אזהרות לר׳ בנימן (בן שמואל) פייטן

יוצא לאור ע״י עזרא פליישר

[א]

בכתב־יד ט״ש ס״ח 135.114 ו־135.115 מועתק קטע מקיף מתוך פיוט מסוג האזהרות שנכתב בידי משורר החותם את שמו במה שלפנינו פעמיים, פעם (להלן טור 113 ואילך) ׳בנימין פייטן׳ ופעם, בסוף היצירה, ׳בנימן׳ סתם. כתב היד על שתי חטיבותיו מכיל כיום ארבעה גליונות כפולים, שהם שמונה דפים בסך הכל. שתי החטיבות השתייכו מעיקרא לקונטרס אחד, אשר הכיל, כך נראה, העתקה מלאה של היצירה. כ״י ט״ש 135.114 מביא גליון אחד של הקונטרס, ובו, בדף הראשון, חלק מן הפיסקה הראשונה של היצירה. הדף השני של הגליון מביא בעמוד א את סוף היצירה, ואילו בעמוד ב פיוט שנועד כנראה להיאמר אחריה[1]. בין גליון זה לשלושת הגליונות הרצופים הבאים בסימן 135.115 יש חסר, שאת היקפו ניתן לאמוד בקירוב, על פי שיטת המחבר בבינוי פיוטו, כפי שנראה להלן. בכל אופן, רוב היצירה בידנו, ואם כי החסר מונע מאתנו את האפשרות לעמוד בדיוק על שיטת מנין המצוות אצל המחבר, הקטע שהגיענו מספיק כדי לשחזר על פיו את הפיוט בהיקפו המקורי, ולהעריך את מהלכו. אין ספק שהקטע הוא שריד מאחד מפיוטי האזהרות החשובים ביותר שהגיעו לידנו, מעשה ידי פייטן קדום, ברוך כשרונות ויוצא דופן בהרבה מובנים.

נתאר תחילה את מבנה הפיוט במקורו. ר׳ בנימן הביא את המצוות בפיוטו חבילות חבילות, מעין מה שמובא בראש ספר הלכות גדולות (להלן: ה״ג)[2], אם כי לאו דוקא על פי הסדר המובא שם. תחילה סידר המחבר מאתיים מצוות עשה, הוסיף עליהן ס״ה מצוות מיוחדות הנקראות בה״ג ׳פרשיות׳ (ר׳ בנימן קורא להן ׳משפטי העדה׳) צירף עליהן ע״א חייבי מיתה, וסיים במנין רע״ז לאוין חייבי מלקות[3]. את הפיוט סידר בעקרון במחרוזות מרובעות חד־חרוזיות, בעלות טורים ארוכים מאוד, אבל בין

1 למעלה מפיוט זה כתוב ׳אלהי ישראל שוב׳. תחילת גופו: ׳יי מה ידידות משכנותיך מלאי תשואות׳, ואין הוא ידוע לפי שעה ממקור אחר. הטכסט כתוב בקולמוס שונה, ואין בטחון שנעתק ביד שהעתיקה את האזהרות, אבל אין זה מן הנמנע. בעמוד שלפנינו אין מן הפיוט אלא פחות משתי מחרוזות, הראשונה חד־חרוזית, השנייה חסרה בסופה. לפי הנראה היה הפיוט חתום ׳מב[ורך]׳. תוכן הקטע שלפנינו קודר, אבל יש בו רמז לעניין מתן תורה, וסביר לומר שהפיוט, למרות תוכנו הקרוב למצוי בדרך כלל בסליחות, נועד לשמש במקום שמצאנוהו שם. פיוט זה מטיפוס מזרחי הוא וגם שם מחברו מעיד בו שנכתב במזרח. אגב, כתב היד הועתק גם הוא בלא ספק במזרח: מעידות על כך סגולות הכתב והעובדה שבשני מקומות מופיעות בו, בגליון, איזה מלים בכתב ערבי נטול נקודות דיאקריטיות. מוצא כתב היד אינו עניין למוצא הפיוטים המועתקים בו. רבים פיוטי מחברים אירופיים, איטלקיים ואשכנזיים, שנתגלו בגניזה.

2 עיין ספר הלכות גדולות, מהד׳ ר׳ אברהם שמעון טרויב, ורשה תרל״ד, ומהד׳ ר׳ עזריאל הילדסהיימר, ברלין תרמ״ח ותרנ״ב. במהדורה החדשה של הספר (יוצא לאור בידי ר׳ עזריאל הילדסהיימר, נכדו של המהדיר הראשון, א–ב, ירושלים תשל״ב/תש״מ) לא נדפסה עדיין רשימת המצוות. כידוע, יש חילופי נוסח רבים בין הנדפס כנ״ל בשתי מהדורות הספר וגם בין המקורות השונים של אותו נוסח עצמו. בכל אופן חלוקת המצוות לחטיבות וציון מספר המצוות שבכל חטיבה מקויימים ברוב המקורות בכיווּן מדוייק, אם כי במספר המצוות שבחטיבות מסויימות יש גם כן חילוקים. ועיין עוד להלן.

3 על הסדר המקביל של המצוות בה״ג ובמקורות פייטניים שונים עיין להלן.

חטיבה לחטיבה במנין המצוות שרבב קטעי ביניים בעלי אופי של סיכום ונטילת רשות; את אלה סידר גם כן במחרוזות מרובעות, אבל קיצר בהן את הטורים ביותר[4]. את המחרוזות סידר באלפביתים מתחלפים, א״ב ותשר״ק, אלא שפעם אחת (לפחות) הפסיק בזה ושילב בין א״ב אחד לתשר״ק שלאחריו ארבע סטרופות, שבשלוש מהן חתם את שמו (ט׳ 113–129)[5]. בסידור האלפביתים הלך המחבר בשתי שיטות: בראשית הפיוט הביא (כנראה) סדרים פשוטים, של טור אחד לאות, ואילו בחלקו השני (החל בט׳ 67 אצלנו) הביא סדרים כפולים, של שני טורים לאות. אבל את התשר״ק האחרון סידר שוב, בחלקו, בסדר פשוט. במה שעומד לפנינו בחלק הראשון של הפיוט כפל המחבר פעם אחת (ט׳ 11 ואילך) שתי אותיות אחרונות של א״ב ישר ואחר כך (ט׳ 16 ואילך) גם שתי אותיות ראשונות של תשר״ק.

מנהג מיוחד נהג ר׳ בנימין בפיוטו והוא דבר שלא מצאנו כן אצל שום מחבר: הוא חילק את המצוות לקבוצות של עשר (בעשין ובפרשיות) או של עשרים (בלאוים), וציין את מספרן העולה בסיכומי ביניים בסופה של כל מחרוזת, או, בחלק הלאוים, בסוף כל שתי מחרוזות. את סכום הצירופים הללו ציין בסופי המחרוזות, בטורים קצרים, חורזים[6]. מנהג זה מאפשר לנו לראות, אם כי לא תמיד בדיוק נמרץ כפי שנראה להלן, אילו מצוות נחשבו בעיניו עולות במנין לבדן ואילו מהן נצטרפו אצלו למצווה אחרת, וזה דבר המעורר, כידוע, קשיים עצומים ברשימת המצוות של בעל ה״ג וברשימת כל בעלי האזהרות הקדומות. אבל הוא מאפשר לנו גם לאמוד את מה שחסר לנו מחיבורו, כפי שנתלקט אל ידנו עד עכשיו. כנזכר לעיל, חלק העשין לקוי ביותר במה שלפנינו. הקטע הראשון שהגיע אלינו מתחיל באות מ״ם של סדר א״ב, והמחרוזת הראשונה שבעין כבר מונה בסופה את המצווה המאה ועשר. אם כן חסרות לנו מראש הפיוט בדיוק מאה מצוות עשה, שהן שיעור של עשר מחרוזות. אבל האלפבית, שמחציתו השנייה (מאות מ״ם) בידנו, אין חסרות ממנו אלא 12 אותיות, שהן שלוש מחרוזות בלבד. אם כן, לפני הא״ב שלנו היה בחיבור סדר נוסף,

4 חילופי מקצב מסוג זה נדירים בפיוטים קדומים רבי היקף. מעין זה עולה לפנינו בשבעתת האזהרות של רב סעדיה גאון ׳אלהים אצל יום הלזה׳ (סידור רס״ג עמ׳ קפה ואילך), אבל ההבדל שם בא בין החטיבות השונות של הקומפוזיציה, בעוד חטיבת האזהרות עצמה כתובה במחרוזות סימטריות. מקבילה מדוייקת לעניין זה באה באזהרות ר׳ יצחק אבן ג׳יקטיליה שפרסם מ׳ זולאי בתרביץ, כ (תש״ט), עמ׳ 163 ואילך, ובאזהרות ׳אלהים אש אוכלה׳ של ר׳ שלמה אבן גבירול (למצוות עשה בלבד; מהד׳ ירדן עמ׳ 372), שמחרוזות הסיום שלה קצרות־טורים ביותר. קשה להעריך את חשיבות הממצא, והוא עדיין צריך עיון.

5 המחרוזת הרביעית אינה מצטרפת לא לחתימה ולא לאלפבית. ומקובל למדי בפייטנות להפקיע סטרופות סיום מן הסדרים האקרוסטיכוניים השוטפים של הקטעים. עיין בדומה לזה גם להלן, בנספח.

6 הסטרופות המביאות סיכומי ביניים אלה הן, לפי זה, של חמשה טורים, אלא שטורן האחרון קצר ונוסחו סטיריאוטיפי. עד מאה מצוות כתובים הטורים הללו בלשון ׳הרי כאן עשרים׳ וכו׳, ואילו ממאה (במצוות עשה ממאה ועשר) ומעלה בנוסח ׳הרי מאה ועשרים׳, ׳הרי מאה וארבעים׳ וכו׳. השינוי מעיד על תחושת הקצב המפותחת של המשורר ובוודאי גם על היענותו לתביעות הקצב של הניגון שבו נקרא הפיוט.

על כרחנו תשר״ק. אבל גם סדר זה (עם הכפלת שתי האותיות הראשונות) לא הביא אלא שש סטרופות, שהן, יחד עם שלוש הסטרופות החסרות מן הא״ב שלפנינו, תשע סטרופות בלבד. לפי זה ודאי שלפני תשר״ק זה (שחסר כולו) היה בחיבור סדר נוסף של א״ב שהכיל פתיחה רחבה לחיבור ורשימה של עשר מצוות עשה ראשונות[7]. וצריך לומר כן, כי אי אפשר שהחיבור החל בתשר״ק. נמצא שחסרות לנו מראש החיבור 15 מחרוזות[8]. ולפי שדף אחד מכתב היד מכיל בממוצע 7 סטרופות[9], ברור שמראש הקונטרס חסרים לנו שני דפים, שהם דפים 1 ו־2 של שני גליונות שנשרו. דפים 3 ו־4 של גליונות אלה, שהקיפו את הקונטרס בסופו, חסרים מן הקונטרס אבל לא מן הפיוט, לפי שזה סופו בידנו, כנזכר לעיל. דפים אלה הכילו בוודאי קטעי שירה או נוסחי קבע להמשך התפילה אחרי האזהרות.

נבוא עכשיו לאמוד את החסר שבתוך הקונטרס. כאמור, חלק העשין נקטע באות למ״ד של תשר״ק פשוט, אחרי מנין 160 מצוות מתוך מאתיים. מן החלק הזה חסרות אפוא ארבעים מצוות, שהן ארבע מחרוזות. הקטע הבא שבידנו פותח באות צד״י של א״ב ישר, וכבר הוא מסכם שלושים פרשיות. נמצא חסרות לנו ממנין הפרשיות עשרים, שהן שתי מחרוזות, ובסך הכל חסר לנו איזכורן של ששים מצות. השלמת שני האלפביתים הקטועים צריכה בדיוק 28 אותיות, שהן שבע מחרוזות. שבע מחרוזות אלו הביאו אפוא את רשימת המצוות הנ״ל, ובסטרופה העודפת בוודאי דברי סיכום לחלק העשין ודברי פתיחה לחלק הפרשיות. נמצא אין החסר שבין פתיחת הפיוט שלפנינו והמשכו, אלא כדי דף אחד. דף זה חסר כמובן גם מחלקו השני של הפיוט: הסדר האחרון של הפיוט היה תשר״ק; הוא פותח (ט׳ 223 להלן) בא״ב כפול, אבל מסתיים בא״ב פשוט. כדי להשלים את חלק הלאומים מ־240 (בערך) ל־277 אין הפייטן צריך אלא ארבע סטרופות. לאחריהן פתח הפייטן בדברי סיום שסופם עומד לפנינו. לפי שדף רגיל של כתב היד מכיל בערך שבע מחרוזות, יש לשער שר׳ בנימן עבר מתשר״ק כפול לתשר״ק פשוט סמוך לפתיחת הדף שבידנו, ושהסטרופה שלפני כן עדיין היתה כפולת אותיות (ווהה).

[ב]

צדקה עשה עמנו ר׳ בנימן בעל האזהרות שחתם את שמו בקטע שהגיע אלינו פעמיים, ואיפשר לנו לזהותו בוודאות גמורה. אמנם השם ׳בנימן׳ סתם אינו אומר דבר, והרבה בנימנים כתבו פיוטים ואין לדעת מי הם. אבל במקרה שלפנינו הזיהוי

7 כל הדברים הללו אמורים על פי ההנחה שהאלפביתים הראשונים של הפיוט פשוטים היו, ולא כפולים. וכך מסתבר על פי הקטע הראשון שבידנו. עיין להלן.

8 ועוד מלה אחת, היא מלת ׳מוצא׳ שהוספנו בראש הנדפס להלן, על פי העניין והאקרוסטיכון.

9 אמנם יש לזכור את מנהג המשורר לקצר מאוד בטורי קטעי הסיכום והפתיחה ששילב במניין המצוות, וכאלה היו בוודאי מחרוזות הפתיחה של הקומפוזיציה. לפי זה ניתן לשער שלפני האזהרות עצמן הועתק בכתב היד איזו רשות, של ר׳ בנימן עצמו או של זולתו.

קל יחסית מפני שני טעמים. אחד מהם מפני שהפייטן חתם את שמו פעמיים נ שתי צורות שונות, פעם אחת (ט׳ 113–118) ׳בנימין׳ מלא, עם יו״ד שנייה, ופעם אחת (ט׳ 245–249) ׳בנימן׳ חסר, וזו דרך בלתי שגרתית למדי, שבה הלך הפייטן הנודע ר׳ בנימן בר שמואל, וכבר צויין הדבר כקוריוז בידי צונץ בשעתו[10]; ושני מהם מפני ש ״׳ בנימן הוסיף על שמו בחתימה שבאמצע החיבור את התואר ׳פייטן׳, וזה תואר שלא מצאנוהו חתום מעולם בפיוט קדום[11], לבד מפעם אחת, והוא גם כן בפיוט של ר׳ בנימן בר שמואל הנ״ל[12]. שני סימנים אלה כבר יש בהם כדי זיהוי בטוח, מה גם שהחיבור עצמו, ברחבות בינויו ולשונו העזה, מאשר את הזיהוי בכללותו[13]. אבל יש בידנו לאשש את הזיהוי בכמה אותות נוספים שאינם של מה בכך. באמת, ר׳ בנימן בר שמואל פייטן נמרץ היה ובעל לשון מיוחדת, ויש בסגנונו מעלות של יחוד שהקורא בחיבוריו חש בהן בבטחה. גם לשונו וצירופי מלותיו יש בהם יחוד. והנה כמה לשונות בלתי שכיחים הבאים באזהרות שלפנינו מצאנו כיוצא בהם בחיבוריו הוודאיים של ר׳ בנימן. כך דרך משל מה שבא כבר בראשית הקטע שהגיע אלינו מאזהרותיו, ט׳ 2: ׳נשיאת כפים לברך עם תרומים כמעשר׳; הכינוי ׳עם תרומים כמעשר׳ סומך כמובן על מה שנאמר בירמיה ב:ג: ׳קודש ישראל ליי ראשית תבואתה׳, ואולם הצירוף ׳עם תרומים כמעשר׳ זר למדי וטרם צויין בשום רשימת כינויים. אבל הוא בא כלשונו ממש בקדושת ר׳ בנימן בר שמואל לשבועות, במחרוזת קדוש ששרבב באחד מקטעיה[14]:

10 עיין י״ל צונץ, *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, ברלין 1865 (להלן: צונץ, ליט.) עמ׳ 115. הקטע מובא להלן בתרגום עברי, בסעיף [ג]. אמנם אין זה מנהג בלעדי של ר׳ בנימן, ונראה שגם בנימנים אחרים (כגון ר׳ בנימן בר זרח, עיין צונץ, שם, עמ׳ 123) נהגו כך. בגמישות נהג בחתימת שמו עוד קודם לכן ר׳ פינחס בירבי יעקב מכפרא, שיש מפיוטיו שחתומים ׳פינחס׳ עם יו״ד, ויש שחתומים בכתיב חסר.

11 התואר נדיר מאוד בחתימות פייטניות. לפי מה שידוע לי אין פייטן נוסף שחתם כך לבד מר׳ יוסף קלעי, פייטן ממוצא ספרדי כנראה, שחי ופעל בביזנץ, אולי במאה הי״ד. ר׳ יוסף זה חתם קצת מפיוטיו בתאר ׳פייט׳; עיין צונץ, ליט., עמ׳ 339 ואילך. פייטן קדום שביקש לציין את מקצועו חתם ׳חזן׳ ולא ׳פייטן׳. ׳חזן׳ כבר חתם כנראה יניי, ובוודאי כבר חתם כך הקילירי. בתקופת הפייטנות המזרחית המאוחרת, שכיחה התיבה הזאת מאוד בחתימות פייטניות.

12 התיבה, בצורת ׳פויטן׳ (בו״ו) חתומה פעם אחת בלבד, ביוצרו של ר׳ בנימן בר שמואל לפסח ׳אז בהעביד סוררים׳, באופן. יוצר זה נדפס בידי ש׳ ברנשטיין, פיוטים ופיטנים חדשים מהתקופה הביצנטינית, ירושלים תש״א, עמ׳ 86 ואילך. הקטע החתום כנ״ל נדפס שם עמ׳ 95, והנוסח בט׳ 8 נשתבש, וצ״ל ׳חכו וניבו׳.

13 ר׳ בנימן בר שמואל היה פייטן חשוב ויצירותיו מרשימות ביופיין. וכבר העיר על כך צונץ, בקיצור נמרץ, בערך שכתב על הפייטן בספרו הנ״ל; עיין להלן.

14 קרובת ר׳ בנימן לשבועות (תחילתה ׳ארוכה מארץ מדה׳) נדפסה על ידי י״ל וינברגר פעמיים, פעם ב־*HUCA*, מג (1972), עמ׳ י ואילך (בחלק העברי), ופעם נוספת בספר אנתולוגיה של פיוטי יוון, אנאטוליה והבלקנים, סינסינאטי תשל״ו, עמ׳ 38 ואילך. בהוצאה הראשונה השמיט המהדיר את פיוט ה של הקרובה, תחילתו ׳אנכי אל מעונך׳; הוא בא בפרסום השני עמ׳ 41–42. בשתי ההוצאות השמיט המהדיר פיוט נוסף מן הקרובה, תחילתו ׳אחות קטנה אשר לך קצפתה׳ (= כספת), שבא בכ״י ששון 493, דף 37 ואילך, והוא ניתן להלן, בנספח ב. כמה שיבושים נפלו

כְּהִשְׁמַעְתָּ דִּבְּרוֹת עֶשֶׂר
לְעַם תְּרוּמִים כְּמַעֲשֵׂר
כֵּן תַּשְׁמִיעַ רַגְלֵי מְבַשֵּׂר
יְשׁוּעוֹת וְנֶחָמוֹת לְבַשֵּׂר קדוש

ולשון האזהרות יש בו תיקון לַפיסקה שבקדושתא, שנשתבשה בכתב היד[15]. כן הוא גם במה שבא בפיוט שלנו ט׳ 19: ׳שפט הדין לצדק ולאמת לדגלי רבועים׳. הכינוי ׳דגלי רבועים׳ סומך אף הוא על מקראות[16], אבל כל המצוי אצל לשונות פיוט קדומים יחוש שאין הצירוף מן השגרתיים. אבל מצאנוהו כלשונו ממש בקדושת אגן הסהר המפורסמת של ר׳ בנימן, היא קרובת ראש השנה המפוארת שלו שהיתה נהוגה במנהגות צרפת, בפזמון של העסתריוטה[17]: ׳מלך תחון דגלי רבועים / תוקעים ומריעים / ׳האל קדוש׳. מקבילה חד משמעית כזאת עולה לפנינו גם מן המחרוזת שפתיחתה בטור 245 שלפנינו, ששם נאמר:

בֵּית מִקְדָּשְׁךָ הַשָּׁמֵם
נְתִיצַת אֲשִׁיּוֹתָיו וְהֵיכָלוֹ קוֹמֵם
יֶשַׁע חִישׁ לְעַם מְשׁוּמֵם

שכיוצא בה בדיוק בא באחת ממחרוזות הקיקלר של קרובת אגן הסהר הנ״ל[18]:

בִּיטָּה בְּעַם מְשׁוּמֵם
נַחֵץ יָדְךָ, וּתְקוֹמֵם
בֵּית מִקְדָּשְׁךָ הַשָּׁמֵם

בשתי ההוצאות, ושניים מהם קשים. אחד מהם שהמהדיר השמיט את מחרוזת הביניים שבאה בכתב היד בראש (ובתוך) פיוט ו (׳אראלים חמשה עמדו על אביגדור׳) שלשונה כך: ׳עיר גבורים חכם עלה / ויורד מרגלית מעולה / נורא וקדוש׳, והיא הועתקה כבר על ידי צונץ במלואה (ליט. עמ׳ 117, סימן 14), ושני מהם שציין את הפורמולה ׳חי וקיים נורא מרום וקדוש׳ שלא במקומה, בראש פיוט ז, בעוד במקור שבכתב היד היא באה, כיאות, אחרי פיוט ד, ושם מקומה בקודשתאות תמיד.

15 ׳לעם תרומם כמעשר׳. ובשתי ההוצאות הנ״ל של וינברגר, בשיבוש: ׳לעם תרומם במעשר׳. ואין ספק שהנכון כמודפס בפנים.

16 במ׳ ב:ב ואילך. הלשון היא סמיכות הפוכה במקום ׳רבועי דגלים׳. עיין על כך להלן בביאור לטור.

17 עיין ד׳ גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים, א, ירושלים תש״ל, עמ׳ 192. קרובת אגן הסהר, שבה ידובר להלן בפירוט מה, נדפסה לראשונה על ידי אהרן ראו, בספר היובל לכבוד אהרן פריימאן, ברלין תרצ״ג, עמ׳ 128 ואילך, ושם, במבוא, דברים על מבנה הקומפוזיציה.

18 עיין ד׳ גולדשמידט, שם, עמ׳ 185.

גם הכינוי 'עם משתומם' לכנסת ישראל מופלא הוא, וטרם נרשם שימושו עד כה. בטור 60 של האזהרות מצאנו עוד שימוש משונה של לשון הפייטן, כשהוא אומר: 'זרוע חוגגים יאשש ויבצור / וזוך שלושת עיקרים ינצור'; מלת 'זוך' משמשת כאן במקום 'זכות', ור"ל: וינצור זכות שלושת האבות. שימוש בלתי רגיל זה בא גם בסדר הגדול של ר' בנימן בר שמואל לשבועות: 'קטרגה [התורה] מול סנגוריו, זוכיו להפכה', כלומר להפוך זכיותיו לגנאי[19]. סוף דבר אין דרך להוציא את החיבור מחזקת בעלותו של ר' בנימן בר שמואל הפייטן, וכבר העשרנו בזה את מורשתו החשובה גם בלאו הכי של אחד מפייטנינו המצויינים בנכס יקר ונכבד.

[ג]

'זכה' ר' בנימן בר שמואל הפייטן שיהיו דעות החוקרים חלוקות בדבר המקום שבו חי ופעל. י"ל צונץ, שסיכם לראשונה (ובעצם: גם לאחרונה) בדייקנות טיפוסית את סך ידיעותינו על הפייטן, קבע לו מושב בעיר קוטאנס (Coutances) באיזור מנש שבנורמנדיה, ולפי שדבריו חשובים לענייננו נביאם כאן, קצתם בתרגום עברי וקצתם בסיכום[20]:

> בנימין בר שמואל מ־Coutances שבנורמנדיה, קדם לרש"י אשר בימיו פעל נכד שלו. לשון חיבוריו ואופיים קובעים את זמנו בכל אופן למחצית הראשונה של המאה הי"א. הידיעה שהיה אח ל(ר' יוסף) טוב עלם היא מן הסתם רעיון(־שוא) של מעתיק מאוחר. את שמו הוא חותם לעתים עם, ולעתים בלי היו"ד השנייה. הוא משתמש במונח 'בירבי'[21] ומכנה עצמו 'סופר', 'מתרגם', 'פויטן'[22]. הוא קישט (בפיוטים) את שלש הרגלים ואת ראש השנה, חיבר כמה (פיוטים) ליום כיפור, ואולי גם קטעים בארמית וסליחות,

19 עיין י"ל וינברגר ב־*HUCA* הנ"ל, עמ' יט, ט' 210, ובאנתולוגיה הנ"ל, עמ' 46, ט' 230.

20 בספרו הנ"ל, עמ' 115. ועיין בפירוט להלן.

21 כך פעם אחת בלבד, בסוף הזולת שבמערכת היוצר לפסח 'אז בהעביד סוררים' (מהד' ברנשטיין הנ"ל [הערה 12], 98) שם חתום 'בנימין בירבי' בלבד, בלא ציון שם האב. כידוע, כמה פייטנים חתמו שמם בדרך זו, בלא ציון שם אביהם (עיין במאמרי 'עניינים קיליריים', תרביץ, נ [תשמ"א], עמ' 282 ואילך). אבל במקרה זה אפשר ששם אבי הפייטן 'שמואל' היה חתום בקטעי הנעילה של מערכת היוצר, שלא הגיעו אלינו (צונץ, ליט., עמ' 116).

22 'סופר' או כיו"ב בא, אולי, פעמיים בחתימות ר' בנימן, פעם במשלש של קדושת השבועות שלו (וינברגר, *HUCA* הנ"ל, עמ' יג; האנתולוגיה הנ"ל, עמ' 41; לדעתו חתום שם 'סאפרא') ופעם בקטע 'באתי לחלותך ברשיון' בקרובתו לראש השנה (גולדשמידט, המחזור הנ"ל, א, עמ' 188). בשני המקומות אין המלה מופקת אלא באונס. ב'המתרגם' מפקפק צונץ בעצמו (שם, עמ' 119); המלה באה בקרובת אגן הסהר, במחרוזת הסיום של המחיה (גולדשמידט, שם, 178, ולהלן עמ' 25). אבל גם שם אין האותיות מצטרפות אלא בדוחק גדול. על 'פויטן' עיין לעיל, הערה 12.

ושמא גם יוצרות לשבת[23]. יצירותיו טבועות בחותם הפיוט הקדום אבל הן מגיעות לעתים לא רחוקות לדרגה של יופי שירי.

מיד אחר כך מונה צונץ את הפיוטים שנתחברו, לדעתו, על ידי ר׳ בנימן, מציין את דרך חתימתו בפיוטיו השונים, ומשרטט את מפת תפוצת יצירתו. תוך כדי כך הוא מעיר שטור מתוך קרובת ראש השנה של ר׳ בנימן, הטור ׳נוי ארבעים קולות בהריענו׳, מצוטט על ידי מחברים קדומים ('die Alten')[24], ושֶׁאֵלה ׳הכירו גם כתב או פסק דין שלו, שממנו יוצא שהוא (כלומר ר׳ בנימן) היה מודע לקשר שבין המדרש והפיוט, ולעובדה שמוצא שניהם ממוסד הדרשה׳. עד כאן תורף דבריו של צונץ.

קביעתו הפסקנית של צונץ בדבר מוצאו הצפוני של ר׳ בנימן נראה שעיקר יסודתה בתעודה הנזכרת בסוף דבריו, והכוונה בזה למובא בספר הפרדס, בתוך תשובה ארוכה המדברת בענייני תפילה שונים, ובתוך זה גם בבעיית אמירת פיוטים בתוך תפילות החובה. תשובה זו עומדת לפנינו במהד׳ עהרענרייך, בודפשט תרפ״ד, עמ׳ רכג ואילך, והיא פותחת בציון יחוסה: ׳ותשובת הלוי השיב ר׳ על שאנו אומ[רים] זוכרינו בשלש הראשונות וגם קרובות׳; לקראת סוף התשובה (עמ׳ רכח–רכט במהדורה הנ״ל) כתוב כך:

> עיר וקדיש זקינינו הרב ר׳ בנימין בר׳ שמואל מקוסטני זק״ל אמר כשקצרו י״ח [ברכות עמידת החול] לשבע [ברכות של שבת ויו״ט] היתה חכמה מרובה בישׂ[ראל], לא הוצרכו אלא לדרוש ולא לפייט. ולפי שכבר דל החכמה (= דלה חכמה) ונתמעטה, עמדו במקום מדרש ופיוט העניין אף על פי כן לא הוצרכו להן בין ביום טוב בין בשבת וכו׳.

לשון התשובה משובש בהרבה מקומות, וגם פתיחתו־יחוסו אינו ברור[25]. הפיסקה המדברת בר׳ בנימן משובשת גם היא בלא ספק, וסופה סתום כדי כך שאין להבין בה מאומה בלא תיקונים גדולים. מכל מקום אין ספק שר׳ בנימן בר שמואל נזכר שם, וכן נזכר שם עירו קוסטני, ומי שמזכירו לכאורה בבית מדרשו של רש״י עומד, ואפשר שהוא נכדו. כך פירש צונץ פשוטם של דברים[26].

כפי שחש צונץ בעצמו, המשתמע מן הפיסקה הזאת תואם יפה, מצד הזמן, את

23 על הקורפוס של ר׳ בנימן עיין להלן. ה׳יוצרות לשבת׳ הנזכרות כאן מיוחסות על ידי צונץ בשמא לבנימן בר זרח (ליט., עמ׳ 121 סימן 3). אין לדעת מה הם ׳הסליחות והקטעים בארמית׳ שצונץ מתייחס אליהם בפיסקה הזאת.

24 טור זה, שבו ידובר להלן, סעיף [ז], מופיע בקרובת אגן הסהר, מהד׳ גולדשמידט הנ״ל, עמ׳ 178.

25 עיין בזה עוד להלן. אין שום בטחון בכך שהטכסט עשוי עור אחד ושהייחוס הבא בראשו (אף הוא לשונו מפוקפק) חל על כל חלקיו. על פיסקה מתוך תשובה זו, שבה נזכרים כמה פייטנים קדומים, עיין במהדורת פיוטי שלמה הבבלי שלי, ירושלים תשל״ג, עמ׳ 23. גם לשון הפיסקה ההיא מעורפל.

26 על פי זה קבע, כנזכר לעיל, שר׳ בנימן קדם לרש״י ושנכדו פעל בימיו ובמחיצתו.

העולה מפיוטי ר׳ בנימן, וכן גם מתפוצתם, כי אף על פי שלא מעט יצירות משל ר׳ בנימן נקלטו במחזורי הדרום, ובפרט במחזור רומניאה, וזה דבר שצונץ ציינו בהבלטה, הנה מציאות פיוטים גדולים משלו גם בצרפת איזנה, לדעתו, את החשבון. זיהוי העיר ׳קוסטני׳ הנזכרת בספר הפרדס עם Coutances שבנורמנדיה היא השערה של צונץ, שעיקר תימוכה בקרבה הצלילית שבין שני השמות. העיר הקרויה בימינו Coutances נקראה בימי הביניים Constances[27], וסבירות הזיהוי גלויה לאוזן.

והנה מפיסקה זו עצמה בא א׳ עפשטיין לערער על זיהוי מקומו של ר׳ בנימן. במאמר קצר שהקדיש לעניין התשובה הנ״ל בס׳ הפרדס[28], שלל עפשטיין את היחוס הבא בראש הקטע לפי שלשונו משובש, ועל פי ניתוח הלשונות הבאים שם הוא מיחסה לר׳ יוסף אבן פלט. ר׳ יוסף אבן פלט חכם מאוחר היה; הוא נולד במזרח, נדד הרבה, והגיע עד מערבה של אירופה[29]. עיקר תקופת פעילותו חל במחצית השנייה של המאה הי״ב. יש בספר הפרדס חיבור קטן שלו בעניין הברכות; הוא מובא שם בשלמותו ובציון שמו (עמ׳ קצה–רא). אין הוא נזכר עוד בספר הפרדס, אבל לדעת עפשטיין משוקעים לא מעט דברים משלו בגוף הספר, בלא הזכרת שמו. ולפי שר׳ יוסף מאוחר היה בזמן, שיער עפשטיין ש׳זקננו׳ הבא בפיסקה אינו מציין את שם אבי־אביו של ר׳ יוסף דווקא, אלא את אחד מאבותיו הקדומים. ולפי שר׳ יוסף מן המזרח היה, שיער א׳ עפשטיין שגם ר׳ בנימן הפייטן איש המזרח היה, ולפי זה מה שנזכר בס׳ הפרדס שהיה מקוסטני — צ״ל או מקוסטר׳, דהיינו מקשטוריה, או מקוסטד׳, דהיינו מקונסטנטינופול. לחיזוק ההשערה הבליט עפשטיין את העובדה שהרבה פיוטים משל ר׳ בנימן נשתמרו במחזורי רומניאה (= יון) ושהוא חותם ׳פויטן׳ בו״ו, כתיב בלתי שגור, ואולי מושפע מן היוונית, של התיבה שכתיבה הרגיל בעברית ׳פייטן׳.

חכמים מאוחרים יותר לא טיפלו בעניין הזה לעומקו, וצידדו לפי הנצרך לענייניהם או לפי שיקול דעתם בדעתו של צונץ או לחלופין בדעתו של עפשטיין. צריך להצטער על השיטה שבה נהגו אחדים מהם, שבמקום לדון בגופי התעודות והטכסטים ולהעריכם כיאות, הסתפקו בדיון בנימוקי שני הראשונים. ותמיהה גדולה על ח׳ שירמן שפסק בהסתייגות מועטת בלבד ש׳על אחד מן הפייטנים הקדמונים אפשר לומר כמעט בוודאות שהיה ממדינת ביזנטיון, הלא הוא בנימין בר שמואל מעיר קושטני[30], שחי בראשית המאה האחת עשרה ומוסיף פעם לחתימת שמו

27 עיין גרוס, *Gallia Judaica*[2], אמשטרדם 1969, עמ׳ 553. לדעת גרוס אין שום פקפוק בנכונות הזיהוי כמוצע על ידי צונץ.

28 עיין A. Epstein, Joseph Ibn Plat und der Pardes. Binjamin ben Samuel, *MGWJ*, 44 (1900), p. 289 ff.

29 כידוע, מצא ר׳ בנימן מטודילה את ר׳ יוסף אבן פלט בדמשק (עיין ספר מסעות של ר׳ בנימן ז״ל, מהדורת אדלר, לונדון תרס״ז, עמ׳ לא). ר׳ יוסף הכיר אישית את הרמב״ם ואת הראב״ד ואת ר׳ זרחיה מלונל, וחי כנראה בדרום צרפת או בספרד.

30 זו פליטת קולמוס או טעות דפוס אומללה, שעל פיה נשתבשו חוקרים מאוחרים לציין את שם

שבאקרוסטיכון את הכינוי ״פויטן״. ודווקא לפויטן הזה — הוא מוסיף — קבע צונץ כמקום מגורים את העיר קוטאנס (Coutances) שבנורמנדיה, אף על פי שלא היה מעולם מרכז יהודי בעל חשיבות ומקום תורה׳[31]. היחיד מבין המחברים שבימינו ששב אל הטכסטים עצמם כדי לשאוב מהם הוכחות לקביעת מקומו של ר׳ בנימן בר שמואל הוא י״ל וינברגר, שנזקק לנושא הזה לרגל עיסוקו בפייטני יוון וביזנץ. לדעתו, שעליה ידובר עוד להלן, מאששים הממצאים את השערתו של עפשטיין, ואם כן צריך לראות בר׳ בנימן פייטן דרומי, אולי הקדום מבין פייטני ביזנץ שקטעים משירתם הגיעו לידנו[32].

קודם שאנו ניגשים לברר עניין זה לאשורו עלינו להתעכב לשעה קלה על מה שרמז צונץ בערך שכתב על ר׳ בנימן בר שמואל בספרו, ר״ל במסורת שעל פיה היו ר׳ בנימן בר שמואל ור׳ יוסף (בר שמואל) טוב עלם בני אב אחד. מסורת זו שצונץ דוחה אותה על הסף במה שמשתמע ממנה לדיוקה לעניין קרבת המשפחה שבין שני הפייטנים, באה בקולופון המפורסם שהוסיף מעתיק כ״י מינכן של התלמוד על העתקתו. קולופון זה נדפס כבר פעמיים[33], ועיקרו בהעמדת אילן היוחסין של המעתיק. הוא פותח בהבלטה מופלגת של חשיבות יחוסי המשפחות ובהבאת ראיות מן העבר למשקל שייחסו קדמונים לליבון ענייני יחוס ולכבוד שרחשו למשפחות המיוחסות. המעתיק מעיד בעצמו: ׳ואני חיפשתי משפחתי בנרות׳, ומציין אחר כך את אבותיו ואת אבות אבותיו על מקומותיהם (כולם צרפתים). לקראת סוף הקולופון הארוך הוא מציין ש׳הנ״ר [= הנכבד רבנו] שמשון הוליד יהוספיה בנימן, אשר נקרא [בשם] הגאונים האחים רבנו יוסף טוב עלם ואחיו רבינו בנימן, כי ארבעה אחים היו, אלו השנים הרמוזי׳ והרב ר׳ אברהם המנוסה והר׳ משה. ורבנו בנימן סדר ׳וחיות בוערות׳[34] וכמה סלודים[35] לאדון הכל ית׳ ויתׁ. והרב ר׳ אברהם המנוסה הושלך לתוך כבשן האש ונצול, לפיכך נקרא המנוסה. ושם אביהם ר׳ שמואל[36]. וגמירא דמגזע

העיר בש״ן, ואינו במקור אלא בסמ״ק. גם וינברגר מעתיק בקביעות בש״ן (Quštani Qushtani) ואין לזה סימוכין.

31 ח׳ שירמן, שירים חדשים מן הגניזה, ירושלים תשכ״ו, עמ׳ 421.

32 כך למשל במבוא האנגלי לאנתולוגיה שלו הנזכרת לעיל בהערה 14, עמ׳ 2 ואילך, ובמבוא העברי, עמ׳ 17, וכך גם במבוא שלו לפרסום קרובת השבועות של ר׳ בנימן ב־*HUCA* הנ״ל, עמ׳ א ואילך, ובמאמריו: A Note on Jewish Scholars and Scholarship in Byzantium, *JAOS* 91.1 (1977), pp. 142-144, וכן: On the Provenance of Benjamin B. Samuel Quštani (sic), *JQR*, 68 (1977), p. 46 ff.

33 פעם אחת בידי שטיינשניידר ב־*HB*, כרך 6 (1863), עמ׳ 10, ופעם בידי רבינוביץ בדקדוקי סופרים לברכות, מינכן תרכ״ח, עמ׳ 31. כ״י מינכן של התלמוד פורסם לאחרונה בהוצאה פכסימילית על־ידי הוצאת מקור בירושלים, והקולופון שם, בסוף הכרך השלישי.

34 הכוונה לפיוט המפורסם ׳וחיות בוערות מראיהן כגחלי אש׳ לר׳ בנימן בר שמואל או לבן זוגו ׳וחיות בוערות לכס רם לויות׳, או לשניהם. על שני פיוטים אלה עיין להלן, בסעיף הבא.

35 כלומר: פיוטים. מלשון ׳ואסלדה בחילה׳ באיוב ו:י. לאדון הכל יתׁ[ברך] ויתׁ[רומם], כלומר לקב״ה.

36 ראוי לציין שבשימוש המקובל במקורות הקדומים אין ר׳ יוסף טוב עלם נזכר בדרך כלל בשם

יוסף איש מעון קאתו׳. עד כאן לשון התעודה. אפשר כמובן לפקפק (וכך עשה צונץ) בדיוק קרבת המשפחה שבין ר׳ בנימן ור׳ יוסף טוב עלם[37], אבל ברור מן התעודה, שלפי המסורת שהיתה בידי המעתיק היה ר׳ בנימן בר שמואל צרפתי. המעתיק כתב דבריו בשנת ׳מאה ושלוש לאלף הששי׳ (= 1342) כלומר פחות משלוש מאות וחמישים שנה אחרי תקופת פעילותו המשוערת של ר׳ בנימן. קשה לשער שתלה יחוס ביתו, בטעות, בחכם שחי במקום מרוחק אלפי מילין ממקום מגורי משפחתו[38].

[ד]

מורשתו הפייטנית של ר׳ בנימן אינה גדולה, ומה שהיא נאמדת במחקר בשיעור של שבעה־ או שמונה־עשר פיוטים[39] אינו אלא טעות אופטית שנגררה בחלקה מן הרשימה שהתקין צונץ בספרו, ושבה פירט בסימנים מיוחדים חלקי קומפוזיציות גדולות שאינן אלא יצירה אחת. יש לנו מר׳ בנימן בר שמואל שתי קדושתאות גדולות, אחת קרובת אגן הסהר הנודעת לראש השנה, ואחת, שפתיחתה ׳ארוכה מארץ מידה׳, לשבועות[40]. שתי הקדושתאות הללו מצויות בידנו בשלמותן והן מקיפות מאוד ומרשימות במהלכן, ולהלן נדון בהן בפירוט מה. שתי הקרובות חתומות בשמו המפורש של הפייטן. אל קרובות אלו יש לצרף שני קטעים נוספים, אף הם חתומים במפורש בשם הפייטן: את הפיוט ׳וחיות בוערות מראיהן כגחלי אש׳ (חתום ׳בנימן בר שמואל אמן׳ כל אות פעמיים), ואת הפיוט ׳וחיות בוערות לכס רום לויות׳ (חתום ׳בנימן בר שמואל׳ כל אות פעמיים). שניהם פיוטי ט[1], כלומר קטעי שירה שנועדו במקורם לעטר את המעבר מן הפסוק הראשון של קדושת העמידה (׳קדוש קדוש קדוש׳ וכו׳) לפסוק השני (׳ברוך כבוד יי ממקומו׳)[41]. אין לדעת בבטחון לאיזה מועדים נתחברו הפיוטים הללו במקורם. לפי שורת ההגיון צריך לומר ש׳וחיות בוערות מראיהן כגחלי אש׳ נועד לסיים את קרובת ר׳ בנימן לר״ה,

אביו. גם את שם אבי ר׳ בנימן לא ציין המעתיק במקומו, אלא זיהה אותו על פי פיוטו. הידיעה על שם אבי שניהם ניתנת כאן כאינפורמציה נוספת, על פי המסורת שהיתה בידי המעתיק; סימן שהיא היתה בדוקה ומדוייקת. קשה לדעת מי הוא ׳יוסף איש מעון׳ הנזכר כאבי השושלת. מכל מקום אפשר שנרמז כאן שר׳ יוסף טוב עלם נקרא על שמו.

37 גם על פי הנראה מבירור העניין להלן פעל ר׳ בנימן קודם לימיו של ר׳ יוסף טוב עלם כימי דור אחד לפחות. גם מצד המקומות שבהם פעלו שני המשוררים ספק אם אפשר לשייכם למשפחה אחת ממש, כי אם זיהוי עירו של ר׳ בנימן עם קוטאנס נכון, הרי שהיה בן צפון צרפת, בעוד ר׳ יוסף טוב עלם עיקר פעלו היה באיזור Poitou הדרומי יותר. אבל אפשר לקיים את המסורת בדוחק אם נאמר שהבדל הגילים בין שני האחים היה גדול ושהמשפחה הדרימה לימים.

38 מסקנה זו כבר באה אצל גרוס ב־*Gallia Judaica*, הנ״ל, שם.

39 כך וינברגר ב־*HUCA* הנ״ל, עמ׳ 47, ובשאר מאמריו.

40 שתיהן נזכרו לעיל, הערה 17 ו־14. שתיהן קדושתאות בנוסח קלאסי.

41 על פיוטים אלה עיין בספרי שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל״ה, עמ׳ 150 ואילך, וכן במאמרי ׳לנוסחה הקדום של קדושת העמידה׳, סיני, סג (תשכ״ח), עמ׳ רכט ואילך.

ואילו הפיוט השני — את קרובתו לשבועות[42]. אבל מתוכן הפיוטים אין הוכחה לכך: בפרקטיקה הליטורגית של הקהילות אכן נקבע ׳וחיות בוערות מראיהן׳ לראש השנה, אם כי על פי רוב במנותק מקרובת אגן הסהר, אבל ׳וחיות בוערות לכס רום׳ נקבע כבר בנוסח הנדפס של מחזור ויטרי למוספי כל ימות החג[43], ובקצת קהילות צרפת היה נהוג בנעילת יום כיפור[44].

כידוע, פיוטים מסוג זה באים תכופות, בפייטנות הקלאסית, בסופי קדושתאות, והם מלווים בדרך כלל שני קטעים נוספים (פיוטי ט[2] ו־ט[3]) המפייטים את המעברים שבין שאר פסוקי הקדושה. אבל גם במזרח, אפילו בתקופת הפיוט הקלאסי, לא תמיד כתבו הפייטנים פיוטים כאלה, אלא סיימו על פי רוב את קדושתאותיהם עם הסילוק. פיוטי ט הגיעו לאירופה בשפע יחסי, ונהוג היה, גם באיטליה וגם באשכנז, לומר פיוטים כאלה גם בימים הנוראים וגם בשאר חגים גדולים[45]. אבל פייטני אירופה המרכזית נראה שלא כתבו פיוטי ט מעולם בסופי קדושתאותיהם, ור׳ בנימן יוצא דופן מן הצד הזה. אבל אין מופלאות גדולה במה שמצאנו כאן, כי אין ספק שר׳ בנימן הלך בעניין הזה בעקבות פיוטי ט של הקילירי שהיו נהוגים בוודאי במקומו ובזמנו, כגון פיוט ט[1] של הקילירי לראש השנה ׳והחיות אשר הנה מרובעות כסא׳[46], או כדומה. מעידה על כך פתיחת שני פיוטי ר׳ בנימן במלת ׳וחיות׳: מלה זו פותחת כמה פיוטי ט[1] קדומים, אבל אין שום הגיון בהופעתה בראש פיוט ט[1] מרכז־אירופי, לבד מהגיון החיקוי[47]. גם החרוז במלה זהה (׳אש׳) בקטע לראש השנה הוא בוודאי חיקוי למצוי בפיוטו הנזכר של הקילירי, שאף הוא מחורז במלה קבועה (׳כסא׳). ר׳ בנימן היה קרוב מאוד לעניינים שבתורות הסוד ותיבל את פיוטיו תכופות בנושאים

42 כך שיער גם צונץ ברשימת פיוטי ר׳ בנימן בספרו הנ״ל, עמ׳ 117, סימן 18, ועמ׳ 119, סימן 27. אבל בשייכות ׳וחיות בוערות לכס רם לויות׳ לקרובת השבועות הטיל ספק, ובצדק. זיקת הקטע הראשון לעניין ראש השנה אמיצה יותר, וגם מחזורי ר״ה המרכז־אירופיים מאששים את ההנחה שמעיקרו כוון לראש השנה. גם העובדה שהוא חיקוי לפיוט ט קילירי לראש השנה מראה לכאורה שכך היה הדבר.

43 עיין מחזור ויטרי, עמ׳ 156. והנוסח שם: ׳בכס׳. וכתוב בראש הפיוט: ׳וביום טוב אומ׳ אחר מלא כל הארץ כבודו׳. במנהג אנגליה הקדום נהגו לומר את הפיוט בכל שבת. עיין עץ חיים, מהד׳ י׳ ברודי, א, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ צב.

44 עיין ד׳ גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים, ב, עמ׳ 737.

45 על מה שהיה נהוג בזה בפסח, באיטליה, עיין במאמרי ׳בחינות בשירת פייטני איטליה הראשונים׳, הספרות, 30—31 (אפריל 1980), עמ׳ 157, ועיין שם הערה 136. לגבי סוכות עיין ד׳ גולדשמידט, מחזור לסוכות, עמ׳ 160. שילובו של ׳וחיות בוערות לכס רם לויות׳ בתפילה הקבועה של כל החגים במחזור ויטרי מוכיח שהמנהג לומר פיוטי קדושה היה נפוץ באשכנז ובצרפת בימי הביניים הקדומים. מוכיחה זאת גם הופעת סוג פיוטי ה׳אלהיכם׳, כפי שהראיתי במאמרי הנ״ל בהספרות, עמ׳ 161.

46 דוידסון, ו. 189. עיין גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים, א, עמ׳ 216.

47 במלת ׳וחיות׳ התחילה בלא שום ספק פיסקת מעבר קדומה שנאמרה בין שני הפסוקים הראשונים של קדושת העמידה לפי מנהג א״י, ומכאן שכיחות הופעתה בראש פיוטי ט[1] הקדומים, כפי שהראיתי במאמרי הנ״ל (הערה 41), בסיני סג. נוסח זה אינו בידנו בקדושות העמידה כלל, ומובן שלא היה ידוע באירופה.

של מסתורין; אין פלא שביקש שלא להחמיץ אפשרות לספר במעשה מרכבה ולעטר בשירים את הנקודה האחת והיחידה כמעט, שבה הגיעה תפילת הרבים, גם בנוסחה השגור, אל גבול המסתורין.

מלבד הקטעים הללו יש לנו בעזבונו של ר׳ בנימן בר שמואל שתי מערכות יוצר. אחת מהן לפסח, והיא מיוסדת על מקראות ממגילת שיר השירים; תחילתה ׳אז בהעביד סוררים׳[48]. יש לנו ממנה ארבעה קטעים: גוף היוצר, הסילוק, האופן והזולת[49]. המערכת בנויה לפי מתכונתו של היוצר ׳אור ישע מאושרים׳ לר׳ שלמה הבבלי, שהרבה פייטנים מרכז אירופיים, איטלקים, ביזנטיניים ואשכנזים, פייטו על פיו[50]. המערכת השנייה היא לשבועות וגם היא בנויה בערך לפי אותה המתכונת. גם היא עומדת על ארבעה קטעים כנ״ל[51].

כל הקומפוזיציות הללו, והן בלבד, חתומות בשמו המלא של הפייטן ואין צל של ספק בייחוסן. באופן שלמערכת לפסח מצאנו גם את החתימה ׳פויטן׳, אשר, כפי שראינו לעיל, הועלתה כראיה למוצאו הדרומי של ר׳ בנימן.

לבד מן הפיוטים הללו ייחס צונץ לר׳ בנימן בר שמואל גוף יוצר וזולת לסוכות.

48 יוצר זה נזכר לעיל, הערה 12. בנוסח הנדפס מתחיל הפיוט ׳אז בהעביר סוררים׳, וכך הוא נזכר על ידי צונץ. אבל נראה שהנוסח הנכון הוא ׳בהעביד׳, וכך הוא נצרך לפי ההמשך: ׳אז בהעביד סוררים / כלה ביסורים / חננה למוציא אסירים / שיר השירים׳.

49 המערכה לקויה בחסר בכל המקורות שהגיעו לידנו עד עכשיו. היא מסתיימת בסוף הזולת, החתום, אחרי א״ב סטרופי, ׳בנימין בירבי׳, כנזכר לעיל. גם בעיבוד פסוקי שיר השירים מגיע הזולת רק עד ח׳:י׳, וחסרים אפוא קטעים כנגד ארבעת הפסוקים האחרונים שלמגילה. אבל יש בסוף הזולת מחרוזת מעבר (בלי ספק זרה) לברכת הגאולה. מערכות היוצר לפסח הבנויות על מגילת שיר השירים (עיין להלן בסמוך) מביאות ברגיל אחרי הזולת עוד שני קטעי שירה, אחד המתחיל ׳על הרי בשמים׳ ושני המתחיל ׳ברח דודי׳. קרוב לומר שגם ר׳ בנימן הוסיף על מערכתו שני קטעים כאלה, או לפחות קטע אחד, אלא שהקהילות המאוחרות קיצצו אותם על פי הפרקטיקה המאוחרת שלהן, שלא גרסה אמירת קטעים אחרי הזולת. על פי זה תוקן גם סוף הזולת כפי שהוא לפנינו, כנזכר זה עתה. על מצבו הקטוע של היוצר העיר גם צונץ, שם, עמ׳ 116.

50 פיוט זה, הנהוג גם בימנו במנהגות אשכנז (ליום א של פסח) ואיטליה (ליום ב), נדפס במהדורת פיוטי שלמה הבבלי שלי, עמ׳ 191 ואילך. ועיין עליו במבוא, עמ׳ 50 ואילך. בנספח לחיבור, עמ׳ 378, מובאת רשימה של יוצרות לפסח שנבנו במתכונת המערכת הזאת, ושם 14 ערכים. יוצרו של ר׳ בנימן מצויין שם בסימן 5. במתכונת ׳אור ישע מאושרים׳ נבנו הרבה יוצרות מרכז־אירופיים נוספים, לשאר חגים.

51 מערכת זו, תחילתה ׳אני חכמה שכנתי ערמה׳ (א. 6692), נדפסת במחזור רומניאה וטרם פורסמה במהדורה מדעית. מצד ההרכב קרובה המערכת לזו של פסח, אלא שכאן אין עיבוד של קטעי מקרא רצופים. גוף היוצר עשוי מחרוזות מרובעות עם סיומות מקראיות מלוקטות. הסילוק עשוי שני קטעים חד־חרוזיים. האופן (׳בעלותו ההרה לקבל יקרת פנינים׳; ב. 1139) בנוי מחרוזות מרובעות מאסיביות (חתומות ׳בנימין בר רבי שמואל׳), וזה הקטע היחיד במערכת שהוא חריג מצד מתכונתו. הזולת (׳ביתקתי זרוע מבלהיך׳; ב. 1981) מעבד את עשרת הדברות, ועשוי, כרגיל במערכות העשויות לפי הדגם של ׳אור ישע מאושרים׳, מחרוזות תלת־טוריות. גם הזולת חתום ׳בנימין בר רבי שמואל׳. אין פיוטים אחרי הזולת.

שני הפיוטים הללו באים במחזורי רומניאה והם חתומים ׳בנימן׳[52]. אין להקל ראש בייחוס של צונץ, ואפשר שהקטעים אכן לר׳ בנימן שלנו הם. אבל הואיל ואין ראיה פנימית חד־משמעית לייחוסם, לא ניקח אותם בחשבון בדיון ההולך לפנינו. הקיקלר ליום כפור ׳אליך אורי וישעי׳ שצונץ מייחסו לר׳ בנימן נשתקע ולא הצלחנו להעלותו, אבל אף הוא לא היה חתום אלא ׳בנימן׳ בלבד. הסילוק לפסח ׳אילו פינו׳ המיוחס אף הוא על ידי צונץ לרבנו בנימן (מצוי לפנינו במחזור נירנברג המפורסם דף 94 ע״א), אינו חתום כלל. עד כאן פיוטיו הוודאיים והמסופקים של ר׳ בנימן בסוגי השירה המקובלים.

שני פיוטים יוצאי דופן לחלוטין מצד סוגם מיוחסים לר׳ בנימן בר שמואל, ושניהם באים במחזורי הדרום בלבד. מצד יעודם הליטורגי שב׳עין׳, הם באים לפייט את המעמד שבו נהגו להכריז בקהילות איטליה וביזנץ, בשבתות שלפני פסח ושבועות, על הימים שבהם אמורים לחול בשבוע שלאחרי כן ימי החג הראשונים, מעין ברכת החודש של מנהגותינו[53]. שני הפיוטים המובאים במסגרת הזאת, זה שלפסח שתחילתו ׳אז כגולגל שיעבוד הורים׳, וזה של שבועות שתחילתו ׳בששה בחודש נתנו עשרת הדברות לסגולה׳, הם קטעים מקיפים, דומים מצד תבניתם וחריזתם לסילוקים שלקדושתאות הגדולות מטיפוס חיבורי הקילירי. בשניהם מופיעה החתימה ׳בנימין׳; ב׳אז כגולגל׳ בסוף קטע אלפביתי הפותח את הפיוט, ונמשך, מצד החרוז, גם אחרי האלפבית והחתימה לאורך עשרות טורים נוספים, וב׳בששה בחודש׳ בסוף הפיוט. שני הקטעים מועתקים בתפקיד זה כבר בסדר חיבור ברכות האיטלקי הקדמון, ושם כתוב בראש שניהם ׳רשות דרבי בנימן׳ (בראש הפיוט

52 גוף היוצר ׳אכוף ואכף ואשא דעי לגבוה׳ (א. 3252) עשוי בתבנית תלת-טורית, קלאסית, והוא מדבר כמעט כולו בהלכות ארבעת המינים. סטרופת הקדוש באה כרגיל אחרי המחרוזת השלישית של הפיוט, והיא מכוונת להיות רפרינית. אף על פי כן, שלא כמקובל ביוצר המרכז־אירופי, היא משורשרת. סטרופת קדוש מסיימת באה בסוף הפיוט. לעניין שרשור מחרוזת הקדוש הרפרינית עיין במאמרי ׳חדותא בירבי אברהם ראשון לפייטני איטליה?׳, איטליה, ב (תשמ״א), עמ׳ יט ואילך, ועיין גם בספרי היוצרות, ירושלים תשמ״ד, עמ׳ 633. ועיין עוד להלן. הזולת, שתחילתו ׳אמונת עתי הקץ לכמהיך קרב׳ (א. 5646), עשוי מחרוזות מרובעות ומביא סיומות מקראיות עם מלה משורש ׳סכך׳. ׳בנימן׳ חתום במחרוזת האחרונה. לגבי גוף היוצר מציין צונץ שבא בו השימוש בצירוף ׳מה טעם׳ שעולה גם מן הפיוט ׳אז כגולגל׳ שבו ידובר להלן בסמוך. אבל גם פיוט זה ספק אם הוא לר׳ בנימן בר שמואל ועל כל פנים אין השימוש יוצא דופן כל כך. מטבעות לשון טיפוסיים לר׳ בנימן, מעין אלה שהוזכרו לעיל סעיף [ב] ועוד יוזכרו להלן, אין בקטעים הללו.

53 במחזורים נקראים הפיוטים שנאמרו במעמדים אלה ׳רשות׳, וכך הוא כבר בסדר חיבור ברכות העתיק, אף על פי שהמונח משונה בשימוש זה. לפי הנראה מן המקורות, המעמד התקיים, כנהוג במנהגותינו בברכת החודש, אחרי הקריאה בתורה, קודם להחזרת ספר התורה לארון. השבתות שלפני פסח ושבועות נקראו בקהילות הדרום שתיהן ׳שבת הגדול׳, והיה להן מעמד של שבתות מצויינות. מלבד ההכרזה הנדונה כאן נאמרו בהן גם פיוטים. בשבת הגדול של שבועות נהגו קצת קהילות דרומיות לומר אזהרות ׳שמור לבי מענה׳ של רשב״ג.

של שבועות: בנימין)[54]. במנהג האיטלקי המאוחר לא נתקיים המעמד אלא בשבת הגדול של פסח, אבל במחזור רומניאה באים שני הפיוטים, והשני, זה של שבועות, מיוחס שם בכותרתו לר׳ בנימן בר שמואל במפורש.

צריך שוב לומר שאף על פי שאין בפיוטים חתימה מלאה של הפייטן ואף על פי שהייחוס במחזור רומניאה נראה מאוחר[55], אי אפשר לשלול את האפשרות שאכן שני הפיוטים לר׳ בנימן בר שמואל הם. כי מהלך הקטעים וסגנונם ותכנם קרובים באמת מאוד אל המצוי אצל ר׳ בנימן בפיוטיו הוודאיים. הקטע הבא בהכרזת חג השבועות גם אינו, בחלקו הראשון, אלא מעין עיבוד של חלקים מן הסילוק של קדושת השבועות של ר׳ בנימן, ואפשר שדבר זה גרם לייחוס המפורש של הקטע לר׳ בנימן בר שמואל במחזור רומניאה: עובדה היא שהקטע לפסח, אף על פי שגם הוא חתום ׳בנימן׳ ונמצא משמש לאותה מטרה ליטורגית, לא יוחס לבנימן בר שמואל כלל. אגב, גם הקטע הזה יש בו מאופי סגנונו של ר׳ בנימן, וכאן מצאנו אפילו צירוף אופייני, בלתי שגור, המופיע בפיוטי ר׳ בנימן הוודאיים, והוא שהפייטן אומר בסמוך לראש הפיוט על הקב״ה: ׳חנונם [של ישראל] הקשיב משמי אוירים׳, והוא מקביל למה שנאמר בראש הסדר הגדול של ר׳ בנימן בקדושת שבועות שלו: ׳אוירי גובה עד לא נרקעו׳, ובסילוק של אותה הקודשתא: ׳והחריב העולם כולו אוירות׳, ובסוף הסילוק שבמערכת היוצר לשבועות: ׳המפואר בקיבוצי חוג ונקדש באילי אוירות׳[56]. לאחת מן הפיסקאות הבאות בפיוט הזה גם יש מקבילה מדוייקת בסילוק לשבת הגדול של ר׳ יוסף טוב עלם, ועוד נראה להלן דמיונות בולטים בפיוטי שני המשוררים הללו. קיצורו של דבר, קרוב לשער ששני הקטעים אכן לר׳ בנימן בר שמואל הם.

אבל ספק גדול הוא אם הפיוטים נכתבו מלכתחילה למטרה הליטורגית שמשתמעת ממה שעומד לפנינו במחזורי הדרום, וצריך לומר שאילו היה בטחון בכך שר׳ בנימן פייט למעמד ההכרזה על החגים, היינו כבר מוכרחים כמעט לשייכו לאזורי הדרום, כי מעולם לא שמענו על המנהג הזה שהיה מצוי בקהילות צרפת או אשכנז. אבל בקהילות הדרום המנהג ודאי קדום מאוד, לא רק מפני שמצאנוהו כבר בסדר חיבור ברכות האיטלקי, אלא מפני שזכרו עלה לפנינו בכתב יד קדום מאוד מן

54 סדר חיבור ברכות המקורי נשרף, כידוע, בשריפה שכילתה את ספריית טורין בשנת 1907. אין בידנו אלא העתקה שנעשתה מכתב יד זה בידי רש״ד שכטר והיא שמורה כעת בספריית בית המדרש לרבנים בניו-יורק. בהעתקה הזאת באים הקטעים בעמ׳ 178 ואילך ו-248 ואילך.

55 לעניין הזה משמעותית ביותר העובדה שאין הקטעים מיוחסים לר׳ בנימן בר שמואל בסדר חיבור ברכות. כפי שיוסבר להלן, הקטע לשבועות אינו אלא עיבוד של הסילוק של ר׳ בנימן מקדושת השבועות שלו, ואפשר שהקרבה הגדולה שבין שני הקטעים הביא מעתיק מאוחר ליחס את קטע ההכרזה (לשבועות בלבד!) למי שידע בו שחיבר את הסילוק. ועיין עוד להלן.

56 אמנם התיבה ׳אויר׳ ככינוי לשמיים אינה בבל יראה גם אצל פייטנים אחרים, ואולי היא נכנסה לשימוש במובן זה בהשפעת פיוטי ר׳ בנימן. בתוך קדושת אגן הסהר של ר׳ בנימן בא במחזורי צרפת פיוט חתום ׳יהודה׳ שפתיחתו ׳אוירי ערץ עד לא נאהלו׳ (גולדשמידט, א, עמ׳ 199).

הגניזה, שמכיל קטעי שירה משל ראשוני פייטני איטליה. כתב יד זה, ט״ש ס״ח 112.45, מביא תערובת של שירי זמר ממינים שונים (רובם לחתונה), ובתוך זה, אם כן מחוץ לכל הקשר ליטורגי ראוי, מועתק הקטע הבא[57]:

אחר

כך גזרו רבותינו: אנשי הכנסת הבאים להתפלל ולהתקדש. יש לנו חג המצות שבעת (!) ימים, שני ימים ראשונים יום ראשון ויום שני לחשבון רבותינו. שיאמר בעל הרחמים להציל אותנו כהציל את אבותינו מיד צרים / ומבשר חמורים (והם נופצו) הם ראו יד גדולה והם ראו יד מהומה. וכך יאמר המקו[ם] להציל אותנו מעבדות קשה ומשטי נושה / ומלשון מחשה ו[כאן בא רווח בכתב היד] וכך יאמר המקום למלט אותנו מארץ [כאן כתוב בכתב היד ׳מזרח׳, אבל הוא מחוק בהעברת קולמוס] דוה ומארץ טמאה ולהביאנו אל ארץ טובה / אל רחבה אל ארץ טהורה ומבורכה. כשבאו אבותינו על ים, קרעת לפניהם ים והם נופצו הם עברו והם טבעו הם יצאו — —[58]

פתיחת הפיסקה (עד ׳שיאמר בעל הרחמים׳) באה כמעט כלשונה (בלי ׳שבעת ימים שני ימים ראשונים׳) בראש ׳אז כגולגל׳ של ר׳ בנימן בדפוסי מחזור רומניאה[59], ובכמה כתבי יד, וכך הוא בסדר חיבור ברכות לפני הפיוט לשבועות. אבל יש להכרזה גם פתיחה מחורזת שלשונה כך: ׳כך גזרו רבותינו סנהדרין גאוני עולם / בבית מקדש שיני כנבנה ונשלם / ואז נראה כסא אש בשלם ועליו מלכו של עולם / מסתלסל ועומד בין האולם / וקיבלו כתב ותפשו חותם נעלם / ומנו ותקנו תקנות עולם / וניתן ביד אליעזר גדול שבכולם / והתקין לא זב״ד פור ולא בד״ו פסח לעולם / ולא גה״ז עצרת ולא אד״ו ראש שנות עולם / וברשותם יש לנו חג פלוני הזה יום פלוני ויום פלוני בעם עולם / כחשבון רבותינו, ישמחנו בו אלהי עולם׳. כעין נוסח זה בא בסדר חיבור ברכות ובמחזורי איטליה בראש ׳אז כגולגל׳, וכן הוא גם בכמה כתבי יד של מחזור רומניאה. בכתבי יד אחדים בא אחרי פתיחה זו ולפני ׳אז כגולגל׳ פיוט אחר שתחילתו ׳שישי נות יושר׳ (ש. 1139) חתום ׳שנירי׳, והוא לפייטן הפרובנסאלי

57 הערתי על הקטע הזה במאמרי הנ״ל בהספרות 30 — 31, עמ׳ 145, הערה 37. פורסם לאחרונה על־ידי צ׳ מלאכי, יד להימן (ספר הזכרון לא״מ הברמן), לוד תשמ״ד, עמ׳ 92.

58 הקטע טעון ניתוח זהיר שאין כאן מקומו. מה שנזכר בראש הפיסקה ׳שבעת ימים׳ במקום שמונת ימים אפשר שהיא פליטת קולמוס, שהרי הוא סותר את ציון שני הימים הראשונים מיד אחר כך. ואין לומר שמא נתחבר הקטע בארץ ישראל, כי מהמשכו נראה שנתחבר בגולה. ׳מארץ מזרח׳ אפשר שמעיד שהקטע חובר בבבל ותוקן לשמש באיטליה. אבל עד כמה שידוע לי אין המנהג ידוע בשום מקום במזרח. ׳ומשטי נושה׳ איני יודע לכוון, ואולי צ״ל ׳ומשטר נושה׳. גם ׳מלשון מחשה׳ קשה להלום. הקטע קרוב מבחינת הצורה לשני פיוטי ר׳ בנימן הנדונים כאן.

59 עיין ד׳ גולדשמידט, מחקרי תפילה ופיוט, ירושלים תשל״ט, עמ׳ 140.

הנודע יצחק שנירי, בן ראשית המאה הי״ג[60]. בכל אופן ברור שהפתיחה המפוייטת אינה לר׳ בנימן ואין ללמוד מזה שהמנהג היה ידוע לו[61]. אשר לשני הפיוטים עצמם הרי אין לא בזה ולא בזה שום רמז למעמד ההכרזה, אלא הם מדברים בענייני החגים: ׳אז כגולגל׳ בענייני הפסח, ו׳בששה לחודש׳ במתן תורה. יש לשער שהקטעים הובאו לכאן אל מחוץ להקשרם, ושניהם אינם אלא פיסקאות מסילוקים של ר׳ בנימן ששובצו במקום הזה, כלשונם או לאחר עיבוד; וכבר ציינו ש׳בששה לחודש׳ הוא נוסח אחר של סילוק ר׳ בנימן בר שמואל לשבועות[62]. וכך הוא גם ׳אז כגולגל׳,

60 עיין על כל זה אצל גולדשמידט, בחיבורו הנ״ל, עמ׳ 141.

61 שלא כדעת וינברגר בנזכר ממנו לעיל, ב־*JQR*,68, עמ׳ 52. במחזורי הדרום באים במסגרת ליטורגית זו גם פיוטים אחרים, כגון, בקצת מחזורי איטליה, הפיוט ׳אומן אמונת אצולת מכמניך׳ לר׳ משלם בר אברהם (כ״י ביהמ״ד לרבנים בניו יורק 4510, דף 95 ע״א; כ״י ירושלים 4281 8°, דף 124 ע״ב), ושם בראש הפיוט נוסח אחר, מפויט גם הוא, של ׳כך גזרו׳ (תחילתו: ׳כך גזרו רבותינו מביני מדע וסובלנים׳). הפייטן שלום בן יוסף ענבי, בן המחצית השנייה של המאה הט״ו, חיבר הכרזה מן הטיפוס הזה לראש השנה, והוא נדפס במחזור רומניאה. תחילתו ׳אז בסכות נבוני לחשים׳. בראשו הציב פיסקת ׳כך גזרו׳ בנוסח משלו, תחילתו ׳כך גזרו רבותינו אנשי כנסת הגדולה / מקדשי ירחים בבית גורן עגולה׳; עיין צונץ, ליט., עמ׳ 527.

62 עיבוד הסילוק נעשה באמנות גדולה, ונראה קרוב לומר שר׳ בנימן עצמו חיבר שני נוסחים לסילוק שלו לשבועות, אחד ארוך ואחד קצר, וזה הקצר הועבר כמות שהוא לשמש לעניין ההכרזה. במה שלפנינו באים בנוסח ההכרזה, בעיבוד מועט, טורים כמעט רצופים, מראשית הפיסקה הראשונה של הסילוק הארוך (על פי הנדפס בידי וינברגר ב־*HUCA* טורים 316 — 321), מראשית הפיסקה השנייה (ט׳ 327 — 330), מן החלק השני של הפיסקה הרביעית (ט׳ 350 — 356), ומן הפיסקה החמישית והאחרונה (364 — 365; 367 — 368). אבל כל הקטעים הללו מעמידים רק את חלקה הראשון של ההכרזה. אחרי כן באות שם עוד שלוש פיסקאות, שאין להן מקבילה בסילוק לשבועות. המעבד גם ביטל את השרשור הקושר בסילוק בין הפיסקאות; קטעי ההכרזה אינם משורשרים. הפיסקאות העודפות בהכרזה מדברות בשבחה של תורה ומסתיימות בחזון אסכאטולוגי: ׳ואף לעולם הבא עתיד יה אכתריאל/להחיות ולכנס נדחי ישראל/ולהשיב על מכונו בנין אריאל/ויקים ויעמיד משיח וגואל/ולו שני שרפים מימין ומשמאל (!)/ויפיל משמי מרום שר עשו וישמעאל/וישפוך דם אדום כמימי נחליאל/ויקיים חזון זכריה ונבואת יחזקאל/ובעדן גן יושב כס קודשו האל/וכל צדיק וחכם יושב לפניו כתלמיד ושואל/וארבעה יסובבוהו כיום מתן יקותיאל/וטעמי תורה חדשה יהא דורש ושואל/ויעמוד זרובבל בן שאלתיאל ויאמר קדוש (בגליון: קדיש) וג׳ לעין קבוצי מטה וחשמלי אל / וצדיקי אומות העולם ופושעים שבישראל/יענו אחריו אמן ואין כאל/ואז יצוה צור למיכאל וגבריאל/ויעלם מתוך עלוקה להיפדות ולהגאל/ויעידו יחד יחוד אלהות שם [אל] על כל אל/יגל יעקב ישמח ישראל.׳ הנוסח כאן על פי סדר חיבור ברכות עמ׳ 249. אגב, מה שאירע לסילוקו של ר׳ בנימן לפי השערתנו, שהופקע ממקומו והועבר לשמש מחוץ למקומו, אירע גם לסילוקו לראש השנה (׳אכן אתה אל מסתתר׳): הוא נלקח משם, ושימש, לאחר שפורק לשני חלקים, כשני פיוטי תחנון, כפי שמציין צונץ על פי כ״י כמנהג רומי, בספרו ליט., עמ׳ 119 הערה 1. מכל מקום ראוי לציין שבנוסח שהובא בסדר חיבור ברכות (עמ׳ 263 בהעתקת שכטר) אין הסילוק מתחיל ׳בששה לחודש׳, אלא קודמים לזה שני קטעים, אחד שפתיחתו ׳ארומם שם המרומם על כל ברכה ותהלה׳, המסתיים במלים ׳בכל פה לשון ומילה׳ ונחרז בחרוז ־לה, ושני שתחילתו ׳ומכל עם ועם׳, סופו ׳ולא כמידת יצירה׳, וחרוזו ־רָה. רק אחר כך בא שם ׳בששה לחודש׳. על כל זה מעיר שכטר בהעתקתו, אבל אינו מביא את הקטעים עצמם. פיסקאות אלו טרם נתגלו, אבל חלק מן הפיסקה הראשונה נחשף לא מזמן כשהוא מועתק על יריעת קלף שהוצאה

שמלבד שמצאנו מקבילה לקטע ממנו בסילוק של ר׳ יוסף טוב עלם, הנה מבנהו טיפוסי הוא לסילוקים: הוא עשוי שלושה קטעים קשורים זה בזה בשרשור, וזו דרך שכיחה מאוד בסילוקים בכלל. אף ר׳ בנימן בר שמואל בנה כך את סילוקו הגדול לשבועות. עד כאן בדבר שני פיוטי ההכרזה.

על הפיוטים הנ״ל הוסיף צונץ ברשימת פיוטי ר׳ בנימן בר שמואל את הפיוט הנפלא ׳אין לפענח ולפרוש רזי אל׳ המובא במחזורי רומניאה הנדפסים למנחה של שמחת תורה, והוא מספר בפטירת משה רבינו; בדפוס נאמר בראשו ׳פטירת משה רבינו עליו השלום׳. זה פיוט ארוך מאוד המכיל עיבוד פייטני נהדר של הרבה מדרשות המספרים בפטירת משה, הכל ביריעה אפית־דראמאטית רחבה ומפוארת. נוסח הקטע הוא שוב כנוסח הסילוקים הגדולים, ויש בו קרבה של אוירה ושל תוכן לסילוקה של הקרובה ׳אומן שלא קם כמותו׳ (א. 1861), קדושתא (אולי קילירית) ל־וזאת הברכה שנאמרה בשמחת תורה בצרפת הקדומה וכן גם בקצת קהילות רומניאה, ונדפסה בידי ח׳ בראדי, על פי כ״י של שזח״ה, בקובץ על יד, ס״ח א (יא), ירושלים תרצ״ו, עמ׳ ט ואילך. סביר שאין זה פיוט מסוג פטירת משה אלא באמת סילוק שנתלש מאיזו קרובה קדומה לוזאת הברכה. אין שום סיבה ליחס את הקטע לר׳ בנימן בר שמואל, לבד מאיזו תחושה של קרבה בין סגנונו ועוז מבטאו לבין אקלימם של פיוטי ר׳ בנימן הוודאיים. הפיוט אינו חתום ואין עליו שום יחוס בשום מקום. גם צונץ הזכיר את יחוסו לר׳ בנימן בלשון שמא.

לפני איזה שנים פרסם א״מ הברמן, על פי כ״י ואטיקן 487, קטעים מתוך מעמד למוסף יום כיפור, ובתוך זה קטע מסדר עבודה גדול (תחילתו ׳אייחד שם הנכבד בשקדוניי׳). אחד מן הקטעים הבאים שם חתום במחרוזת הפתיחה שלו ׳בנימן׳ והמהדיר נטה ליחס על פי זה את כל הקטעים לר׳ בנימן בר שמואל[63]. אמנם אין ספק שרוב הקטעים הם נתחברו בידי פייטן מרכז־אירופי, אבל אין שום בסיס לייחוס הנזכר לבד משיתוף השם, שבמקרה זה אינו הוכחה. אין בקטעים שנתפרסמו כנ״ל שום שימוש לשון או סגנון או עניין מאלה האופייניים לפיוטיו הוודאיים של ר׳ בנימן בר שמואל ואין הייחוס לפי שעה אלא השערה בעלמא. ורבים הפיוטים המרכז אירופיים החתומים בנימן ואיננו יודעים של מי הם.

מכריכה ישנה בספריית ויטרבו שבאיטליה, והובאה אלי לשם זיהוי על ידי ד״ר א׳ לוצאטו מאוניברסיטת תל-אביב. מובאים שם גם קטעים ספורים משאר חלקי הקרובה.

63 עיין א״מ הברמן, ׳מעמד וסדר עבודה ליום כפור מפייטן בשם בנימן׳, סיני, ע (תשל״ב), עמ׳ י ואילך; הנ״ל, תולדות הפיוט והשירה, ב, רמת גן 1972, עמ׳ 226. בפרסום הקטעים הללו נתבלבלו הדפים בידי המהדיר, וסדר העבודה נשתרבב שם בין דפי הקדושתא. מה שנדפס שם עמ׳ כא שורה 89 ואילך אינו אלא המשך ישר למה שנקטע שם בעמ׳ יד, שורה 13. הקטעים ׳באפך אל תאסרינו׳ (עמ׳ יא ט׳ 15) ו׳המכירים אותות אמונתיך׳ (עמ׳ יב) הם קטעים קדומים ואינם של הפייטן. הקטע החתום ׳בנימן׳ הוא מטיפוס פיוטי הקדושה, והוא נדפס שם עמ׳ יג (׳ברכות יכתירו לקדוש לאמון׳). אין בטחון בכך שהחתימה חלה על כל הקטעים שמסביב, ובוודאי שאין בטחון בכך באשר לסדר העבודה.

[ה]

אין ספק כלל בר׳ בנימן בר שמואל שהוא פייטן מרכז־אירופי, ושאם כן אי אפשר כלל לחפש את מקומו לא בארץ ישראל או במזרח ולא בצפון אפריקה או בספרד. דבר זה אנו לומדים בצורה חד־משמעית משתי מערכות היוצר שלו, לפסח ולשבועות, שעוצבו על ידו בתבנית שלא היתה ידועה בשום מקום מלבד במרכז אירופה. כפי שכבר נאמר לעיל, דגם זה נקבע על ידי שלמה הבבלי, פייטן איטלקי בן המאה העשירית, והוא זכה לאהדה גדולה ותפוצה רבה בין פייטני מרכז אירופה הקדומים[64]. על שייכות ר׳ בנימן לאסכולה המרכז־אירופית מעידים עדות כבדת משקל גם לשונו וסגנונו ודרכיו בקיצוב פיוטיו, וכן גם התכנים ששיקע בחיבוריו. כל הסגולות הללו יחד ממקמות אותו בוודאות גמורה באירופה הנוצרית, וזה דבר שאינו פתוח לשום ערעור. שאלה אחרת היא, כמובן, היכן ניתן למקמו בשטח העצום הזה, שבתוכו נתפלגה האסכולה הפייטנית המרכז־אירופית הקדומה לשתי אסכולות משנה, אחת מהן הדרומית, האיטלקית־יוונית, והשנייה מהן הצפונית, הצרפתית־אשכנזית.

וקודם עד שאנו מנסים להבהיר כמה נקודות בסוגיה זו נאמר שמפת תפוצת פיוטיו של ר׳ בנימן בר שמואל אינה מלמדת בעניין הזה כל מאומה. כי אם אמנם אמת הדבר שקצת פיוטים משל ר׳ בנימן נתקבלו במחזור רומניאה ובמחזורי הקהילות הדרומיות, הנה שתי יצירותיו העיקריות, קדושתאותיו לראש השנה ולשבועות, היו בצרפת, ויש לנו עדויות על קיומן שם בימי קדם[65]. וכבר ראינו שמן הקדושתא לראש השנה מצטטים כבר בבית מדרשו של רש״י ובבית מדרשם של בעלי התוספות[66], ופיוט הקדושה שלו ׳וחיות בוערות לכס רם לויות׳ כבר הוא כלול במחזור ויטרי כפיוט קבע של כל ימות החג[67]. גם קדושת ר׳ בנימן לשבועות, אף על פי שלא מצאנוה כלולה במחזור הצרפתי, היתה בצרפת: קטעים ממנה תורגמו לרומית על ידי צורר צרפתי בשנת 1248[68]. ואף על פי שעדיין אפשר לומר שהפיוטים הגיעו לצרפת

64 על תבנית זו של היוצר במרכז אירופה עיין בספרי היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ״ד, עמ׳ 650 ואילך. עיקרה של התבנית בגופי יוצר בנויים מחרוזות של ארבעה טוריות (עם סיומות מקראיות) בלא מחרוזות ביניים, בסילוקים ארוכים המצטרפים אל גופי היוצר בסופם, ובזולתות תלת-טוריים. אין מבנה כזה למערכת יוצר לא במזרח ולא בשום מקום אחר קודם לימיו של שלמה הבבלי.

65 גם שני הפיוטים הנוספים שצונץ מייחסם לר׳ בנימן בר שמואל, הסילוק ׳אילו פינו׳ לפסח והקיקלר ליו״כ ׳אליך אורי וישעי׳, באים במחזורים צפוניים, הראשון במחזור נירנברג והשני במנהג צרפת; עיין ליט., עמ׳ 120.

66 הכוונה לטור ׳נוי ארבעים קולות בהריענו׳, הבא בקרובת ר׳ בנימן לראש השנה, עיין גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים, א, עמ׳ 178 ט׳ 3. הטור כבר נזכר לעיל הערה 24. ועיין על כך עוד להלן.

67 עיין לעיל עמ׳ 13, ושם הערה 43.

68 העמיד על כך ח׳ מרחביה, במאמרו ׳מפיוטי ר׳ בנימן בר שמואל בתרגום לאטיני׳, ספר חיים שירמן, ירושלים תש״ל, עמ׳ 195 ואילך.

מן הדרום, הנה ברור שאם כך הוא, הדבר התרחש מוקדם מאוד. מצד אחר — המחזורים הדרומיים קלטו רק את פיוטיו המינוריים של ר׳ בנימן, כלומר את יוצרותיו בלבד, ולכל היותר גם את שני קטעי הקדושתא שלו (הסילוקים) שנעשו פיוטי הכרזה בשבתות שלפני פסח ושבועות. והנה אין פלא שהיוצרות לא נקלטו בצפון, כי בוודאי כבר נקלטו שם קודם לכן יוצרותיהם של שלמה הבבלי ומשלם בר קלונימוס ושמעון בר יצחק לפסח, ושל שמעון בר יצחק לשבועות, ואילו בפיוטי הכרזה לא היה שום צורך כלל, כי לא נהגו להכריז בצפון על החגים בשבתות שלפניהם. אמת, הקדושתא לשבועות ׳ארוכה מארץ מדה׳ נקלטה גם בקצת קהילות הדרום, אבל אחרי דרכה של קדושתא זו מן הצפון דרומה ניתן כעת לעקוב בדייקנות על פי סדר חיבור ברכות: בסדר זה, שהותקן כנראה במחציתה שנייה של המאה הי״ב, מועתקות לשני ימי השבועות קדושתאותיהם של שמעון בר יצחק ׳אורחות חיים מוסר תוכחת׳[69] (ליום א) ושל הקילירי ׳ארץ מטה ורעשה׳[70] (ליום ב). קרובתו של ר׳ בנימן מועתקת שם אחרי זה, כמיועדת גם כן ליום שני של חג, ביד מאוחרת[71]. אם כן היא לא נקבעה במחזור המקורי כלל. בהערכת תפוצתם של פיוטים יש לזכור שמחזור רומניאה הוא מחזור מאוחר ושבעצם לא נערך מעולם עריכה סופית, ורק הדפוסים עיצבו לו פרצוף־פנים קבוע פחות או יותר. הוא גם הושפע הרבה ממחזורים אחרים, ובתוך זה גם ממנהג צרפת[72]. אמנם הפיוטים הקלוטים במחזור הזה בוודאי הגיעו לדרום, אבל לא כל מה שמצוי שם גם נכתב שם. אבחנה זו יפה בעיקר ביחס לחומר הפייטני הקדום, המצוי במנהג הזה בשפע מסויים. בהקשר הזה צריך לזכור גם את ניידותם המופלאה של פיוטים בימי הביניים ואת מהירות התפשטותם ממקום למקום. מפת מיקומם של פיוטי ר׳ בנימן בר שמואל היא עדות עזת ביטוי לכך, בין שפעל בצפון ובין שפעל בדרום.

[ו]

מצב הפיוטים המובאים כנ״ל בסדר חיבור ברכות לעיטור תפילות חג השבועות מראה לכאורה שר׳ בנימן היה מאוחר לשמעון בר יצחק. כמובן, אין הממצא הזה בחינת הוכחה, ובוודאי לא היינו נתלים בזה אילמלא מוכח הדבר גם על פי השוואת יוצרות הפסח של השניים, הלא הם ׳אהוביך אהבוך מישרים׳ לר׳ שמעון ו׳אז בהעביד סוררים׳ לר׳ בנימן[73], ששניהם עשויים לפי דגם שעיצב, כנזכר לעיל, ר׳

69 הפיוט נהוג בקהילות אשכנז ביום ב של שבועות. הקדושתא נדפסה על ידי א״מ הברמן, פיוטי שמעון בר יצחק, ברלין — ירושלים תחר״ץ, עמ׳ פה ואילך.

70 א. 7694. קדושתא זו נהוגה באשכנז ביום א של החג.

71 כך מציין ש״ז שכטר במפורש בהעתקתו, עמ׳ 262, בגליון שבסוף העמוד.

72 עיין על כך ד׳ גולדשמידט, מחקרי תפילה ופיוט הנ״ל, ירושלים תשמ״א, עמ׳ 123, הערותיו לכ״י ואטיקן 320 ואשר־מאיר 9.

73 ׳אהוביך אהבוך מישרים׳ פורסם בידי א״מ הברמן, במהדורת פיוטי ר׳ שמעון בר יצחק שלו (לעיל הערה 69), עמ׳ רז ואילך. מראה מקום ליוצרו של ר׳ בנימן עיין לעיל הערה 12.

שלמה הבבלי. ר׳ שלמה הבבלי קבע ב׳אור ישע מאושרים׳ שלו לא רק מבנה חדש למערכות היוצר, אלא גם סטאנדארד של יחוד לפיוטים שנעשו בעקבותיו. ׳אור ישע׳ שקול למשל בקפדנות גדולה במשקל של שלוש תיבות לטור, והוא מחורז למלוא כל ארכו בחרוז פייטני כבד. גם חלוקת המערכת למרכיבים ולמרכיבי משנה נקבעה ב׳אור ישע׳ לכל הפיוטים שנעשו אחר כך כדוגמתו[74]. על פי מידת הקרבה של היצירות השונות אל דגם־האם שלהן ניתן לקבוע במידה גדולה של ודאות גם מוקדם ומאוחר בסדר חיבורן. ׳אהוביך אהבוך מישרים׳ לר׳ שמעון בר יצחק כבר הוא מרוחק מרחק מסויים מ׳אור ישע׳, אף על פי שעיקר בינויו עדיין חופף את של מופתו[75]. אבל ׳אז בהעביד סוררים׳ לר׳ בנימן בר שמואל מרוחק מ׳אור ישע׳ הרבה יותר מפיוטו של ר׳ שמעון, וכבר יש בו כמעט התמרדות במופת הקדום. ר׳ בנימן לא הקפיד לשקול את פיוטו במשקל התיבות וגם בחלוקת הפסוקים בין מרכיבי המערכת ובסידור האקרוסטיכונים והחתימות הלך בדרך שונה מקודמיו[76]. אי אפשר אפוא לומר בשום אופן שפיוטו של ר׳ בנימן נכתב קודם לחיבורו של ר׳ שמעון בר יצחק, וברור שנכתב אחריו, אם כי לא בהכרח על פיו[77].

אבל העובדה שר׳ בנימן ראה פיוטים משל ר׳ שמעון והושפע מהם מוכחת לנו

74 לבד מחלוקת המערכת למרכיביה והעיצוב המיוחד של גוף היוצר מצד מבנהו הסטרופי והעדר מחרוזות הביניים ממנו, ומלבד המבנה התלת-טורי של הזולת, סגולות שכבר דיברנו בהן לעיל, נטלו הפייטנים המאוחרים דוגמה מ׳אור ישע מאושרים׳ גם בפרטי מבנה אחרים: הם העמידו למשל את גוף היוצר על אלפבית כפול והביאו את אותיות הא״ב בכל סטרופה בראש כל טור א׳ וג׳ ואילו בראש טורי ב׳ שילבו חתימות ארוכות ומסולסלות של שמם. את גופי היוצר שלהם סיימו כולם בשה״ש ג: י והתחילו את הסילוקים במלים ׳צאינה וראינה׳; בסילוקים הביאו פתיחות מקראיות (במקום הסיומות, שבהן השתמשו בגופי היוצר). רבים הביאו אחרי הזולתות פיסקאות שיר שפתיחתם ב׳על הרי בשמים׳ ו׳ברח דודי׳ כמו שמצאו ב׳אור ישע׳, ועוד כיו״ב. על סגולות הפיוטים שנבנו על פי הדגם של ׳אור ישע מאושרים׳ ועל ההבדלים שביניהם עיין במהדורת פיוטי שלמה הבבלי שלי, עמ׳ 56 ואילך.

75 עיין על כך במבוא שלי לפיוטי שלמה הבבלי, עמ׳ 58 ואילך.

76 מבין כל מחקיו הקדומים של ר׳ שלמה הבבלי — ר׳ בנימן בלבד בנה את גוף היוצר של מערכתו לא על א״ב כפול אלא על שני אלפביתים רצופים, אחד ישר ואחד הפוך. הוא היחיד שהעמיד את גוף היוצר על אלפבית סטרופי פשוט ולא שרבב חתימה במחרוזות, אלא הוסיף את חתימתו אחרי התשר״ק. גם את הסילוק העמיד שלא כרגיל: הוא חילקו לשני קטעים, ועיצב את הראשון בסטרופות מרובעות, עם סיומות משה״ש ג: יא ואילך. רק את החלק השני עיצב בחרוז אחיד, כדרך שעיצבו שאר הפייטנים את סילוקיהם בשלמותם. גם מצד התכנים הלך ר׳ בנימן בדרך משלו: בחלק הראשון של הסילוק פרש מן הנעימה ההמנונית של רוב המערכות העשויות בדרך זו ועיבד בדקדוק גדול את תוכן המשניות של מסכת כלים א: ו ואילך. כל הנקודות הללו מדברות בשמה של לאות מסויימת מן השגרה שנקבעה ביוצרות שנעשו על פי הדגם של ר׳ שלמה הבבלי. לפי סדר הזמנים המקובל קדמו לר׳ בנימן בכתיבת פיוטים מטיפוס זה לפחות ר׳ משלם בר קלונימוס ור׳ שמעון בר יצחק, ושמא גם ר׳ דויד בר הונא.

77 צריך לציין שמבין כל הפיוטים מטיפוס ׳אור ישע מאושרים׳ שהגיעו לידנו, מערכתו של ר׳ בנימן היא המשונה ביותר. אם לא נאמר שר׳ בנימן התרחק מן המודלים שלו ביודעין, נצטרך לומר שבין פיוטו לבין מופתיו האפשריים חסרות כמה חוליות ביניים. הואיל ור׳ בנימן פייטן קדום היה, סביר לומר שעיצב למערכת שלו, ביודעין, פרצוף פנים מקורי.

מכמה מקומות נוספים, ונקודה זו חשובה מאוד לעניין שאנו דנים בו. בכלל ראוי לציין שהמלאי הפייטני של ר׳ בנימן, והכוונה כמובן למלאי הקיים, מקביל כמעט במדוייק לשל ר׳ שמעון הגדול[78]. אם להתייחס אל פיוטיו הוודאיים, הנה אין ביניהם אחד שאין לו מקבילה אצל ר׳ שמעון; כך הוא בנוגע לקרובת ראש השנה שלו[79], כך בנוגע לקרובת שבועות שלו, כך בנוגע ליוצרו לפסח וכך בנוגע ליוצרו לשבועות[80]. כל החיבורים הללו מקבילים אצל שני הפייטנים לא רק בסוגיהם ובעצם הווייתם, אלא גם בתבניותיהם. דבר זה בוודאי אינו מובן מאליו, לפחות באשר ליוצרות. הדמיון בין חיבורי שני הפייטנים אף יגדל אם נקבל את דעתו של צונץ ונשער שר׳ בנימן כתב גם קדושתא לשביעי של פסח.

אמת, חפיפה זו יכולה להיות גם מקרית ואין מזה הוכחה שר׳ בנימן הכיר את פיוטי ר׳ שמעון. אבל יש לנו הוכחה על זה ממקום אחר, והוא זה: קרובת ראש השנה של ר׳ שמעון הגדול עשויה, כידוע, בעקבות הקדושתא של הקילירי ליום הזה, והיא צמודה אליה בכל פרטי המבנה, או ברובם המכריע. אבל דבר אחד משונה יש בקרובת ר׳ שמעון והוא שהמשלש שבה פותח בנוסח של נטילת רשות, לכאורה שלא לצורך ושלא לעניין. הנה לשונה:[81]

שֶׁלַּחְתִּי בְּמַלְאֲכוּת סֵגֶל חֲבוּרָה
שׁוֹמְרֵי אֱמוּנָתְךָ וּמְיַחֲדֶיךָ בְּמוֹרָא
שָׂפַכְתִּי שִׂיחַ לְבַקֵּשׁ עֲתִירָה
שְׁמַע יְיָ קוֹלִי אֶקְרָא

אופיה המיוחד של מחרוזת זו בלט לדורות ארוכים של מתפללים כדי כך, שבבתי הכנסיות האשכנזיים הונהג לפתוח את הארון לקריאתה, כדרך שהונהג בפיוטי הרשות, וכך נהוג גם בימינו. אין התופעה ידועה משום קומפוזיציה אחרת. אבל היא חוזרת בקרובת אגן הסהר של ר׳ בנימן בר שמואל; גם בה פותח המשלש באותה נעימה עצמה:

78 יוצאים מן הכלל הזה רק שני פיוטי ט[1] של ר׳ בנימן שאין בידנו מקבילות להם בין פיוטי ר׳ שמעון.

79 קרובת אגן הסהר יעודה ליום שני של ראש השנה, כמוכח מן הפסוקים המובאים במגן ובמחיה. אין זה מן הנמנע כלל שר׳ בנימן העמיד את קרובתו בכוונת מכוון כתשלום לקרובת ר״ה של ר׳ שמעון שהיא ליום ראשון. אבל קרובות השבועות של שני הפייטנים מיוסדות על קריאת יום הראשון שלחג.

80 יוצר הפסח של ר׳ שמעון נזכר לעיל, הערה 73. היוצר לשבועות ׳אדון אימנני׳ פורסם בידי א״מ הברמן, פיוטי שמעון בר יצחק, עמ׳ מב ואילך.

81 מהד׳ הברמן, עמ׳ קי. גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים, א, עמ׳ 92.

בְּרוּחַ נִשְׁבָּרָה הִסְתּוֹפַפְתִּי בְּמִקְדָּשֶׁךָ
בַּקֵּשׁ רַחֲמִים עָלַי מַקְדִּישֶׁיךָ
בְּטוּיֵי יֵעָרֵב כְּרִיחַ אִשֶּׁיךָ
בְּנָשְׂאֵי יָדַי אֶל דְּבִיר קָדְשֶׁךָ[82]

בשני הפיוטים נמשכים הקטעים אחר כך כדרכם וכסדרם. ספק אם אפשר לחשוב שההקבלה מקרית.

אבל מידת דבקותו של ר׳ בנימן במופת של ר׳ שמעון בר יצחק עולה אף ביתר שאת מן הפרט התבניתי הבא: כידוע, שתי החטיבות הראשונות של הקדושתאות, המגן והמחיה, נחתמות, קודם לברכות, בסטרופות סיום קצרות. מחרוזות סיום אלו קשורות בשרשור אל שולי שרשרות הפסוקים הבאות לפניהן לפי חוק הסוג[83]. בפייטנות הקדומה משוחררות סטרופות הסיום האלה מכל חובה של אקרוסטיכון, ומלבד השרשור הקושרן אל שלפניהן — אין הן מתארגנות משום צד שהוא. אבל בפייטנות המאוחרת, וכבר יש לנוהג הזה התחלות בתקופה הקלאסית, חותמים הפייטנים את שמותיהם בסטרופות הסיום, בראשי הטורים או התיבות. במקרים אלה מתחיל מטבע החיתום של הפייטנים בתיבה שלאחר מלת השרשור, וזה חוק קבוע בפיוט הקדום שאין מלות השרשור נענות לסדרים האקרוסטיכוניים של הקטעים שבהם הן מופיעות, אלא הן נעקפות על ידם[84]. אבל פייטנים מאוחרים, וכך הוא הדבר בספרד באופן קבוע למן ימי ר׳ יוסף אבן אביתור, מכוונים את הרכב שרשרות הפסוקים שלהם כך, שהמלה האחרונה של פסוקן האחרון (שהיא יעודה לעמוד, כמלת שרשור, בראש מחרוזת הסיום), תתאים לנצרך לחתימתם. באשכנז נראה שר׳ שמעון בר יצחק היה הראשון שחתם את שמו במחרוזות הסיום של אחדות מקרובותיו. כך נהג גם בקדושתא שלו לראש השנה, אבל מצד מעמדה של מלת השרשור נתן מעשיו לשיעורין: בסוף המגן השאיר את מלת השרשור מחוץ למטבע החיתום, וחתם שמו רק החל מן ראש התיבה שלאחריה, אבל בסוף המחיה כבר כיוון את הפסוק האחרון של השרשרת כך שסופו יהיה תואם את הנצרך לחתימת שמו. הנה סטרופת הסיום של המגן:[85]

בּוֹ שֶׁעָנָנוּ מֵעוֹלָם וַיַּעֲנֵנוּ נוֹרָאוֹת
בְּרִיצוֹי חְנוּנֵנוּ קַבֵּל כְּהַעֲלָאוֹת
יְחַלְּצֵנוּ בְמָגִנּוֹ מְתַחֲלוּאֵי תוֹצָאוֹת
כְּצִפֳּרִים עָפוֹת כֵּן יָגֵן יְיָ צְבָאוֹת

82 ד׳ גולדשמידט, שם, עמ׳ 178.

83 עיין על כך בספרי שירת הקודש העברית בימי הביניים הנ״ל, עמ׳ 140 ואילך.

84 על יוצא מן הכלל שצויין בהבלטה ושיש ממנו עדות על איחורה של קומפוזיציה עיין במאמרי הנזכר לעיל, איטליה, ב, עמ׳ ט.

85 מהד׳ הברמן, עמ׳ קט; ד׳ גולדשמידט, א, עמ׳ 89.

מלת ׳בו׳ השמוטה מן החתימה בראש המחרוזת היא התיבה האחרונה של הפסוק הבא לפני סטרופת הסיום: כל אמרת אלוה צרופה מגן הוא לחוסים ב ו (מש׳ ל:ה).והנה סטרופת הסיום של המחיה[86]:

שְׂפָתֵינוּ[87] מְדוֹבְבוֹת עֹז וּבְצִדְקָתוֹ נְחֵיֶה
בָּרָחֲמִים יְצַדְּקֵנוּ וּזְרוֹעֵנוּ יִהְיֶה
יְחַיֵּנוּ כְּקֶדֶם מְיוֹמַיִם אֶהְיֶה
בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יְקִימֵנוּ וְנִחְיֶה

מלת ׳שפתינו׳ הפותחת את המחרוזת ואת מטבע החיתום היא התיבה האחרונה של המקרא בהושע יד:ג: קחו עמכם דברים וכו׳ ונשלמה פרים שפתינו.

והנה כך, בדיוק נמרץ ומפתיע, נהג גם ר׳ בנימן בקרובת ראש השנה שלו. בסטרופת הסיום של המגן הפקיע את מלת השרשור מן החתימה[88]:

נֶפֶשׁ בְּחִירֶיךָ נָא אַל תְּעַגֵּן
אֵחוֹלֵנוּ מֵרוֹם תַּשְׁלִים לְהָגֵן
נְחוּמֶיךָ יְכָמְרוּ לִנְדוֹף מְרַגֵּן
לְעוֹרֵר קַרְנֵנוּ כְּשֶׁמֶשׁ וּמָגֵן

הפסוק האחרון של שרשרת המקראות הוא: אף אורח משפטיך יי קוינוך לשמך ולזכרך תאות נפש (יש׳ כו:ח). אבל בסטרופת הסיום של המחיה כלולה מלת השרשור בחתימה[89]:

בְּאִמְרָתְךָ נָצְרֵנוּ יוֹשֵׁב מְרוֹמוֹת
נַקֵּנוּ מֵרַע גְּלוּיוֹת וְנֶעֱלָמוֹת
תַּשְׁעִיר רְבִיב גְּנוּז אֲסָמוֹת
לְעוֹרֵר בּוֹ בְּלוּיֵי אֲדָמוֹת

86 מהד׳ הברמן, עמ׳ קי; גולדשמידט, שם, עמ׳ 91.

87 צירוף תיבה שפתיחתה בסי״ן לחתימה שמחייבת שי״ן מופלא כאן. נדיר הוא מאוד בפייטנות הקדומה לדורותיה שסי״ן ישמש במקום שי״ן. אבל ר׳ בנימן חורז גם כן באזהרות דלהלן, ט׳ 11—12 ׳תירושים׳ עם ׳משששים׳, וכן הוא בפיסקה נוספת בקדושת השבועות שלו, מהד׳ וינברגר ב־*HUCA*, 43, עמ׳ 288 ט׳ 256 (= אנתולוגיה של פיוטי יוון וכו׳ עמ׳ 48, ט׳ 276) ׳עושים׳ עם ׳מורישים׳. התחלפות כמעט חופשית של סי״ן ושי״ן וסמ״ך במילות חרוז באה למשל בפיוטי ר׳ ברוך ממגנצא, עיין א״מ הברמן, ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ו, ירושלים תש״ו, עמ׳ סב, ובעיקר סד ו־צג. רד״ק בפירושו לשופטים יב: ו מעיד שיהודי צרפת בימיו ביטאו את השי״ן כמין תי״ו רפה, כלומר כסי״ן.

88 גולדשמידט, א, עמ׳ 176.

89 הנ״ל, שם, עמ׳ 178.

הפסוק שלפני המחרוזת הוא: קדמו עיני אשמורות לשיח באמרתך (תה׳ קיט:קמח)[90].

מופלא ביותר הממצא הבא, שאף הוא מוכיח את תלותו של ר׳ בנימן בדוגמה של ר׳ שמעון בר יצחק. קרובת השבועות של ר׳ שמעון בר יצחק קרובה קלאסית היא, ואין בה שום עניין יוצא דופן[91]. אבל בנדפס ממנה במהדורה השכיחה יש בה צד משונה, והוא, שלאחר פיוט ה, שהוא קיקלר רגיל עם סטרופת קדוש רפרינית (׳ויקם עדות ביעקב / ותורה שם בישראל לנקוב / מורשה קהילת יעקב / קדוש׳), באה סטרופת קדוש נוספת, בודדת, בזה הלשון:

כַּאֲשֶׁר נִגְלֵיתָ לַאֲבוֹתֵינוּ בַּיּוֹם הַזֶּה
כֵּן נִזְכֶּה שְׁכִינָתְךָ לַחֲזֵה
וְנֹאמַר הִנֵּה אֱלֹהֵינוּ זֶה קדוש

המהדיר לא מצא פשר למחרוזת זו. בהערה לקרובה כתב כך: ׳נראה כי לפיוט שבוית מרום (כלומר לקיקלר שלפני כן) היו לכתחילה שני פזמונים מתחלפים, ו״כאשר נגלית״ הוא הפזמון השני׳[92], אבל מעולם לא מצאנו פזמון של פיוט שבא לראשונה אחריו. אין ספק שהמחרוזת שימשה רפרין לפיוט ו של הקרובה, אלא שקטע זה נשר ואפשר שהוא מצוי עוד באיזה כתב יד ועשוי להתגלות ביום מן הימים. אבל כדבר שאירע לקרובת השבועות של ר׳ שמעון אירע לקרובתו של ר׳ בנימן בר שמואל: אמנם היא נבנתה בתבנית רחבה קצת יותר, והגיעו לידנו ממנה גם פיוט ה וגם פיוט ו, אבל אחרי פיוט ו זה באו אלינו, מיד בהמשכו, שתי סטרופות קדוש בודדות שנוסחו

90 אין להסיק מכאן, כמובן, שקרובת ר׳ בנימן זהה בבינויה לחלוטין לקרובת ר׳ שמעון. מתמיה למשל העדר הרשות בראש קדושת ר׳ בנימן, כי בראש הקדושתא של ר׳ שמעון יש רשות. במחזורי צרפת עומד לפני קרובת אגן הסהר של ר׳ בנימן רשות של ר׳ יוסף טוב עלם (׳איככה אוכל פה להרים׳; גולדשמידט, א, עמ׳ 173), אבל אין לדעת בבטחון לאיזו קרובה הותקן הקטע הזה. פיוטים משל יוסף טוב עלם באים במחזורי צרפת גם בתוך קרובת ר׳ בנימן, ונראה מזה שר׳ יוסף חיבר קדושתא משלו לראש השנה אלא שרובה נשתקע ומעוטה שולב בקומפוזיציה הקדומה יותר של ר׳ בנימן. אפשר גם כן שמעיקרא חיבר גם ר׳ בנימן רשות לקרובתו אלא שהיא הוחלפה ברשות של ר׳ יוסף. הבדל נוסף בין שתי הקדושתאות נוגע לעניין הקיקלר: הקיקלר של ר׳ שמעון מביא סטרופות קדוש מתחלפות, בעוד הקיקלר של ר׳ בנימן (׳באתי לחלותיך׳; גולדשמידט, א, עמ׳ 187) מביא סטרופת קדוש רפרינית. אבל אין ההבדלים הללו משמעותיים.

91 בקדושת השבועות התרחק ר׳ בנימן מן הדוגמה של ר׳ שמעון קצת יותר מאשר בקדושת ראש השנה. הדבר ניכר בעיקר בבינוי פיוט ה, שהוא, אצל ר׳ שמעון, קיקלר, ואילו אצל ר׳ בנימן קטע עשוי מחרוזות מרובעות. אחרי פיוט ה באים בקדושתא של ר׳ בנימן עוד שני פיוטים, אחד תלת-טורי ואחד עשוי מחרוזות מרובעות (שניהם מלווים סטרופות קדוש) שאין להם מקבילה בקדושתא של ר׳ שמעון, כפי שהיא לפנינו. אבל עיין עוד להלן בעניין פיוט ו.

92 פיוטי ר׳ שמעון בר יצחק, מהד׳ א״מ הברמן, עמ׳ צ. בסוף פיוט ה הדפיס הברמן פעם נוספת את סטרופת הקדוש של הקיקלר ׳ויקם עדות ביעקב׳ וכו׳.

בלי ספק על פי סטרופת הקדוש של ר׳ שמעון שהובאה זה עתה. הנה לשונן אצל ר׳ בנימן[93]:

כְּהִגְבַּלְתָּנוּ סָבִיב הַר
לְעֵין כֹּל בְּצֹהַר
כֵּן תִּשְׁמַע לַמָּרוֹם אַגַּן הַסַּהַר (מרום ו)קדוש

כְּהִשְׁמַעְתָּ דִּבְרוֹת עֶשֶׂר
לְעַם תרומם (= תְּרוּמִים) כְּמַעֲשֵׂר[94]
כֵּן תַּשְׁמִיעַ רַגְלֵי מְבַשֵּׂר
יְשׁוּעוֹת וְנֶחָמוֹת לְבַשֵּׂר קדוש

אבל כאן כבר יש בידנו הפיוט ששתי המחרוזות נועדו לשרתו כסטרופות ביניים מתחלפות לסירוגין: תחילתו ׳אחות קטנה אשר לך קצפת׳ (צ״ל: כספת), והוא מועתק בכ״י ששון 493, עמ׳ 36[95].

מדהים הדבר שהתופעה חוזרת אצל ר׳ יוסף טוב עלם בקרובתו לשבועות (תחילתה ׳אמרות יי אמרות טהורות׳)[96], שמצד עיקרי תבניתה היא חיקוי נאמן לקרובת ר׳ בנימן. היא מביאה פיוט ה, ולאחריו פיוט ו, ולאחר מכן פיוט שביעי, שמחרוזת הביניים הנעה בו לשונה כך:

כְּהוֹפַעְתָּ מִשְׁחָקִים
לְלַמְּדֵנוּ חֻקִּים
כֵּן תּוֹפִיעַ לְהָקִים
שׁוֹשַׁנַּת הָעֲמָקִים קדוש

נוסח הרפרין מצא חן בעיני ר׳ יוסף טוב עלם כדי כך שעיצב אחד כמוהו גם בפיוט ו של קרובתו לשביעי של פסח (תחילתה ׳את השם הנכבד והנורא׳)[97]. לשונו כך:

93 עיין וינברגר, *HUCA*, 43 הנ״ל, עמ׳ 294; האנתולוגיה עמ׳ 43.

94 בנדפס כנ״ל, בשני המקומות, ׳תרומם במעשר׳, ויש לתקן כנ״ל בהערה 15.

95 כתב יד זה היה לפני וינברגר, ותמיהה היא שהשמיט את הפיוט השייך לכאן בלא ספק כלל. גם לא מצאתי שהעיר על ההשמטה. עיין גם לעיל, הערה 14. הפיוט מובא להלן, בנספח ב.

96 צונץ, ליט., עמ׳ 134 — 136; דוידסון א. 5900. הקומפוזיציה טרם נדפסה והיא מועתקת למשל בכ״י פרמה, אוסף דה-רוססי 405, דף 169 ואילך, וכ״י פאריס 649, דף 94 ע״ב ואילך, ופאריס 651, דף 45 ע״ב ואילך.

97 דוידסון א. 8522; צונץ, ליט., עמ׳ 131 — 132. מועתק למשל בכ״י המוזיאון הבריטי 1056 דף 302 ואילך וכ״י אוכספורד 1056, דף 47 ע״ב ואילך.

כְּהֵרָאִיתָנוּ נְסִים
בְּגֶבַע לוּד וַחֲנִיסִים
כֵּן תַּפְלִיא לַעֲמוּסִים
מוֹשִׁיעַ חוֹסִים

קשה מאוד לחשוב שיש כאן צירוף מקרים בלבד!

תלותו של ר׳ יוסף טוב עלם במופת של ר׳ בנימן (ולא בשל ר׳ שמעון) בולטת בעובדה שמחרוזות הביניים שלו, וכן זו השנייה של ר׳ בנימן, מרובעות טורים הן, מה שאין כן הקטע הבא אצל ר׳ שמעון, שהוא תלת־טורי. ר׳ בנימן ׳חידש׳ את הרחבת הסטרופה בהיסוס, והציב לפיכך בפיוטו, למרות קיצורו, שתי סטרופות ביניים, אחת תלת־טורית כמו בדוגמה שעמדה לפניו, ואחת מרובעת. ר׳ יוסף טוב עלם הסתפק באחת, כי כבר לא ראה צורך להישאר נאמן לדוגמה הראשונה, של ר׳ שמעון.

בדרך קרובה נהג ר׳ יוסף במה שמצא אצל ר׳ בנימן כמחרוזת ביניים של פיוט ו. בראש פיוט זה (׳אראלים חמשה עמדו על אביגדור׳), אף על פי שהוא תלת־טורי, העמיד ר׳ בנימן מחרוזת קדוש דו־טורית: ׳עיר גבורים חכם עלה / ויורד מרגלית מעולה / נורא וקדוש׳[98]. כך בדיוק נהג גם ר׳ יוסף טוב עלם בפיוט ו שלו (׳אדיר ונשגב קורא הדורות׳), שאף הוא תלת־טורי; נוסח מחרוזת הקדוש שהציב בו הוא: ׳תורת יי תמימה / משיבת רוח ונשמה / האל קדוש׳ (נ״א: נורא וקדוש). גם תואם זה אי אפשר כלל שאירע במקרה.

היוצא לנו מזה הוא שר׳ בנימן ראה בלא ספק פיוטים משל ר׳ שמעון בר יצחק, ור׳ יוסף טוב עלם ראה בלא ספק את פיוטי ר׳ בנימן. אם לא נוכל לומר שמצד הזמן אפשר שפיוטי ר׳ שמעון הגיעו לביזנץ מהר די הצורך כדי שר׳ בנימן יוכל לעבוד על פיהם, ופיוטי ר׳ בנימן הגיעו בחזרה לצרפת במהירות מספקת כדי שר׳ יוסף טוב עלם יוכל לעבוד על פיהם, נצטרך לומר ששלושת הפייטנים היו בני איזור אחד, על כרחנו בני אשכנז או צרפת. וכן נראה.

[ז]

העובדה שר׳ בנימן בר שמואל אינו בן האזורים הדרומיים של אירופה מוכחת כנראה גם מן המנהג הנרמז בקדושתא שלו לראש השנה לתקוע בעמידת המוסף, עם ברכות המלכיות הזכרונות והשופרות, עשרה קולות בלבד. על איזכור מנהג זה בקרובת ר׳ בנימן עומדים רבים מן המחברים האשכנזים־צרפתים, בחלקם כנראה על פי העתקה זה מזה[99], בדומם בשיטת התקיעות דמעומד במוספי ראשי שנים. שיטת ר׳ בנימן

98 המחרוזת הושמטה מפרסומי הקדושתא בידי י״ל וינברגר, עיין לעיל, הערה 14.

99 עיין מראי המקום אצל צונץ, ליט., עמ׳ 120, הערה 1. עיקר בזה המובא בתוספות ר״ה לג ע״ב,

היתה, כמאור, לקמץ בתקיעות דמעומד, וכך הוא אומר, בעקיפין, במשלש של קרובתו, מיד אחרי הסטרופה שצוטטה ממנו לעיל:

נוֹי אַרְבָּעִים קוֹלוֹת בַּהֲרִיעֵנוּ
נְדִיבֵי מַטּוֹת תִּפְקוֹד לְהוֹשִׁיעֵנוּ
נָא הוֹצֵא לָאוֹר דִּינֵנוּ
נוֹרָאוֹת בְּצֶדֶק תַּעֲנֵנוּ

והכוונה בזה שאחרי ל׳ קולות דמיושב אין תוקעין עוד אלא עשרה קולות בלבד, קשר״ק למלכיות, קש״ק לזכרונות, וקר״ק לשופרות. וכך היה מנהגם של הגאונים[100], ומנהג בבל בימי רב האיי גאון[101], ומנהג בני צרפת הקדומים, וכך נהג ר׳ יוסף טוב

ד״ה שיעור תרועה, אף על פי ששם ר׳ בנימן נשתבש שם באורח משונה: ׳ועכשיו נוהגין לתקוע בישיבה, לאחר קריאת התורה שלושים קולות וכו׳ ובתפילה תוקעין אמלכיות קשר״ק ואזכרונות קש״ק ואשופרות קר״ק. ולפום סוגיא דכולה פירקין היה ראוי לתקוע בשעת תפילה אמלכיות קשר״ק קש״ק קר״ק, וכן אזכרונות וכן אשופרות וכו׳. ומיהו לכאורה נראה לתקוע בתפלה כמו כן אמלכיות זכרונות ושופרות קשר״ק קש״ק קר״ק אכל חד וחד כדי לצאת מספק דרבי אבהו. ובערוך פירש שהיו עושין כן, שפר׳ בערך ערב דהלין דמחמרי [ועבדי] שלושים כדיתבין ושלשים בלחש ושלשים על הסדר וכו׳. ועל מנהג שלנו היה תמה ר״ת, דקשר״ק של מלכיות וקש״ק דזכרונות וקר״ק דשופרות סותרין זה את זה וכו׳, והנהיג ר״ת במקומינו לתקוע גם אזכרונות ואשופרות קשר״ק כמו במלכיות דהשתא נפיק מכל ספיקי וליכא אלא הפסק ובהכי סגי, שלא לשנות המנהג ביותר וכו׳, ובקדושת דאגן הסהר שעשה ר׳ שמשון ב״ר יונה כתיב נוי ארבעים קולות בהריענו, והינו כמנהגינו, וכן בסדר רב עמרם׳ וכו׳. וכך הוא בקיצור ובשיבוש השם כנ״ל (׳וכן יסד ר׳ שמשון בר יונה בקדושה המתחלת אגן הסהר, נוי ארבעים קולות בהריעינו׳) בהגהות מימוניות, הלכות שופר פרק ג. וכן הוא, אבל בציון השם הנכון, בהוספה שבאה בסידור רש״י, מהד׳ באבער, ברלין תרע״ב, סימן קסג, עמ׳ 75, בהערה: ׳ועל מנהג שלנו יש תימא ופליאה נשגבה. ואמנם מקדושת של מוסף יום שני שמתחיל אגן הסהר [נוקשת] שער פייט בה רבי בנימן נוי ארבעה (=ארבעים; אבל יש נוסח כזה בכתבי יד, עיין מהד׳ גולדשמידט שם, בש״נ) בהריענו וריבוי (=נדיבי) מטות להשעינו — זהו כפי מנהגינו׳. פיסקה אחרונה זו היא המסומנת בהערה הנ״ל של צונץ בלשון זו: Siddur Ms. vom J. 1282, bei Luzz. (Mittheilung von Januar 1839); עיין אגרתו של שד״ל אל צונץ מיום 20.1.1839, אגרות שד״ל, מהד׳ גראבער, עמ׳ 582. וכך הוא הלשון גם בסמ״ג, עשין מב ובמרדכי ר״ה, סימן תשכ. אבל מה שמובא על ידי וינברגר ב־*JQR* הנ״ל, עמ׳ 46 הערה 3 מן התוספות חגיגה יב ע״א ד״ה מסוף (כנראה על פי צונץ, הדרשות בישראל, מהדורה עברית **ירושלים תשי״ד, עמ׳ 498 הערה 167, ובמקור בדפוס ראשון, ברלין 1832, עמ׳ 391 הערה h**) אינו שייך לעניין, כי הנזכר שם הוא פייטן בשם ר׳ בנימן סתם, והמובא ממנו (׳זה הים שליש עולמו/במאה ושש ושש ועוד סיימו׳) אינו לפנינו בפיוטי ר׳ בנימן בר שמואל.

100 השווה סדר רב עמרם גאון, מהד׳ גולדשמידט, ירושלים תשל״ב, עמ׳ קמ. וכן הוא בסדור רס״ג, עמ׳ רכב ואילך, וכן הוא בתשובת רב האיי גאון הנזכרת בהערה הבאה.

101 עיין תשובתו המובאת בספר תמים דעים לראב״ד, ורשה תרנ״ז, דף יט ע״א, סימן קיט, ועיין שי״ר, תולדות, ורשה תרע״ג, עמ׳ 178 ואילך, הערה 16. ולפי השואלים כבר הוקשו במקומם הקושיות הנזכרות אצל ר״ת. רב האיי עומד בתוקף על קיום המנהג הקדום ותולה את מבוכת השואלים ב׳כל השיבושים שחכמים הבאים מרומי (=מביזנץ? עיין ש״א פוזנאנסקי, ענינים שונים הנוגעים לתקופת הגאונים, ורשה תרס״ט, עמ׳ 64, הערה 1) משבשים אתכם׳.

עלם[102], וכך מובא גם בסידור רש״י כנראה משמו[103]. וכבר זמן לא רב לאחר מכן שינה בזה רבינו תם שינוי קטן[104], וסמוך לאחריו ר׳ יצחק, בן אחותו של רבינו תם, שינוי גדול[105], והוא שיתקעו גם במעומד שלושים קול על כל ברכה וברכה. והנה אין אנו יודעים בדיוק מכוון לגמרי איך היה בזה מנהגם של בני רומניאה בימי ר׳ בנימן, אבל יודעים אנו שמנהגם של בני רומי בימי ר׳ נתן בעל הערוך היה שונה מזה, והוא מובא בדרך אגב בספר הערוך, ערך ער״ב, בזה הלשון: ׳ומכאן אנו למדין דבעינן ל׳ (קולות) בעמידה כמו ל׳ בישיבה. והני דמחמרי ועבדי ל׳ כדיתבי, ול׳ בלחש ול׳ על הסדר כנגד מאה פעיות דפעתא אימיה דסיסרא׳ וכו׳. מנהג זה של בני רומי נזכר גם בתשובה של רב האיי[106], ונראה קרוב לומר שכך היה מנהגם של כל בני הדרום, ואם כן אי אפשר שר׳ בנימן מייצג מנהגם של מקומות אלה[107]. והואיל ואי אפשר שהיה מן המזרח, על כרחנו צרפתי היה.

בהקשר זה צריכים אנו לתת את הדעת למה שנאמר מפי ר׳ בנימן על מנהגי ליל הסדר בקטע ׳אז כגולגל׳, אשר הובא לשמש, כנזכר לעיל, בטכס ההכרזה של מועדי חג הפסח בקהילות הדרום. וכבר עמד על חשיבותה של פיסקה זו לענייננו י״ל וינברגר במאמריו[108]. בפיוט הזה באה פיסקה שלשונה כך:

א. מַה טַּעַם בַּחֲרוֹסֶת מְטַבְּלִים וְשׁוֹרִים
זֵכֶר לַעֲבוֹדַת טִיט אֲשֶׁר הָיוּ חוֹמְרִים

ב. מַה טַּעַם שְׁנֵי תַבְשִׁילִין בְּקָעָרָה סוֹדְרִים
זֵכֶר לְאַהֲרֹן וּמֹשֶׁה שְׁנֵי שְׁלוּחִים וְצַיָּרִים

ג. מַה טַּעַם שֶׁוּלְחַן מְמֻקוֹמוֹ עוֹקְרִים
כְּדֵי שֶׁיִּשְׁאֲלוּ מַה שׁוֹנָה לַיְלָה זֶה נְעָרִים

102 עיין תשובתו במחזור ויטרי, עמ׳ 353.

103 עיין סידור רש״י הנ״ל, עמ׳ 86, סימן קפו.

104 עיין המובא משמו בתוספות ר״ה צג ע״ב, לעיל הערה 99. תיקונו של ר״ת נזכר גם בהוספה הנ״ל לסידור רש״י, סימן קסג, ובמחזור ויטרי עמ׳ 355, והוא מובא גם בספר הישר לר״ת חלק התשובות, מהד׳ רש״פ רוזנטאל, ברלין תרנ״ח, סימן סח, עמ׳ 159. רבינו תם הכיר שמצד ההלכה ראוי היה לתקוע עשרה קולות אחרי כל ברכה, אבל לא רצה לשנות ממנהג הקדמונים שינוי גדול יותר מדי.

105 מובא בפיסקה הנ״ל בהוספה לסידור רש״י סימן קסג: ׳והר״ר יצחק בן אחותו (של ר״ת) מוסיף על דבריו ודעתו שראוי לתקוע עשרה קולות הללו בכל פעם ופעם, ולא יהא ברכה זו (צ״ל, לפי העתקת שד״ל באגרתו הנ״ל: ב ד ב ר ז ה) חידוש מנהג ושינוי, שכך היה מנהג במקומו של ר׳ נתן ב״ר יחיאל שסידר הערוך כמו שכתב בערך ערב׳.

106 עיין לעיל הערה 101.

107 מצד הזמן נראה שר׳ בנימן פעל כימי דור או שני דורות קודם לזמנו של ר׳ נתן בעל הערוך, והיה בוודאי בן דורו של רב האיי גאון. על פי תשובת רב האיי אנו למדים שהמנהג המובא בפשטות ע״י בעל הערוך כבר היה נהוג אצל ׳בני רומי׳ בימיו, ובוודאי גם קודם לימיו.

108 עיין מאמרו הנ״ל ב־*JQR*, 68, עמ׳ 48. ציונו של הקטע כ׳יוצר׳ מוטעה, כמובן.

ד. מַה טַּעַם בּוֹצֵע בְּפִרוֹסַת כִּכָּרוֹת חֲרֵרִים
כִּי אֵין כִּכָּר שְׁלֵמָה בְּכֶלֵי עֲנִיִּים וַחֲסֵרִים

ה. מַה טַּעַם בַּהֲסָבָה שׁוֹתִין וְגוֹמְרִין
זֵכֶר לַעֲבָדִים אֲשֶׁר נַעֲשׂוּ בְנֵי חוֹרִין

ו. מַה טַּעַם בְּלֹא בָרָכָה אֲכִילַת מְרוֹרִים
זֵכֶר לְמִקְדָּשׁ הֶחָרֵב בְּחֵט וּסְרָרִים

ז. מַה טַּעַם כּוֹסוֹת אַרְבָּעָה שֶׁיְּעוּרִים
זֵכֶר לְאַרְבָּעָה גָּלְיוֹת בְּנֵי צִיּוֹן הַיְקָרִים

ח. מַה טַּעַם עַל כּוֹס חֲמִישִׁי הַלֵּל גָּדוֹל גּוֹמְרִים
זֵכֶר לְכוֹס יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא וְאָרִים

אמנם, חלק מן הדברים הנזכרים כאן הוא על פי המקובל במסורת, כגון מה שבא בסימן א שהחרוסת זכר לטיט, והוא על פי הגמרא בפסחים קטז ע״א, או כגון המובא בסימן ג בעניין עקירת השולחן שהוא על פי פסחים קטו ע״ב[109], וכן גם המובא בסימן ד לעניין פרוסה, שהוא גם הוא על פי פסחים קטו ע״ב הנזכר, או כגון עניין השתייה בהסבה שבסימן ה, שהוא על פי המשנה בפסחים י:א ובגמרא שם קיז ע״ב: ארבע כסי תיקנו חכמים דרך חירות, אף על פי שלשון הפייטן מזכיר כאן יותר את לשון הירושלמי בפסחים י ה״א, לז ע״ב: אמר רב לוי לפי שדרך עבדים להיות אוכלין מעומד וכאן להיות אוכלין מסובין, להודיע שיצאו מעבדות לחירות. אבל שאר הדברים אינם כמקובל ויש במקצתם פליאה. כך למשל הטעם המובא בסימן ב לעניין שני תבשילין המסודרים בקערה שהוא כנגד משה ואהרן: טעם זה לא נרשם אלא על פי תשובה (שלא נשתמרה בידינו) של רב שרירא גאון: זכר לשני שלוחים משה ואהרן ששלח הקב״ה במצרים. אבל התשובה נזכרת במקור מרכז־אירופי, ולשון הפיוט קרוב מאוד ללשון המקור הזה[110]. גם מה שאומר הפייטן בסימן ו משונה, הן מצד השאלה והן מצד התשובה. מצד השאלה שהרי לכולי עלמא מברכין על אכילת מרור, ואם כן אי אפשר אלא שהכוונה בשאלה לְמה שאין מברכים על המרור בורא

109 נראה לי שוינברגר, במובא ממנו בהערה הקודמת, ייחס חשיבות מוגזמת לפיסקה זו, ורחוק הוא לתפוש את הדברים כפשוטם. ר׳ בנימן מפייט כאן את לשון המקור התלמודי ובוודאי רמז בזה למנהג מקומו לעקור את הקערה (ולא את כל השולחן), שהיתה בעיניו מעין שולחן. בכל אופן לא שמענו שביוון עקרו את השולחנות ממש, ובוודאי לא נהגו כך אלא בארצות האסלם, במזרח.

110 עיין הרב מנחם מ׳ כשר, הגדה שלמה[3], בעריכת ש׳ אשכנזי, ירושלים תשכ״ז, עמ׳ 65, שמביא בזה את מעשה רוקח, דף טז ע״ב (סימן כט): ׳שאילה ששאלו אנשי קירואן למר רב שרירא גאון וכו׳׳. ועיין ב״מ לורין, אוצר הגאונים, פסחים, ירושלים תרצ״א, חלק התשובות, עמ׳ 120, סימן שלא.

פרי האדמה. אבל על שאלה זו יש תשובה הלכתית בגמרא[111], ואין היא עניין לחורבן בית המקדש בשום אופן. והעניין במה שלפנינו סתום, ומופלא הוא שכך הנוסח בהרבה מקורות כתבי יד של מחזורי איטליה ורומניאה[112], וכן הוא גם בדפוסים הראשונים של מחזור בני רומי[113]. אבל בכ״י ביהמ״ד לרבנים בניו יורק 4073[114] דף 72 ע״ב כתוב: ׳ומה טעם בלא ברכה אכילת מצה ומרורים׳, ולפי זה ברור שאין הפייטן שואל אלא לעניין ׳כורך׳, שאין מברכין עליו שום ברכה כלל והוא זכר למקדש, שנחרב בעוונותינו הרבים, והדבר פשוט בתכלית[115]. ותמיהה היא איך נשתבשו כתבי היד. ובמחזור איטליה דפוס ליוורנו תרט״ז (מחזור שד״ל) תוקן הנוסח, ושם איתא ׳ולמה בלא הסבה אכילת מרורים׳, וגם נוסח זה פשוט, אבל לא מצאנו לו סמך בשום כתב יד, וגם מן התשובה, שאינה נזכרת לעניין הזה במקורות, ברור שאין זה הנוסח המקורי של הטור.

אבל משונה עוד יותר המובא בסימן ז ו־ח לעניין טעם שתיית ארבע כוסות והכוס החמישי. אמנם הטעם לארבע הכוסות, שהם כנגד ארבע המלכיות (׳ארבע גליות בני ציון היקרים׳) מובא בירושלמי פסחים פ״י ה״א, לז ע״ג, וכן הוא גם בבר״ר פח:ה: רבי לוי אומר [ארבע כוסות] כנגד ארבע מלכיות. אבל הטעם לכוס החמישי אינו בא במקורות הידועים. אבל הוא נזכר בלשון שהוא קרוב ללשון פיוטנו במעשה רוקח סימן ס[116]: ואיכא דאמרי [ארבע כוסות] כנגד ד׳ גליות, וחמישי כנגד ישועה. וקרוב לומר שהיה דרוש כזה במרכז אירופה, והוא נשתקע לפי שנתבטל מנהגם של בני גלילות אלו לשתות כוס חמישי[117].

לעצם עניין שתיית כוס חמישי, דבר שבו רואה י״ל וינברגר הוכחה שר׳ בנימן איש הדרום היה[118], הנה אין ספק שגם באשכנז וגם בצרפת היו בעניין זה מנהגות שונים, ויש ששתו גם שם כוס חמישי על פי הגירסה המקורית של הגמרא בפסחים קיח ע״א: ׳תנא [כוס] חמישי אומר עליו הלל הגדול דברי רבי טרפון׳. וכבר הראה

111 הסוגיה נדונה בגמרא בפסחים קיד ע״ב ואילך. ועיין ד׳ גולדשמידט, הגדה של פסח ותולדותיה, ירושלים תשל״ז, עמ׳ 59, הערה 4.

112 כך מצאתי בלא פחות מ-14 כתבי יד השמורים בפאריס ואלה הם: 595; 598; 600; 604; 605; 606; 607; 609; 610; 614; 615; 617; 618; 619.

113 כך הוא במחזורי איטליה, סונצינו 1484 ופאנו 1503. כך הוא גם במחזור רומי עם פירוש קמחא דאבישונה, בולונייא ש״ג.

114 כה״י הועתק בשנת 1468, והוא מחזור מפואר לכל ימות השנה.

115 עיין בגמרא בפסחים קטו ע״א: והדר אכיל מצה וחסא בהדי הדדי בלא ברכה, זכר למקדש, כהלל.

116 סאניק תרע״ב, עמ׳ ז. מובא על ידי הרב כשר בהגדה שלמה הנ״ל, עמ׳ 95.

117 אלא אם כן נאמר שבעל הרוקח למד דבר זה מפיוטנו. אבל קשה לומר כן לפי שלא שמענו שהפיוט היה באשכנז בתקופה מאוחרת כל כך, וכבר צויין לעיל שאין הוא בידנו אלא במחזורי הדרום בלבד. ואין להקשות ממה שיובא להלן מר׳ יוסף טוב עלם, שהכיר, כנראה, את הפיוט, שר׳ יוסף טוב עלם צרפתי היה וקרוב בזמנו לר׳ בנימן בר שמואל ואולי אף קרוב משפחה שלו, ואין תימה עליו שהכיר את השיר (אם אכן נכתב בידי ר׳ בנימן בר שמואל).

118 במובא ממנו לעיל, סוף הערה 32, עמ׳ 48 ואילך.

הרב מ״מ כשר שכך היתה הגירסה בתלמוד בכל מקום[119], עד שבאו רש״י ורשב״ם והגיהו ל׳רביעי גומר עליו את ההלל ואומר הלל הגדול׳[120]. וְהלא אנו עומדים בצרפת של ראשית המאה הי״א, ימים רבים קודם לימיו של רש״י. ובאמת גם אחרי ימי רש״י לא נשתקע המנהג לגמרי בצפון, ועוד מצאנוהו נזכר בספר הרוקח סימן רפג כמנהג יש אומרים: ומוזגין כוס חמישי ואומר הלל הגדול הודו נשמת ופיוטים אחרים[121].

נכון הדבר שר׳ יוסף טוב עלם כבר מייצג בזה מנהג אחר, ובקרובתו לשבת הגדול הבאה במנהגי מזרח אשכנז (׳אלהים בצעדך הכות פתרוס׳) הוא גורס שתיית כוס חמישי רק משום אונס, וכך לשונו שם בקטע ׳יין כי יתאדם׳, בסופו:

קֻמְעָא לְשָׁתוֹת מַיִם יִכָּנֵס
אִם חוֹלֶה הוּא אוֹ אִיסְטֶנֵס
וּבָעֵי לְמִשְׁתֵּה חַמְרָא מְשׁוּם אֹנֵס
לוֹמַר בַּחֲמִישִׁי הַלֵּל הַגָּדוֹל יִשְׁתַּנֵּס[122]

עניין זה, אף על פי שאינו מופלג מאוד ממה שנזכר בפיוטו של ר׳ בנימן, שונה הוא מן הנאמר שם, ונמצא שני הפייטנים מייצגים שני מנהגים שונים[123]; ספק אפוא אם אפשר לקבל שהיו אחים. אבל גדולה מזו מצאנו בסילוקו של ר׳ יוסף טוב עלם לקודשתא הנ״ל והיא, שיש שם פיסקה שנראית מכוונת כולה כנגד הקטע מפיוטו של ר׳ בנימן שנותח זה עתה, ושם הוא הולך ומפייט כמעט עניין אחר עניין את המובא אצל ר׳ בנימן עם שהוא מפרש את הדברים על פי הפשט, כאילו בשביל ל׳תקן׳ את מה שעיוות קודמו. הנה דבריו (הסימנים שליד המחרוזות מכוונים למקבילות בפיוטו של ר׳ בנימן)[124]:

וְלָמָּה בְּמָרוֹר שֶׁתְּחִלָּתוֹ רַךְ וְסוֹפוֹ קָשֶׁה
שֶׁנִּמְרְרוּ תְּחִלָּה בְּפֶה רַךְ וְלִבְסוֹף בְּעוֹל קָשֶׁה

119 עיין בירור העניין בקונטרס שלו ׳כוס חמישי׳, שנדפס תחילה בניו-יורק, תש״י, וצורף כנספח למהדורה שלישית של הגדה שלמה, עמ׳ קסא ואילך.

120 עיין גם ד׳ גולדשמידט, הגדה של פסח ותולדותיה (לעיל הערה 111), עמ׳ 66.

121 על פי הגדה שלמה לרב כשר, עמ׳ 94.

122 וכך נפסק גם במחזור ויטרי עמ׳ 286; ואם יש חולה שצריך לשתות חוזר ומוזג כוס חמישי ואומ׳ עליו הלל הגדול וכו׳. וכן בסידור רש״י עמ׳ 190 ובשאר ספרי דבי רש״י, עיי״ש הערת המהדיר לסימן שפט.

123 וקשה לומר שר׳ בנימן אינו דורש אלא את הנאמר בגמרא, אפילו אין המנהג מנהגו, כי הדרשה עצמה אין לה קיום כלל אלא אם כן כוס חמישי מצוה.

124 הנוסח מובא על פי כ״י וינה 93 עמ׳ 165. הקרובה מועתקת שם בגליון של הדפים שהפנים שלהם מביא את קרובת יניי ׳אוני פטרי רחמתיים׳ שהיתה נהוגה ברוב קהילות מערב אשכנז בשבת הגדול של פסח. גליון הדפים נחתך בשעת הכריכה וקצת אותיות של סופי שורות נחתכו אתו. השלמתי את החסר, בסוגריים, על פי הדפוסים. השינויים מעטים מאוד.

א. וְלָמָה טִבּוּלוֹ בַּחֲרוֹסֶת
זֵכֶר לְטִיט שֶׁאִשָּׁה עִם בַּעֲלָהּ דּוֹרֶסֶת

וְלָמָה תְּבָלִין בְּתוֹכוֹ מְוּגְבָּלִין כְּמוֹ מַלְבֵּן
זֵכֶר לְנִיפּוּץ עַם לְקוֹשֵׁשׁ קַשׁ לְתֶבֶן

ב. וְלָמָה [שְׁנֵי] מִינֵי בָּשָׂר בְּ[צַד] עֲוּגָה
אֶחָד [זֵכֶר] לְפֶסַח וְאֶחָד זֵכֶר לַחֲגִיגָה

ג. וְלָמָה מַגְ[בִּיהַּ] קֶעָרָה קוֹדֶם זְמַנָּהּ
כְּדֵי שֶׁיִּרְאֶה תִּינוֹק וְשׁוֹאֵל מַה נִּשְׁתַּנָּה

ו. וְלָמָה שְׁאָר יְרָקוֹת בָּאִין תְּחִלָּה
כְּדֵי לִפְטוֹר חֲזֶרֶת מִבְּרָכָה הָרְאוּיָה לָהּ
שֶׁאֵין לוֹמַר שְׁתֵּי בְרָכוֹת בְּאַחַת, בִּשְׁתַּיָּיה אוֹ בַּאֲכִילָה
שֶׁאִי אֶפְשָׁר לֶאֱכוֹל וְלִשְׁתּוֹת כְּאַחַת שֶׁכְּבָר כְּרֵיסוֹ מִילָּא
וְכֵן בִּשְׁתֵּי מַצּוֹת פּוֹטְרִין חַלָּה מֵחַלָּה

וְעַל כִּי אֵין לִשְׁנוֹת בִּשְׁתֵּי בְרָכוֹת
מְבָרֵךְ עַל זוֹ וְעַל זוֹ וְאֵינוֹ [אוֹ]כֵל עַד שֶׁיִּגְמוֹר שְׁתֵּי בְּרָכוֹת

ז. וְלָמָה אַרְבָּעָה כּוֹסוֹת מִצְוָתָן בְּזֶה לַיְלָה
זֵכֶר לְאַרְבָּעָה גְּאֻולּוֹת שֶׁנִּתְבַּשְּׂרוּ בָהֶם עַם סְגֻולָּה
יְצִיאָה וְהַצָּלָה וּלְקִיחָה וּגְאֻלָּה
[לְהוֹ]דוֹת עֲלֵיהֶן [וְלִי]תֵּן בָּם תְּהִלָּה
[לַחוֹ]בֵט אַרְבָּעָה כוֹסוֹת שֶׁל יְפֵיפִיָּה עֻגְלָה
כְּדֵי לְשַׁכֵּר [אֶו]מּוֹת עֲמוּמוֹת מְשֻׁוקָּצוֹת בִּגְעִילָה
בְּאַרְבָּעָה כוֹסוֹת הַכְּתוּבִים בָּהֶם שֶׁהֵם כּוֹס תַּרְעֵילָה
וּכְנֶגְדָּם לְהַשְׁקוֹת יְדִידִים אַרְבָּעָה כוֹסוֹת שֶׁל חֶמְלָה

ה. וְלָמָה מְסִבִּים בְּמִיטָּה כְּבוּדָּה וּכְלוּלָה
זֵכֶר לְחֵירוּת וְרִיבּוּץ עַנְנֵי כָבוֹד בַּחֲתוּלָה
שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ בְּנֵי מְלָכִים לִנְהוֹג וּלְסַלְסָלָה
שֶׁעִטְּרָנוּ קְדוֹשׁ יַעֲקֹב עֲטֶרֶת מְלוּכָה וּתְהִלָּה
וּבֵירַר לְהוֹדוֹ עִם מַרְעִיתוֹ לִהְיוֹת לוֹ לְעַם נַחֲלָה
כִּי לֵאלֹהִים מָגִנֵּי אֶרֶץ מְאֹד נַעֲלָה

אם אין כאן צירוף מקרים בעלמא או חיקוי של מקור משותף, צריך לומר שר׳ יוסף הכיר יפה את פיוטו של ר׳ בנימן ודעתו לא היתה נוחה ממנו[125]. פשטות דבריו

125 רוב הסבריו של ר׳ יוסף הם על פי המקורות הידועים. בולטת האריכות שבה דן ר׳ יוסף בעניין

מוכיחה שהוא מאוחר לר׳ בנימן, ושוב קשה להאמין לאור זה שהשניים אחים היו, אלא אם כן נאמר שהפרש הגיל ביניהם היה גדול ביותר.

מכל מקום אין מדברי ר׳ בנימן ב׳אז כגולגל׳ ראיה לסתור את שייכותו לאזורי הצפון, אלא רק ראיה לקדמותו. וצריך עוד לזכור כי אין בטחון כלל בייחוס הפיוט ׳אז כגולגל׳ לר׳ בנימן בר שמואל, ואפשר שכל מה שלמדנו ממנו אינו לימוד כלל.

[ח]

שייכותו של ר׳ בנימן לגלילות אירופה הצפונית נראית מוכחת בעקיפין גם מן האזהרות, אשר קטע מהן נדפס להלן. אמת, שיטת סידור המצוות הנקוטה בידי ר׳ בנימן היא, עקרונית, השיטה שעומדת לפנינו במניין המצוות של בעל ספר הלכות גדולות. כך עולה למשל מן המספרים הכלליים של גושי המצוות, עשין, לאוין ופרשיות, שתואמים בשני החיבורים[126]. גם במה שמצאנו לר׳ בנימן שהוא מקצה מקום מיוחד לחייבי מיתה בראש סדרת מצוות לא תעשה, וגם במספרם של חייבי המיתות השונות קרובה או זהה המסורת שבידי ר׳ בנימן למסורת של בעל ה״ג[127]. אבל בפירוט המצוות היתה בידי ר׳ בנימן מסורת שונה בכמה מקומות, וגם בלשון שבו הביא כמה מן המצוות ניכרת בחיבורו מידה יפה של מקוריות. חיבורו של ר׳ בנימן יוצא דופן הוא גם מצד מבנהו, ודבר זה יש להבליטו, כי ברוב האזהרות הקדומות הידועות לנו שולטת השפעתם המכרעת של פיוטי האזהרות של רב סעדיה גאון, כפי שכבר הראו החוקרים[128]. אבל ממה שיש בידנו מחיבור ר׳ בנימן נראה

אי-אמירת ברכה על החזרת, והוא מסכם בזה את הסוגיה שבפסחים קיד ע״ב ואילך. אם אכן יסד ר׳ יוסף טוב עלם את דבריו על דברי ר׳ בנימן צריך לומר שגם הנוסח שהיה לפניו ב׳אז כגולגל׳ גרס ׳ומה טעם בלא ברכה אכילת מרורים׳.

126 אבל ל׳פרשיות׳ קורא בעל ה״ג ׳פרשיות וחקים ומשפטים המסורים לציבור׳, ואילו ר׳ בנימן קורא להם ׳משפטי העדה׳ (להלן, ט׳ 51). קשה לדעת איזו חשיבות יש לייחס להבדל זה שלמינוח. על לשונות משותפים לר׳ בנימן ולרשימה שבספר ה״ג בא ציון בהערות לפיוט.

127 אופייני בזה מה שנמצא להלן בחייבי שריפה: מספרם הכולל בשני המקורות תשעה, אבל בשניהם מתפרטים עשרה. אבל הפירוט אינו זהה; עיין להלן בביאור. אמנם יש לזכור שנוסח הרשימה שבספר ה״ג אפשר שהוא משובש בידנו.

128 עיין בערך ׳אזהרות׳ שכתב מ׳ זולאי באנציקלופדיה העברית, ועיין גם במאמרו ׳אזהרות ר׳ יצחק אבן ג׳קטיליה׳, תרביץ, כ (תש״ט), עמ׳ 161 ואילך. רס״ג השאיר אחריו שני פיוטי אזהרות, שניהם נדפסו בסידורו, עמ׳ קנז ואילך. האזהרות השניות שלו, שנכללו בשבעתא ׳אלהים אצל יום הלזה׳ לא השפיעו על הבאים אחריו כנראה מפני לשונם הסתומה ובניינן המסובך מאוד. השפעה רבה קרנה מן האזהרות הראשונות שלו ׳את יי אלהיך תירא׳, אלא שהפייטנים המאוחרים לרס״ג בנו את מחרוזות אזהרותיהם על סיומות מקראיות, אולי על פי האזהרות השניות של הרס״ג, ואפשר על פי אופנת זמנם. יוצא דופן בנוף הזה פיוטו המפואר של רשב״ג ׳שמור לבי מענה׳ (עיין דב ירדן, שירי הקדש לר׳ שלמה אבן גבירול, ירושלים תשל״ג, עמ׳ 392 ואילך) שחרז אותו בחרוז מבריח ושקל אותו (אמנם בהרבה סטיות) במשקל כמותי. לאזהרות רס״ג עיין כעת גם י׳ טובי, תרביץ נג (תשמ״ד), עמ׳ 221 ואילך.

שלא ראה את אזהרות הגאון. כי מלבד שפרטי הבינוי של המחרוזות שונים הרבה בשני החיבורים, גם עצם סדר גושי המצוות שונה בהם. רס״ג מביא את המצוות בסדר זה: עשין, לאוין, חייבי מיתה ופרשיות[129], ואילו ר׳ בנימן כך: עשין, פרשיות, חייבי מיתה ולאוין. רס״ג מביא בפיוטו סיכומי ביניים באקראי, ולפי סוגי המצוות בחלוקתו[130], ואילו ר׳ בנימן מביא סיכומים אחרי כל עשר מצוות (בעשין) ואחרי כל עשרים מהן (בלאוים). ואין בין שני החיבורים דמיון אלא בכך שבשניהם טורי המחרוזות ארוכים ביותר[131] וששניהם בנויים באלפביתים ישרים והפוכים לסירוגין. אבל הפרטים הללו אין בהם הכרע. באמת אין אזהרות ר׳ בנימן דומות מן הנקודות שצויינו לעיל לשום אזהרות קדומות יותר שידועות לנו עד כה.

אבל יש נקודות דמיון, ולא מעטות כלל, בין אזהרות ר׳ בנימן ובין אזהרותיו של ר׳ אליהו הזקן שתחילתן ׳אמת יהגה חכי׳, שהן היחידות שהגיעו לידנו מן האסכולה המרכז־אירופית, ליתר דיוק: הצרפתית. אמנם, מצד הצורות החיצוניות לא למד ר׳ אליהו מר׳ בנימן, אלא הלך בדרך שונה ממנו בהחלט: הוא עיצב את האזהרות שלו במחרוזות מרובעות מסודרות על אלפביתים ישרים על פי רוב[132], משובצים במטבעות חיתום ארוכים ומסולסלים, וסיים אותן במקראות שנבחרו בתחכום מופלא. הוא גם לא סיכם את מספר המצוות בסיכומי ביניים וגם לא האריך את טורי חיבורו באריכות גדולה כפי שעשה ר׳ בנימן. אף על פי כן אי אפשר שר׳ אליהו לא ראה את אזהרות ר׳ בנימן, וראיות רבות לדבר. וכבר מצד חלוקת החומר מסודרות המצוות אצל ר׳ אליהו בדיוק כסידורן אצל ר׳ בנימן: עשין, פרשיות, חייבי מיתה ולאוים, וזה סדר שאינו בא, כאמור, אצל בעלי האזהרות שלפני ימיו של ר׳ בנימן. אבל גם מחוץ לזה יש נקודות באזהרות ר׳ אליהו הזקן שקשה להסבירן בלא להזדקק לאזהרות ר׳ בנימן. כך הוא למשל מה שמצאנו אצל ר׳ אליהו שהוא מזכיר במצוות

129 הסדר בנוסח שלפנינו בה״ג: חייבי מיתה, לאוין, עשין, פרשיות. ואין בין האזהרות הידועות עד כה שסידור המצוות בהן כך. באזהרות השניות שלו חילק הגאון את המצוות, כידוע, על פי עשרת הדברות.

130 בפיסקה שהקדים לאזהרות בסידורו מציין הגאון שהוא ׳מחלק את מצוות עשה הנוהגות בכל זמן לחוד והאחרות לחוד, וכן מצוות לא תעשה הנוהגות בכל זמן ומקום לחוד והאחרות לחוד, והפשעים לחוד והמשפטים לחוד׳. אבל בגוף הפיוט הוא מפריד בין צ״ז מצוות עשה שהן לדעתו ׳מצוות הגוף׳ לבין נ״ח מצוות נוספות שקשורות בקרבנות ומ״ה מצוות שהוא קורא להן ׳פרישת טמאות׳ (טורים 41, 67, 83). במצוות לא תעשה הוא מונה תחילה קמ״ב ׳חובות הגוף׳ (ט׳ 129), אחר כך ל״ז ׳מצוות זמן׳ (ט׳ 142), ארבעים ׳מצוות קרבנות׳ (156), חמש עשרה ׳חוקות כהונה׳ (161) ועוד ארבעים ושלש מצוות שונות.

131 אמנם נקודה זאת חשובה וצריכה עיון, כי לכאורה אין בפייטנות שימוש בטורים ארוכים בהפלגה כגון אלה שר׳ בנימן משתמש בהם, אלא בהשפעת רס״ג. אבל אפשר שר׳ בנימן הושפע בזה מן האזהרות הקדומות ׳אתה הנחלת׳, שאין בהן שימוש בחריזה ושטוריהן ארוכים ביותר.

132 אין באזהרות ר׳ אליהו הזקן אלא שני סדרים של תשר״ק. האלפביתים של ר״א קולטים כל טור א׳ וג׳ במחרוזות. המובאות מחיבורו של ר׳ אליהו הזקן ניתנות להלן על פי מהד׳ מרדכי סלוצקי, ורשה 1900.

עשה עניין שמירת שבת וקידוש שבת במקום אחד (עמ׳ 17), ומוסיף ואומר במקום אחר: ׳שלוש תסעוד, פרה ורבה ותבנה׳ (עמ׳ 20). ר׳ מרדכי סלוצקי, מפרש אזהרות ר׳ אליהו, מציין: ׳שלש תסעוד: אינו מן המניין׳. אבל גם באזהרות ר׳ בנימן נזכר עניין שלוש סעודות במפורש (להלן ט׳ 12): ׳שלש סעודותיו לענג בתענוג טעמים ומששים׳, ונראה לומר שמכאן נטל ר׳ אליהו ציונו של דבר זה באזהרותיו[133]. גם מה שנאמר באזהרות ר׳ אליהו (עמ׳ 16): ׳טהרת קרבן והזייה ואמורין לרחצה׳ מושפע קרוב לוודאי מט׳ 17 שלנו: ׳תנופת שוקים וחזות והרחצת אימורין במי נובעים׳. רחיצת אימורין אינה נזכרת כמצוה בפני עצמה לא בה״ג ולא ב׳אתה הנחלת׳ הקדום, והמפרש תמה על הזכרת עניין זה אצל ר׳ אליהו וציין: ׳ומה שהוסיף רבינו ואימורין לרחצה אינו מן המנין אך לתשלום החרוז׳. אבל אצל ר׳ בנימן היא כנראה מצווה בפני עצמה ובוודאי כך הוא גם אצל ר׳ אליהו. ר׳ בנימן מונה את ארבעת המינים הניטלים בסוכות לארבע מצוות (ט׳ 27) ונראה שלא כך שיטת בעל ה״ג[134], אבל כך מונה אותם ר׳ אליהו (עמ׳ 18): ׳ערוך אתרוג והדס ולולב לשמים / כערבים על יבלי מים׳, אחרת לא היה מפרטם בדקדוק כזה[135]. קרבה גדולה בין שני החיבורים עולה גם ממניין הפרשיות. ר׳ בנימן אומר להלן (ט׳ 48): ׳צחן מגע נבלה ושרץ ושכבת זרע להרחיץ בלי יאושים׳, והן אצלו שלוש פרשיות. בעל ה״ג מונה כנראה נבלה ושרץ פרשה לחוד ושכבת זרע פרשה לחוד. אבל ר׳ אליהו מביאן יחד בלשון קרובה ללשון ר׳ בנימן (עמ׳ 31): ׳נבלה ושרץ ושכבת זרע תרחצה׳. גם ציון פרשת ׳גר ותושב׳ בבידודה (ט׳ 49: ר׳ אליהו עמ׳ 31) משותף לשני המחברים. בה״ג נזכרת הפרשה יחד עם (ובסוף) שורה ארוכה של עניינים (׳פרשת ממכר ובתי ערי חומה וחצרים גר ותושב׳), והמפרשים מתקשים להסביר ענייניה. כך הוא בדרך ציון פרשת ׳עיר משלמת ואינה משלמת׳ (כך הלשון בה״ג), שר׳ בנימן מנסחה (ט׳ 39): ׳ועיר משלמת למס ומורדת לצור ולהזעים׳ ור׳ אליהו (עמ׳ 31) כך: ׳עיר אויב לך למס כי השלמה / תת מורדת חרב לעקור תחומה׳. וכך הוא גם בפרשה שלשון בה״ג בה הוא ׳פרשת הקהל׳: ר׳ בנימן כותב (ט׳ 47) ׳והקהל טפים ואישים ונשים׳, ור׳ אליהו (עמ׳ 34): ׳קהלך הקהל איש אשה וטף כמדובר׳. ר׳ בנימן ור׳ אליהו שותפים גם בהזכרת פרשה שאינה ברשימה שלפנינו בספר ה״ג, היא פרשת העומר, וגם לשונם בהזכרת פרשה זו

133 אכילת שלוש סעודות מובאת כמצוות עשה מדאורייתא על ידי ר׳ אליעזר ממיץ בספר יראים, סימן צב. ר׳ בנימן מביא עניין זה כחלק ממצוות ענוג שבת. עניין ענוג שבת אם הוא מצוה בפני עצמה אצל ר׳ אליהו אינו מבורר לגמרי, עיין פירושו של ר׳ מרדכי סלוצקי לעניין הנזכר בפנים, עמ׳ 17. עיין כעת יצחק ד׳ גילת, ׳תענית בשבת׳, תרביץ, נב (תשמ״ג), עמ׳ 2 ואילך.

134 כידוע אין מסורת מוסכמת באשר לחלוקת המצוות אצל בעל ה״ג והחכמים חלוקים בזה בדעותיהם. בדברים דלהלן מובא מניין המצוות בה״ג על פי מהדורת ר׳ א״ש טרויב, זולקווא תקע״א, ועל פי מהד׳ ע׳ הילדסהיימר, ברלין תרמ״ח. ואפשר שר׳ בנימן הלך בזה על פי מה שמצא בבבלי סוכה לז ע״ב: ואמר רבא לולב בימין ואתרוג בשמאל, מ״ט, הני תלתא מצוות והאי חדא מצוה. בעלי האזהרות תפשו כאן מצוה אחת בלבד.

135 אם כי לא מנאן המהדיר באזהרות ר׳ אליהו, עיין שם.

קרובה: 'והבאת עומר מהחל חרמשים' אצל ר' בנימן (49), ו'הבאת עומר מהחל חרמש' אצל ר' אליהו (34). קרבה גדולה בין שני החיבורים יש גם בדרך ציון פרשת שלמים ועולות. אצל ר' בנימן (44): 'שלמים ומנחות ועולות והפשט וניתוח וכליל לאשים', ואצל ר' אליהו (32): 'שלמים ועולות ינצו (= יירצו) לעושיך / הפשט ונתוח וכליל סדרי מעשיך'. והמפרש מציין על אתר: 'ורבנו הוסיף עוד לכלול הפשט וניתוח וכליל, אבל במנין אינם', וכך הוא לכאורה גם אצל ר' בנימן. מופלא גם איזכור עניין ניסוך המים בין הפרשיות: דבר זה אינו בין הפרשיות לא אצל בה"ג ולא אצל רס"ג, אבל הוא ישנו בפירוש אצל ר' בנימן (ט' 37) וגם אצל ר' אליהו (עמ' 33). וקרוב הוא כי מר' בנימן למד לעשות כן.

פחות מזה מושפע לשונו של ר' אליהו מלשונו של ר' בנימן בחלק הלאוין, ואין זה פלא כי בחלק הזה הולכים שניהם על פי הרוב אחרי לשון המקרא. אבל במניין המצוות יש בשני החיבורים מוזרויות משותפות שמלמדות ששיטת השניים במניין הלאוין קרובה היתה. כך הוא למשל במה שנזכר אצל ר' בנימן בט' 170 'ולחם וקלי וכרמל (וגיד הנשה)' שהם לפי החשבון שלוש מצות נפרדות בלא ספק, וכך הוא לפי מניין החכמים גם אצל ר' אליהו (עמ' 47), אף על פי שבעל ה"ג מנאם כנראה מצוה אחת בלבד. כך הוא גם לגבי האמור אצל ר' בנימן בטור שלאחרי כן: 'ואלמנה ויתום מענה' שהן אצלו שתי מצוות לא תעשה בהכרח, וכך יש לומר, לדעת חכמים, גם אצל ר' אליהו (עמ' 46): 'לא תענון אלמנה ויתום שכול', אף על פי שאצל בה"ג אין כאן אלא לאו אחד. גם 'שאור ודבש מקטיר לגבוה' להלן בט' 174 נחשב אצל ר' בנימן שתי מצוות, וכך הוא לדעת חכמים גם אצל ר' אליהו (עמ' 51), שלא כמובא בה"ג. אבל מניין הלאוין וחלוקתם עדיין צריכים עיון מדוקדק, ונראה שבנקודה הזאת יש הבדלים אחדים בין שיטת ר' בנימן לשיטת ר' אליהו הזקן. בכל אופן נראה מבורר שר' אליהו הזקן ראה את האזהרות שלפנינו והושפע מהן השפעה עזה. לא יעלה על דעתנו לומר שההשפעה היתה בכיוון הפוך, כי מבחינת הצורה החיצונית ברור לגמרי שאזהרות ר' אליהו מאוחרות משל ר' בנימן: הן מצועצעות הרבה לא רק יחסית לפיוטו של ר' בנימן אלא גם יחסית לפיוטי הסוג בכלל. והנה מן הבחינה הכרונולוגית תואם הממצא את מה שידוע לנו על זמן פעילותו של ר' אליהו. כי ר' אליהו הזקן היה בן זמנו ר' של יוסף טוב עלם[136], וכבר ראינו שר' יוסף עצמו הושפע מפיוטי ר' בנימן. אבל מבחינה גיאוגראפית מאששת השוואת האזהרות את הסברה שעלתה לעיל מעיוננו ביצירתו של ר' בנימן, והוא שהפייטן חי ופעל במרכזה של אירופה, בצפון, כנראה בצרפת.

136 עיין מחזור ויטרי, עמ' 364 ושבלי הלקט סימן כח, מהד' באבער עמ' 26: וכבר נחלקו על הקרובות ר' יוסף טוב עלם עם ר' אליהו הזקן ועלתה בידם דמותר, ומצוה מן המובחר ועל ידם אדם מכוון לבו לשמים. עיין גם א' גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשמ"א, לפי המפתח. על ר' אליה עיין גם להלן, נספח א. ויש להתעלם מן האגדה הנרמזת במחזור וורמס (94 ע"ב לפי המספור החדש של העמודים) שלפיה יסד 'ר' אליה מפריש הזקן' את 'החרוזות הראשונות' בקטע 'אילי הצדק ידועים' הבא בקדושתא לשביעי של פסח של ר' שמעון בר יצחק

[ט]

כנגד זה אין משקל רב לראיות המדברות בזכות הסברה ההפוכה. כבר הוסבר לעיל שאין ליחס חשיבות לעובדה שפיוטים משל ר׳ בנימן קלוטים גם במנהגות הדרום, כי מחזורי הדרום מאוחרים ממחזורי הצפון, ופיוטיו הגדולים של ר׳ בנימן בצפון הם. ומלבד שנוכחותם קדומה שם, גם מצאנו את חכמי צרפת הקדומים מידיינים במה שנאמר בהם מתוך הכרה שיש שם ייצוג למנהגם. ר׳ בנימן בר שמואל נחשב איש צרפת לא רק על ידי רושם הקולופון של כ״י מינכן שלתלמוד, אלא גם על ידי מהרש״ל, בתשובה כט המפורסמת שלו, שבה הוא מזכיר את גדולי צרפת ואשכנז כפי שנודעו לו שמותיהם וזמני פעולתם[137]. ואף על פי שמצד הזמן אין תשובת מהרש״ל מכוונת אל הדיוק הכרונולוגי הגמור[138], מכל מקום ברור מדבריו שלא פקפק כלל בשייכות הפייטן לאיזור שאת תולדות גדוליה הוא בא לשחזר.

התשובה בספר הפרדס, שמובאת, כאמור לעיל, מפי ׳רבינו הלוי׳, טעונה ניתוח זהיר ומדוקדק. אין ספק שלשונה משובשת בכמה מקומות וגם אין בטחון שהיא עשויה מקשה אחת. וכבר אמרנו לעיל שהפיסקה המזכירה את ר׳ בנימן בר שמואל ואת מקומו סתומה בלשונה ואין ספק שלא הגיעה אלינו בנוסחה הנכון. אמנם אפשר שייחוסה לר׳ יצחק הלוי, רבו של רש״י, מוטעה, אבל בוודאי אין לקבל את ייחוסה לר׳ יוסף אבן פלט כדבר מוכח וללמוד מזה במוחלט על מקומו של ר׳ בנימן, כל שכן כשלימוד זה מחייבנו להרחיקו אלפי מילין מן המקום שהוכחות רבות, פנימיות וחיצוניות, מצביעות עליו כמקומו.

משקלה של הטענה בדבר צורת החתימה היוונית כביכול של ר׳ בנימן ביוצר שלו לפסח (׳פויטן׳) מתמעט עם הממצא ההולך לפנינו, כי כאן חותם המשורר ׳פייטן׳

׳אותותיך ראינו׳ (עיין א״מ הברמן, פיוטי ר׳ שמעון בר יצחק, עמ׳ סט, בהערה; נוסח אחר, מאוחר יותר, עיין A. Epstein, Die Wormser Minhagbücher, ספר הזכרון לדויד קויפמן, ברסלוי 1900, עמ׳ 295). מסורת זו מובאת על סתם ר׳ אליה אחד מפי ר׳ אפרים מבונא בכ״י המבורג 152 דף 39 ע״ב (מהדורה פכסימילית של כ״י זה יצא לאור בידי אנ״צ רות, ירושלים תש״ם) בלשון זו: ׳אילי הצדק ידועים — אומ[רים] שר׳ אליה, רב אחד, היה בא במקום שהיה רבינו שמעון מייסד סדר זה ויסד הוא חרוזה ראשונה׳ וכו׳. הפיסקה מובאת ע״י א״א אורבך, במהדורת ערוגת הבושם שלו, כרך ד, ירושלים תשכ״ג, עמ׳ 41. וכבר העיר על זה אנ״צ רות במאמרו Das Wormser Machsor, *Udim,* 11-12 (1981/82), pp. 224 ff. עיין גם להלן, נספח א, הערה 27.

137 השווה תשובות מהרש״ל, למברג 1859, דף כג ע״א. גם פה באים שמותיהם של ר׳ יוסף טוב עלם ור׳ בנימן בהעלם אחד: ׳ור׳ יהודה הכהן שעשה ספר הדינין ור׳ יוסף ט״ע קדמו להם הרבה וכן רבינו בנימין הפייטן בר שמואל קדם. ובימיו היה רבי מאיר ש״ץ׳. מעניין שמהרש״ל מוסיף על שמו של ר׳ בנימן את התואר ׳הפייטן׳, מה שלא עשה כן באף אחד מן השמות שהזכיר. האם היתה מסורת בידיו שר׳ בנימן נהג לחתום כך בפיוטיו?

138 עיין בסוף הפיסקה המצוטטת בהערה הקודמת. ר׳ מאיר ש״ץ חי לקראת סוף המאה הי״א ומת כנראה סמוך לפני גזירות תתנ״ו. אם כן בין ר׳ בנימן לימיו יש מרחק של זמן של שני דורות לפחות.

דווקא, ונמצא ששתי צורות התיבה היו ידועות לו והשתמש בזו או באחרת על פי מה שנזדמן לו. שתי הצורות גם מתועדות במקורות הקלְאסיים[139], ובהעלאת המטבע הזה כהוכחה למקורו הדרומי של המשורר היה מלכתחילה צד של הגזמה. טענה בלתי חשובה היא זו הנוגעת להיסטוריה היהודית של העיר קוטאנס. באמת אין לזיהוי השם 'קוסטני' עם קוטאנס שום חשיבות כלל, ואפשר שהוא באמת מוטעה, אם כי צריך לומר שקוטאנס אינה מרוחקת כלל ממרכזים יהודיים נודעים כגון לה מנש (עירו של ר' אליהו הזקן), אורליאן ופאריז[140]. אבל אפשר שהשם נשתבש בספר הפרדס או שהכוונה בו לעיר אחרת: בין כך ובין כך אין קשטוריה או קושטא קרובים אל 'קוסטני' יותר מקוטאנס.

ספק אם אפשר ליחס חשיבות להנחה שהניח י"ל וינברגר שיש בפיוטי ר' בנימן רמזי פולמוס נגד הקראים[141]. סוף סוף הדגשת האחדות בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה היא טופוס קבוע בפייטנות, ובפיוטים לשבועות אין תמיהה בהופעתו. בכלל צריך לומר שכמעט מעולם לא מצאנו פייטנים מנהלים פולמוסים אידיאולוגיים עקיפים עם כתות יהודיות בשירי קודש שלהם, וצריך עיון אם דבר כזה אפשרי בכלל בהקשר ליטורגי. בכל אופן, עד שאין דברי הפולמוס ברורים וחד־משמעיים אין הם קיימים באמת. פיוטי ר' בנימן יפים הם להיאמר בכל מקום, ואין להניח שהוא היה זקוק לנוכחותם של קראים בשביל שישבח את תורתם של חז"ל, אפילו בהפלגה. אין אפוא שום סיבה להפקיע את ר' בנימן מחזקתו כאיש צרפת, ומעתה עלינו לראותו כאחד מראשוני פייטני צרפת הגדולים.

עובדה זו חשובה לנו לפי שמשתמע ממנה שאכן, בשלב הקדום ביותר של קורות הפייטנות הצרפתית, היא היתה צמודה בטבורה אל זו האשכנזית ולא היתה שונה ממנה במאומה. קו ישר לגמרי מוליך משלמה הבבלי אל משלם בר קלונימוס, וממנו אל ר' שמעון בר יצחק וממנו אל ר' בנימן בר שמואל. אבל ר' יוסף טוב עלם, שצריך לומר שפעל כמה עשרות שנים בלבד אחרי ר' בנימן, אולי בסביבות 1050, כבר הוא מושפע מן הפייטנות הספרדית, ונתחים הגונים מיצירתו כבר מדברים בשמה של היענות עקרונית לכמה מחידושי האסכולה הזאת[142]. מופלג ממנו בקליטת השפעות

139 עיין ערוך השלם ערך 'פייט'. טענה זו כבר הועלתה על ידי א"מ הברמן, תולדות הפיוט והשירה, ב, רמת גן 1972, עמ' 227.

140 נורמנדיה היתה בכלל מאוכלסת בצפיפות ביהודים. סמוכות לקוטאנס מזרחה שוכנות הערים קאן (Caen) ופלייזא (Falaise) שבשתיהן פעלו חכמים מבעלי התוספות; עיין א"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תש"מ, לפי מפתח המקומות.

141 עיין במאמרו הנ"ל ב־*JQR*, 68, עמ' 49 ואילך ובמבוא לאנתולוגיה שלו לפיוטי יוון ואנאטוליה, עמ' 8 ואילך. ראיית טכס הכרזת החגים בנוסחו המפוייט כעדות לפולמוס אנטי-קראי ודאי אינה עניין לכאן. ראשית אין לנו שום סיבה לקשור את שמו של ר' בנימן בר שמואל לנוסח פתיחת ההכרזה, שבוודאי אינו שלו כפי שהראינו לעיל, ושנית הטכס עצמו הוא במקורו איטלקי, ולא ביזנטיני, כפי שהוער לעיל.

142 אני מתכוון בעיקר להושענות שלו, שהן חיקוי מדוייק של הושענות ר' יוסף אבן אביתור (עיין כעת ד' גולדשמידט, מחזור לסוכות, ירושלים תשמ"א, עמ' 214). הושענות ר' יוסף אבן אביתור

ספרדיות בן דורו, ר׳ אליהו הזקן, כפי שנראה להלן[143]. אשכנז עצמה נענתה לאתגר הספרדי לראשונה מאוחר מזה ובהיסוס גדול[144], ורק בפייטנותו של ר׳ מאיר בר יצחק ש״ץ אנו מוצאים עקבות מעטות להשפעתו[145]. בין כך ובין כך, נוספה לנו מכוח המסקנה המתחייבת מעיוננו חוליה חשובה לשרשרות קורותיה של התרבות היהודית באשכנז ובצרפת, ונתחזקו לנו בה כמה נתונים של מקום ושל זמן שהיו מפוקפקים בידנו עד עתה.

[י]

כבר הדגישו חכמים ראשונים שמניין המצוות סוגיה קדומה היא בעולמם של אבותינו, ומה שמצאנו לראשונה רשימה מפורטת של תרי״ג המצוות בספר הלכות גדולות אין ללמוד מזה שהרשימה ניתקנה בידי מחבר הספר או שלא היו לפניו ובימיו רשימות כיוצא ברשימתו או שונות ממנה בפרט זה או אחר[146]. סביר לומר שעד שניתקנו רשימות מפורטות של מצוות נמסר מספרן הכולל במסורת שבעל פה ונקבעה גם חלוקה בסיסית שלמצוות בין מצוות עשה למצוות לא תעשה ונקבע גם מספרן של אלו ושל אלו. חלוקות משנה נעשו במחלקות הנ״ל, ונתפרט מניינן של ה׳פרשיות׳ ושל המומתים למיניהם ולסוגיהם[147]. רשימות מפורטות של מצוות כבר כוונו כנגד מספרים קבועים אלה, ולפיכך אנו מוצאים את בעלי הרשימות הקדומים נחלקים אלה מאלה באופני חישוב המצוות, אבל תמימי דעים, לגמרי או כמעט לגמרי, במספר הכולל של המצוות למחלקותיהן.

יחס פיוטי האזהרות אל הסוגיה הזאת טעון בדיקה זהירה. וכבר ר״מ גוטמן ציין

שר׳ יוסף טוב עלם חיקה אותן כתובות בתבניות סטרופיות ספרדיות מובהקות. על זיקת ריט״ע לר׳ יוסף אבן אביתור כבר עמד צונץ, ליט., עמ׳ 137, סימן 59. בחריזה מעין אזורית ספרדית עשויים גם הזוגלתות בפיוטי המעריב של ריט״ע, עיין למשל במחזור לסוכות הנ״ל, עמ׳ 7.

143 עיין בנספח שבסוף מאמר זה.

144 סוגיה זו טעונה בדיקה קפדנית, ואין היא בכדי שתיעשה בהקשר הזה.

145 א״מ הברמן, בספרו תולדות הפיוט והשירה הנ״ל, ב, עמ׳ 184, ציין שר׳ מאיר בר יצחק ש״ץ היה ראשון לפייטני אשכנז שניסה לשקול במשקל כמותי. פיוטו המובא שם ׳תפלה תקח תחנה תבחר׳ (ד׳ גולדשמידט, סדר סליחות כמנהג ליטא, ירושלים תשכ״ה, עמ׳ קלב) נראה נוטה להשקל על פי עקרון כמותי, אלא שהסטיות מן המשקל מרובות בהפלגה, וקרוב יותר שהפיוט שקול לפי העקרון ההברתי, הספרדי אף הוא. השפעה של שירת האיזור הספרדית ניכרת יפה באופנים של ר׳ מאיר ׳מלאכי צבאות׳ (מחזור לסוכות הנ״ל, עמ׳ 261) ו׳משרתיו עומדים׳. עיין ע׳ פליישר, עיונים בשלבי עלייתה והתקבלותה של צורת המושח (שיר האיזור) בשירה העברית של ימי הביניים, מלאת, א (תשמ״ג), עמ׳ 193 ואילך. מקורות קדומים מייחסים לר׳ מאיר ש״ץ את האופן ׳כבודו אות׳ (דוידסון, כ. 66), שהוא שקול בדקדוק גמור במשקל כמותי.

146 עיין לעניין זה במחקרו החלוצי של י״מ גוטמן, בחינת המצוות, ברסלאו תרפ״ח.

147 דבר זה כבר בא ציונו על ידי רס״ג בסידורו עמ׳ קנו, בפתח אזהרותיו. חלוקת המצוות לארבעה חלקים, ׳מצוות עשה מאתיים ומצוות לא תעשה רע״ז, ועבירות שיש בהן חיוב מיתה ע״א וחקים החלים במקרים ידועים (=פרשיות) ס״ה׳ נעשה כבר לדעתו בידי ׳הראשונים׳ (אלאוֹלין). על חלוקה זו הוסיף הגאון חלוקות משנה משל עצמו, כנ״ל.

בצדק שאי אפשר בשום אופן שסוג האזהרות מאוחר לבעל ספר ה״ג, ומה שהעלה בסברה ישרה מאושש בלא שום פקפוק ממחקר הפיוט. כי אזהרות ׳אתה הנחלת׳[148] ודאי נכתבו בתקופת הפיוט הקדום, הקדם־קלאסי, ובלא ספק בארץ ישראל, ואי אפשר לאחרן כלל לסוף המאה השישית. ואולם עדיין איננו יודעים מה קדם למה, ההתעסקות במניין המצוות לפיוטי האזהרות או להיפך, ובעניין זה אין הכרעה ברורה. אבל האנדרלמוסיה שבמניין המצוות בה״ג ובאזהרות הקדומות, שכבר ציינה הרס״ג[149] והוקיעה הרמב״ם בחלק א של ספר המצוות שלו, מוכיחה שפירוט המצוות לא נעשה לראשונה בידי חכמי הלכה ולצרכי לימוד, אלא בידי פייטנים ולצרכים לא־לימודיים. באמת, ׳אתה הנחלת׳ הקדום נכתב בלא חרוזים ובטורים ארוכים מאוד בנוסח טורי השיר של יוסי בן יוסי, ומלבד האקרוסטיכון האלפביתי אין בו שום היענות לשום חוקי צורה; אילו ביקש אפוא בעל הפיוט להעמיד לפני קהלו רשימה מלאה, מסודרת וממצה, של כל המצוות, יכול היה לעשות זאת בלא קושי[150]. הוא יכול היה, לכל הפחות, להביא את המצוות לפי סדר הופעתן במקרא, והיה מקל על עצמו בזה את המלאכה וגם היה מזכה את שומעיו בלימוד שיטתי של הנושא. אבל הוא לא ביקש לעשות זאת, כי לא עלה על דעתו כלל ללמד את קהלו מניין תרי״ג המצוות; הוא ביקש לעשות פיוט בנושא המצוות, ולפרט בו, משום יגדיל תורה, מצוות רבות שנזכר בהן או שעמדו רשומות לפניו לצרכיו. ודאי לא עלה על דעתו שמישהו יתיחס אל חיבורו כאילו הוא מתימר להביא את כל המצוות, ואת המצוות שמן התורה בלבד, ובשביל איזו מטרה דידקטית. וכבר הרגישו בזה בעלי התוספות כשקבעו באזהרות של ר׳ אליהו הזקן שאינן לפי ההלכה.[151]

148 אזהרות אלו, הנזכרות במקורות קדומים ומאוחרים גם כ׳אזהרות דרבנן׳, אף על פי שהן הבעייתיות ביותר מן הצד ההלכתי וגם הפחות משוכללות מן הצד הפיוטי, נותרו לאורך כל הדורות הנפוצות ביותר. גם בגניזה הן מובאות בהרבה עשרות כתבי יד. לאזהרות הללו הכוונה גם ברשימת הספרים שהדפיס נ׳ אלוני במאמרו ׳כתבי רס״ג, רה״ג, ורשב״ח ברשימת ספרים מן המאה הי״א׳, עלי ספר, ו־ז (תשל״ט), עמ׳ 40, סימן 125, אלא שאלוני קרא שם ׳אזהרות ד ב ב ו ן׳, במקום ׳דרבנן׳ הכתוב במפורש בכתב היד. ואין זה ׳מסתבר כי נתייחסו לר׳ אבון האמורא׳, כדבריו שם, עמ׳ 45.

149 בדבריו על ׳אתה הנחלת׳ בפיסקה הנ״ל שבסידורו עמ׳ קנו: ׳ובדקתי אותם ומצאתי שאינם מכילים תרי״ג בשלמות וראיתי בהם חזרות ואריכות הלשון שלא ראוי להזכיר בספר הזה׳.

150 על חסרונן של כמה מצוות מן האזהרות הללו מעיר כבר ר׳ אפרים מבונא בפירושו לפיוט, כ״י המבורג 152, דף 80 ע״ה: שמעתי שהייו קצת מרבותינו שהיו לפנים במגנצא מערערין על האזהרות הללו על שיש מקצת מצות בתורה שלא הוזהרו בהן כגון נטיעת אשרה אצל מזבח יי׳; עיין בהוצאה הפכסימילית של כ״י זה הנ״ל בהערה 136. אבל אי אפשר לומר שחסרים ממנה שני אלפביתים כפי שביקשו לומר חכמים, כי יש בידנו רשות לאזהרות אלו (כ״י ווסטמינסטר קולג׳, ב, 38) המביאה בסופי המחרוזות את פתיחת האלפביתים של הפיוט לפי סדרם, ואין חסר שם כלום. הרשות קדומה, ועל כל פנים ברור ממנה שבתקופת הגניזה לכל המאוחר כבר היו האזהרות הללו במזרח בהיקף שבו הן בידנו כיום.

151 תוס׳ יומא, ח ע״א, ד״ה דכולי עלמא: ׳ומה שעשה רבינו אליהו הזקן ז״ל באזהרות שלו וכו׳ מנהגו היה שלא היה מקפיד לכתוב כהלכתן׳. ומעין זה בנידה, ל ע״א, ד״ה ושמע מינה.

אמנם אין ספק שלפני בעלי האזהרות עמדו רשימות של מצוות שניתקנו למענם, או שהתקינו לעצמם על פי פיוטי אזהרות קדומים. אבל גם רשימות אלו לא הותקנו למטרות לימוד וגם הן לא שאפו אל המיצוי השיטתי וגם בהן לא הושקעה משחבה מסודרת ומעמיקה. הן נבדלו זו מזו בוודאי בפרטים מסויימים; בעלי האזהרות לא ראו עצמם קשורים בהכרח לא אל הרשימות שעמדו לפניהם ולא אל אזהרות קדומות שהכירו, אלא התנהלו ביצירתם כיכלתם, לפי תבניות השירה שבחרו להם ולפי מה שנטה לבם להרחיב או לצמצם. כולם ראו את יצירתם פיוט ולא לימוד. על כן גם לא טרחו להשליט איזה סדר פנימי בחיבורם, אדרבה, ככל שהחיבורים נשתכללו בצורתם, כן גדלה בהם, בתוכם, הערבוביה. אולי אפילו נוח היה להם במה שהקשו על מבקריהם למצוא ביצירתם את ידיהם ואת רגליהם, כי באמת לא רצו להיבדק כלל באמות מידה של שיטה וסדר הגיוני.

אמת, חלק מן הפייטנים לא הרגישו בנוח בעניין הזה והשתדלו להסדיר את תוכן אזהרותיהם בדרך איזו שהיא. אבל גם אלה חזקה עליהם יד המסורת הפייטנית. אף אחד מהם לא העז דרך משל להשמיט מפיוטו את קצת מצוות דרבנן שכבר נכנסו ל׳אתה הנחלת׳ או להחליף אותן במצוות אחרות, חשובות יותר. אף בעניין סדר המצוות לא טרח איש מהם להנהיג שיטה מתוקנת איזו שהיא, לבד מרב סעדיה גאון באזהרות ׳אלהים אצל׳ שלו, שבהן סידר את המצוות על פי עשרת הדיברות ובלבל כך את הסדר עוד יותר[152]. גם באזהרות הפשוטות שלו ׳את יי אלהיך תירא׳, שנעשו דוגמא לבעלי האזהרות הספרדיים, הביא את המצוות צרורות צרורות לפי מה שמצאן קשורות זו בזו בעניינן, אבל לא הלך בזה בעקביות.

אזהרות ר׳ בנימן מיוחדות הן מכל האזהרות הידועות לנו בדקדוק הגדול של מניין המצות המובלט בהן, וכבר ציינו את הדבר לעיל. בדבר הזה בודד ר׳ בנימן במועדו ולא מצאנו לו אח ורע לא לפניו ולא לאחריו. אבל בהבאת המצוות בזה אחר זה או בזה בצד זה בתוך הקבוצות אין שום סדר, אם כי ניכר לפעמים שהוא מביא צרורות של מצוות שנזכרו במקרא ביחד, בחבילה אחת. טוריו של ר׳ בנימן רחבים ואין בפיוטו קישוטי תבנית כלל: במאמץ קטן יכול היה להשליט איזה סדר פנימי בפיוטו, אבל, נאמן למסורת הסוג, לא נראה שהשקיע מאמץ כזה בחיבורו.

כאמור לעיל, אין אנו יכולים לומר בוודאות שר׳ בנימן ראה את אזהרות רס״ג או אחת מהן, אף על פי שבדקדוק המובלט של מספרי המצוות אפשר לראות פיתוח מופלג של התחלה הנרמזת ב׳את יי אלהיך תירא׳ לגאון. אבל ר׳ בנימן לא העתיק מרס״ג למשל את החלוקה בין המצוות הנהוגות בכל זמן לאלו שאינן נהוגות בכל זמן וגם את מחלקות המצוות הביא בסדר אחר, כפי שכתבנו לעיל. אבל אין ספק שר׳ בנימן הכיר את המספרים של מחלקות המצוות, ומנה אף הוא מאתיים מצוות עשה, רע״ז מצות ל״ת, ששים וחמש פרשיות, שבעה מיני עונשין[153], ושבעים ואחד חייבי

152 עיין סידורו עמ׳ קפד ואילך.

153 נקודה זו ראויה שתיבדק לעומק, כי יש בה הבדלים שהם אולי משמעותיים בין מוני המצוות.

מיתה. מספרים אלה באים גם בספר הלכות גדולות (אם כי יש בזה שינויי נוסח במקורות שונים), וכבר רס״ג העיד שזו חלוקת ה׳ראשונים׳[154]. בשביל לומר בוודאות שר׳ בנימין ראה את הרשימה העומדת לפנינו בספר ה״ג צריך מחקר מיוחד שאין כאן מקומו. בכל אופן, מצד סדר הבאת מחלקות המצוות הלך ר׳ בנימן בדרך אחרת. אבל מצד הלשון נראה סביר לומר שר׳ בנימן ראה ניסוחים קרובים אל המצוי לפנינו בה״ג.

*

הקטעים שנותרו בידינו מאזהרותיו של ר׳ בנימן הפייטן מובאים להלן כסדרם, כמצוי בכתב היד המשמש להם מקור יחיד לפי שעה. הטכסט מועתק ככתבו, בתוספת ניקוד. הפסיקים שבתוך השורות באים להפריד בין מצוה למצוה כדי לכוון את מספרן על פי הסיכומים שבסופי המחרוזות. ההערות הנוספות לפיוט פרלימינריות, ואין בהן בשום אופן יומרת מיצוי. עניין חשבון המצוות מסובך ומעורפל, והוא טעון מחקר סינופטי, כי רק על פי מחקר כזה ניתן יהיה להבחין בין שיטה לשיטה בפיוטים. לא יכולתי להכנס לעומקו של עיון זה, ומי שיעשה זאת ימצא בוודאי עניין בקטעים שלפנינו. מצד התנופה הפיוטית (במידה שאפשר לדבר על סגולות שירה באזהרות) נראה לי שעומד לפנינו קטע מחיבור מצויין שתפארת ממנו לעושהו.

[מוֹצָא] שְׂפָתַיִם לִשְׁמוֹר, וְלַעֲשׂוֹת, וּמִקְרָא בְיכוּרִים, וּוִידּוּי מַעֲשֵׂר
נְשִׂיאַת כַּפַּיִם לְבָרֵךְ עַם תְּרוּמִים כְּמַעֲשֵׂר
סוֹטָה, וְעֶגְלָה עֲרוּפָה, וּתְרוּמַת מַעֲשֵׂר מִן הַמַּעֲשֵׂר
עֲדַת קוֹדֶשׁ בֵּרַכְתִּי עָם לֶאֱכוֹל קָדָשִׁים קַלִּים, וְשֵׁינִי מַעֲשֵׂר
הֲרֵי כָּאן מֵאָה וְעֶשֶׂר

ברשימה שבספר הלכות גדולות נמנים שבעה מיני עונשין (לא רק עונשי מיתה) והם ארבע מיתות בית דין, כרת, מיתה בידי שמים ומלקות. רס״ג באזהרותיו מונה שבעה מיני עונשי מות, ולבד מארבע מיתות ב״ד הוא מונח כרת, מיתה בידי שמים ומיתה בידי קנאים. ר׳ בנימן מונה גם הוא שבעה מיני מיתה, אבל במקום פגיעת קנאים יש אצלו מיתה בקופה. באזהרות ר׳ אליהו אין מפורש מספר סוגי העונשים ובגוף הפיוט נמנים כמו אצל ר״ב ד׳ מיתות ב״ד, כרת ומיתה בידי שמים. בכל אופן המסורות נבדלות כאן באופן ברור זו מזו.

154 עיין לעיל, הערה 147.

1 **[מוצא] שפתים** וכו׳: דב׳ כג:כד; והן שתי מצוות כאן, ואין הדבר כך כנראה אצל בעל ה״ג, וגם הרמב״ן לא מנה כאן אלא מצוה אחת, וכן הוא אצל ר׳ אליהו (עמ׳ 15). **ומקרא** וכו׳: דב׳ כו:ה. **ווידוי מעשר**: שם שם: יג ואילך. / 2 **נשיאת כפים** וכו׳: במ׳ ו:כג. **עם** וכו׳: ישראל. ועיין בגוף המאמר סעיף [ב]. / 3 **סוטה**: במ׳ ה:יב ואילך. **ועגלה ערופה**: במ׳ כא:א ואילך. **ותרומת** וכו׳: במ׳ יח:כו. / 4 **ברבתי עם: בירושלים** (אי׳ א:א). **ושיני מעשר: ומעשר שני**. דב׳ יד:כב, כו. /

פְּרִיקָה, וּטְעִינָה לְנוֹפֶל וְרוֹבֵץ, וְלָתֵת בְּיוֹמוֹ שְׂכַר שְׁכִירִים
צֶגֶת פְּנֵי שֵׂיבָה וּפְנֵי זָקֵן לְהַדֵּר בְּהִידּוּרִים
קְבוּרַת מֵתִים, וְכִיסּוּי דָּם, שְׁחִיטָה בְּיָד, וּבְעוֹר חֻמֶּץ וּשְׁאוֹרִים
רְגָלִים שָׁלוֹשׁ לְרָאוֹת, וּמַעֲשֵׂר בְּהֵמָה בִּשְׁלָשְׁתָּן לְהָרִים
הֲרֵי מֵאָה וְעֶשְׂרִים

שְׁמִירַת יוֹם נוֹפֶשׁ בַּהֲלִיכָתוֹ, וּלְקַדְּשׁוֹ בְּיֵין תִּירוֹשִׁים
שָׁלֹשׁ סְעוּדוֹתָיו לְעַנֵּג בְּתַעֲנוּג טְעָמִים וּמְשִׁשִׁים
תּוֹרָה לִלְמוֹד, וּלְלַמֵּד, וְלִשְׁמוֹר, בְּחִימּוּשִׁים
תּוֹכַחַת שְׁנָאָה, וּמַתְּנוֹת יָד, וְלִשְׁמוֹחַ בְּכַלַּת חִידּוּשִׁים
הֲרֵי מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים

תְּשֻׁבוֹת בְּהֵמָה, וְעֶבֶד, וְאָמָה בְּיוֹם מְנוּחַת מַרְגּוֹעִים
תְּנוּפַת שׁוֹקַיִם וְחָזוֹת, וְהַרְחָצַת אֱמוּרִים בְּמֵי נוֹבְעִים
שִׁלּוּחַ עֲבָדִים, וּמַתָּן, הַעֲנָקָה, וְהַשְׁמָטַת כְּסָפִים נִפְרָעִים
שֶׁפֶט הַדִּין לְצֶדֶק וְלֶאֱמֶת לְדִגְלֵי רְבוּעִים
הֲרֵי מֵאָה וְאַרְבָּעִים

6 **פריקה** וכו׳: שמ׳ כג:ה, דב׳ כב:ד. **ולתת** וכו׳: דב׳ כד:טו. / 7 **צגת** וכו׳: ויי׳ יט:לב. / 8 **קבורת מתים**: השווה סוטה יד ע״א. והוא נמנה עם העשין גם בה״ג אבל אין הוא אצל רס״ג, והרמב״ם יצא נגד הכללת מצוה זו בספר המצוות שורש שני. אבל הרמב״ן למד אותה מן המקרא דכי קבור תקברנו בדב׳ כא:כג. **וכיסוי דם**: ויי׳ יז:יג. **שחיטה ביד**: דב׳ יב:כא. **וביעור** וכו׳: שמ׳ יב:טו. / 9 **רגלים שלוש**: דב׳ טז:טז. **ומעשר בהמה**: ויי׳ כז:לב. **בשלשתן**: על שום המשנה בבכורות ט:ה: שלש גרנות למעשר בהמה, בפרוס הפסח, בפרוס העצרת, בפרוס החג. / 11 **שמירת** וכו׳: שמ׳ כ:ח,י. **בהליכתו**: השווה שבת קיג ע״א: שלא יהא הילוכך של שבת כהילוכך של חול. **ולקדשו**: שמ׳ שם:שם. / 12 **שלוש סעודותיו** וכו׳: עיין בגוף המאמר סעיף [ח]. **ומששים**: כנראה צ״ל: ומשושים. ולעניין חרוז סי״ן בשי״ן עיין בגוף המאמר, הערה 87. / 13 **תורה ללמוד** וכו׳: דב׳ ה:א. **ללמד**: שם, ז:ז. **בחימושים**: בזירוז. על פי שמ׳ יג:יח: וחמושים עלו, שתרגומו ׳וזריזין׳. ועיין גם להלן, ט׳ 70. והמצוות הללו, ללמוד ללמד לשמור ולעשות נחשבות כל אחת בפני עצמה, בלשון זו ממש, בה״ג. / 14 **תוכחת שנאה**: ויי׳ יט:יז, ו׳שנאה׳ כאן אולי לפי שראשית הפסוק הנ״ל היא ׳לא תשנא את אחיך בלבך׳. **ומתנות יד**: דב׳ טז:יז. **ולשמוח** וכו׳: זוהי מצוות שמחת כלה הנמנית בה״ג. ועיין ביאור לט׳ 8. / 16 **תשבות** וכו׳: שמ׳ כ:י. וכך הלשון גם בה״ג: לשבות עבד ואמה ובהמה כמוך. וגם רס״ג מנאן בפני עצמן (עמ׳ קנח ט׳ 13). **מנוחת מרגועים**: סמיכות נרדפות; ר״ל: בשבת. / 17 **תנופת** וכו׳: ויי׳ ז:ל–לב. **והרחצת אמורים**: עיין בגוף המאמר, סעיף [ח]. / 18 **שילוח עבדים**: דב׳ טו:יב. **ומתן**: דב׳ שם:י. **הענקה**: שם:יד. וכן הן נמנות גם בה״ג: שילוח עבדים, הענק תעניק, נתון תתן. **והשמטת** וכו׳: דב׳ טו:ב. / 19 **שפט הדין**: וכו׳: כנראה רומז לדב׳ טז:יח. והמצוה נזכרת בלשון קרובה בה״ג: אהבת שלום וצדק אמת. וכן הוא גם באזהרות ר׳ אליהו עמ׳ 20: כה ירים במשפט לאמתו מצדקים. **לדגלי רבועים**: לישראל החונים על דגליהם לארבע

רִאשׁוֹן, וּשְׁבִיעִי שֶׁלַּפֶּסַח· מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ
קִיחַת שֵׁה מִכְסוֹת, בֶּעָשׂוֹר לָרִאשֵׁי חֳדָשִׁים
צַוָּאַת [שֶׁ]הָיְתוֹ אַרְבָּעָה יוֹם, וּמְנוּיָו לְאָכְלוֹ, חֲפוּזִים וְחָשִׁים
פְּטִירַת מַצָּה, וְצָלִי, וּמָרוֹר וְתַמְכָה וְעוֹלְשִׁים
25 הֲרֵי מֵאָה וַחֲמִשִּׁים

עֲרַאי לְהִסְתּוֹכֵךְ בְּסֻוכָּה שִׁבְעָה דְּפָנִים מְשֻׁולָּשִׁים
שְׁאֵת הֲדַס, וַעֲרָבָה, וְלוּלָב. וְאֶתְרוֹגִים בְּפִטּוּטְרוֹתֵיהֶן תְּלוּשִׁים
נוֹעַם רִאשׁוֹן, וּשְׁמִינִי, בְּחֶגֶג וּנְשִׂיאוֹת תְּמָרִים
מוֹעֵד עֲצֶרֶת, וְזִכָּרוֹן, וְיוֹם כִּפּוּר עֲנוּשִׁים
30 הֲרֵי מֵאָה וְשִׁשִּׁים

לֶקֶט שִׁכְחָה וּפֵיאָה לְקֶבוֹעַ בְּקִבּוּעִים

— — — — — — — — —

... וּבְגִדֵי שָׁרָד, וְקִידּוּשׁ כְּהֲנִים מְשָׁרְתִים וּמְשַׁמְּשִׁים
קְטֹרֶת סַמִּים, וְשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה, וּמָאוֹר בְּבֵית קֹדֶשׁ הַקָּדָשִׁים
רְאִיַּת יָפַת תֹּאַר, וּמוֹצִיא שֵׁם רַע לְהֵעָנֵשׁ בָּעֲוֹנָשִׁים
35 הֲרֵי כָּאן שְׁלוֹשִׁים

שֵׁשׁ עָרֵי מִקְלָט, וּנְבִיא הַשֶּׁ[קֶר, וְעִיר] הַנִּדַּחַת בִּמְתַעֲתְּעִים
שְׁבוּעַת הֶעֵלֵּ[ם, וְנִ]סּוּךְ הַמַּיִם, וּפָרָה תְּמִימָה אֲדֻמַּת תּוֹלָ[עִים]
[תְּמִידִין, וְ]עֶשְׂרוֹנִין וּמוּסָפִין קְצוּבִין וּקְבוּעִים

רוחות השמים. וגם על פי במ׳ כג:י: ומספר את רובע ישראל. / 22 **קיחת** וכו׳: השווה בגוף המאמר, סעיף [ח]. **לראשי חדשים**: לניסן. ואולי צ״ל: לראש חדשים. / 23 **צואת**: מצוות. / 24 **פטירת מצה**: מצוות מצה שצריך לצאת ידי חובתה. ואפשר שהיא סמיכות נרדפות ו׳פטירה׳ = מצה (בארמית). **וצלי** וכו׳: שמ׳ יב:ח. **ותמכה ועולשין**: מן הירקות שיוצאים בהם ידי חובת מרור (משנה פסחים ב:ו). / 26 **שבעה**: ז׳ ימים. **דפנים משולשים**: בסוכה כשרה שיש לה ג׳ דפנות לפחות. / 27 **בפטוטרותיהן**: בעוקציהם. / 28 **נועם** וכו׳: יום ראשון של סוכות ושמיני עצרת. **בחגג** וכו׳: טעות, כמוכח מן החרוז. והצירוף מופיע להלן, במקומו, בט׳ 140. ואיני יודע לשער מה היה כאן נוסח הפיוט.

32 מכאן אמצע מניין הפרשות. 34 **ראיית יפת תואר**: זוהי ׳פרשת יפת תואר׳ הנזכרת בה״ג. / 36 **במתעתעים**: מפני חוטאיה. / 37 **שבועת העלם**: כנראה כמו: מצוות העלם [דבר]. **אדומת תולעים**: סמיכות נרדפות; אדומה כתולע. / 38 **ועשרונין**: איני יודע להלום מלה זו כאן, שהרי המנחות נזכרות להלן ט׳ 44. ונראה לי שיש כאן ט״ס, וצ״ל: ועשרים מוספים, וכך נוסח הציון לפרשת

תְּרוּמַת מֶכֶס, וְעִיר מַשְׁלֶמֶת לְמַס וּמוֹרֶדֶת לָצוֹר וּלְהַזְעִים
הֲרֵי כָּאן אַרְבָּעִים

תּוֹרַת נָזִיר, וַחֲנוּפַת מִזְבֵּחַ [וְכֵילֶיהָ], וּמַנְחִילִים וּמוֹרִישִׁים
תֵּת פִּי שְׁנַיִם לְבְכוֹר אָב, וְטֻמְאָה וְטָהֳרָה בְּאוֹכֶל וּמַשְׁקֶה וּמַלְבּוּשִׁים
שַׁלֵּם אוֹנֶס בְּרִיבּוּעִים, וּמְפַתֶּה בְּשִׁילּוּשִׁים
שְׁלָמִים, וּמְנָחוֹת, וְעוֹלוֹת וְהֶפְשֵׁט וְנִיתּוּחַ וְכָלִיל לְאִשִּׁים
הֲרֵי כָּאן חֲמִשִּׁים

[ר]יֶרֶת זָבוֹת, וְנִדּוֹת דָּם, וְסוֹד מַעֲרִיכִים, וּמַחֲרִימִים, וּמַקְדִּישִׁים
קְלָלוֹת וּבְרָכוֹת, וְזוֹמְמִים, וְנוֹתֵן מוּם, וְהַקְהֵל טַפִּים וְאִישִׁים וְנָשִׁים
צַחַן מַגַּע נִבְלָה, וְשֶׁרֶץ, וְשִׁכְבַת זֶרַע לְהַרְחִיק בְּלִי יֵאוּשִׁים
פָּרָשַׁת גֵּר וְתוֹשָׁב, וְשֵׁשׁ הַמַּעֲרֶכֶת, וַהֲבָאַת עוֹמֶר מֵהָחֵל חֶרְמֵשִׁים
הֲרֵי כָּאן חָמֵשׁ וְשִׁישִּׁים

עֶרֶךְ מִצְווֹת עֲשֵׂה וּמִשְׁפְּטֵי עֵדָה
סַיְּמְתִּים בְּחֵיל וּרְעָדָה
נָא חוֹצֵב לַהֲבוֹת אֵשׁ מוֹקֵדָה
מַעֲנִי יִישַׁע כְּנִיחוֹחֵי עֲבוֹדָה

לְמָטוּת יַד וְדַלּוּת דּוֹר יְצֻפָּה
[כְּבֵד] עוֹל יָקֵל וְיֻפֶּה
יְקוּבַּל וְיֵעָרֵב הֶבֶל פֶּה
[טַעַם] בַּהֲפִיקִי כְעוֹמֶד עַל מְצֻפֶּה

המוספים בה״ג: ׳פרשת עשרים מוספים׳. / 39 **להזעים**: להשמיד. / 41 **תורת** וכו׳: איני יודע לחלוק את המצוות הנזכרות כאן. וכדי להלום את המספר הנקוב בסוף המחרוזת צריך או לחלק בט׳ 42 טומאה וטהרה באוכל ומשקה לחוד ולמלבושים לחוד, לשתי פרשות, או למנות בט׳ 44 שלמים ומנחות ועולות לשלוש פרשות. בה״ג נראה ששלוש אלו נחשבות פרשה אחת. בין כך ובין כך נמנים האונס והמפתה שתי פרשות. / 43 **אונס בריבועים**: השווה כתובות לט ע״ב, שהאונס חייב בארבעה דברים, בקנס ובבשת ובפגם ובצער, והמפתה אינו חייב בצער. / 44 **והפשט** וכו׳: עיין בגוף המאמר, בסעיף [ח]. / 46 **רירת**: נזילת. **וסוד**: ותורת. / 48 **צחן**: טומאת. **כלי יאושים**: כלי התעצלות ורפיון ידיים. / 49 **פרשת גר ותושב**: עיין בגוף המאמר, סעיף [ח]. / 51 **ערך**: סדר. **ומשפטי עדה**: כך קורא הפייטן לפרשות. / 53 **חוצב** וכו׳: כינוי לקב״ה על פי תה׳ כט:ז. **מוקדה**: יוקדת. / 54 **מעני**: ענייתי, שירתי. **כניחוחי עבודה**: כקרבנות. / 55 **למטות** וכו׳: יתבונן נא ה׳ בעניות הדור. / 57 **הבל פה**: דיבורי. / 58 **[טעם]**: תפילה, דיבור. /

[ח... ... ...]
זְרוֹעַ חוֹגְגִים יְאַשֵּׁשׁ וְיִבְצוֹר
וְזוֹךְ שְׁלֹשֶׁת עִיקָּרִים יְנִצּוֹר
הֲגַם יֵצֶר סָמוּךְ יְצוֹר

דִּיבּוּר יַעֲמִיד בְּמְקוֹם עֲשָׂיָה
גִּיל וְרֶנֶן לְאוֹם בּוֹ חֲסוּיָה
בְּאֶבְרָתוֹ הֱיוֹת סְכוּכָה וּכְסוּיָה
אֶרֶשֶׁת שְׂפָתַי תַּעַל לְכֵס יָהּ

אָצַרְתָּ מֵאָז בֵּית גְּנָזֶיךָ חֶמְדָּה גְנוּזָה
אֵיחַדְתָּ אַלְפַּיִם הֱיוֹת מְשַׁעְשָׁעָה וּמְעַלְזָה
בָּנֶיךָ עַד עָמוֹד לָרֶשֶׁת אֲחוּזָה
בְּבִיאוּר פִּיעֲנוּחֶיהָ לְהִתְחַמֵּשׁ וּלְהִזְדַּרְזָה

גְּדֵלְתָּם וְרוֹמַמְתָּם כְּאוֹמֶן יִשָּׂא יוֹנֵק
גִּדַּרְתָּם לְרֶבֶץ מַרְעֶיךָ כְּפָרָה רוֹצָה לְהָנֵק
דְּבַרְתָּ קָחוּ מוּסָרִי וְגַרְגְּרוֹתֵיכֶם אֲעַנֵּק
דְּבֵיקֵי יֵחַדְתָּ לְתֶחִי וְנֶפֶשׁ רְחֵיקֵי תְּאָנֵק

הָיְתָה תּוֹרָה דּוֹמָה לְכְפִיפָה בִלְאֹ אָזְנַיִם
הֶעֱדַפְתָּ בִּינַת נְבוֹנִים וְנֶהֱרוּ עֵינַיִם

59 המעתיק השמיט כאן טור אחד. / 60 **חוגגים**: של ישראל. **יאשש**: יחזק. **ויבצור**: ויאמץ אותה כחומה בצורה. / 61 **וזוך**: וזכות. **שלשת עיקרים**: שלושת האבות. / 62 **הגם**: כמו: הלא גם. **יצר וכו'**: על פי יש' כו:ג. / 63 **דיבור**: תפילה. / 64 **לאום בו חסויה**: לישראל. / 65 **היות**: הנושא: ישראל. **וכסויה**: מכוסה.

67 מכאן פיסקת הלאוים. **בית גנזיך**: כמו בבית גנזיך. **חמדה גנוזה**: כינוי לתורה. / 68 **איחדת**: כמו: יחדת. **אלפים**: אלפים שנה. **היות משעשעת וכו'**: על פי הפסוק במש' ח:לא: ואהיה שעשועים יום יום וכו', שממנו למדו חז"ל במדרש (בר"ר ח:ב) שהתורה קדמה אלפיים שנה לבריאת העולם. / 69 **בניך**: ישראל. / 70 **בביאור פיענוחיה**: בלימודה ובפיענוחה. **להתחמש**: עיין לעיל ביאור לט' 13. / 71 **כאומן וכו'**: על פי במ' יא:יב. / 72 **גדרתם**: כינסתם. **לרבץ מרעיך**: למקום מרבץ המרעה שלך. **כפרה וכו'**: על פי מאמר חז"ל בפסחים קיב ע"ב: יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להניק. כלומר: כמי שמבקש לזכותם במצוות. / 73 **קחו מוסרי**: על פי מש' ח:י. **וגרגרותיכם וכו'**: ואקשט צוארכם בענקים: הלשון על פי מש' א:ט. / 74 **לתחי**: לחיים ולתחייה. **תאנק**: תוכאב. / 75 **היתה וכו'**: מיוסד על מאמר חז"ל ביבמות כא ע"א: קודם שבא שלמה היתה תורה דומה לכפיפה (לסל) שאין לה אזניים. / 76 **העדפת**: הרבית. /

וּפִיתְּחוּ כַּאֲפַרְכֶּסֶת אוֹזֶן מְחוֹלַת מַחֲנַיִם
וְלִמְדוּם לְהִצְטַדֵּק בְּהַכְרָעַת כַּף מָאזְנַיִם

זְיֵינוּ וְסִיְּגוּ הַפַּרְדֵּס לְהִשְׁתַּמֵּר הַנְּטָעִים
זִיהֲרוּ עַל תִּ[יקּוּן פְּרִזְדֹּד] לָבוֹא בְּטַרַקְלִין נָעִים
חָקְרוּ וּפֵרְשׁוּ לְלַוִּין מָאתַיִם וְשִׁבְעָה וְשִׁבְעִים
חַיְּבֵי עֲבֵירוֹת מִיתָה אֶחָד וְשִׁבְעִים

טְמֹאוּי עֲבֵרוֹת אֵלּוּ הֵן הֵן עֲוֹנָשִׁים שִׁבְעָה
טֶרֶד סְקִילָה בְּשׁוּחַת שְׁתֵּי קוֹמוֹת וּשְׁרֵיפָה בְּפִתְילַת אָבָר לְבֵית הַבְּלִיעָה
יְדֵי חוֹבַת הֶרֶג לְהַתִּיז בְּסַיִף וְחֶנֶק בְּסוּדָר לְפַקָּעָה
יְסוּר כָּרֵת בִּידֵי שָׁמַיִם וּמִיתָה בַּאֲכִילַת שְׁעוֹרִים וּמַלְקוּת בְּרִצּוּעָה

כּוֹפִין וְדָנִין לְסָקֵל עַל שְׁמוֹנָה עֶשְׂרֵה
כּוֹבֵשׁ אֵם, וְאֵשֶׁת אָב, וְכָלָה וּמְקוֹר דְּמֵיהֶן מְעָרֶה
לוֹבֵשׁ יְצֶר בְּמִשְׁכַּב זָכוּר, וּבְהֵמָה, וְאַרוּסָה בְּמִקֵּרֶה
לוֹהֵט וְלוֹחֵשׁ בְּכִשָּׁפָיו, וּבֶן סוֹרֵר וּמוֹרֶה

מְגַדֵּף הַשֵּׁם בְּפֵירוּשׁוֹ, וְעוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה תְּפִלָּה
מְקַלֵּל אָב וְאֵם, וּבוֹזֶה שַׁבָּת בְּהֶזֵּד לְחַלְלָה

77 **ופיתחו**: הנבונים. **מחולת מחנים**: כינוי לישראל על פי שה״ש ז:א. 78 **להצטדק**: להיות צדיקים. בהכרעת וכו׳: בדין. / 79 **זיינו**: קישטו. **וסיגו**: וגידרו. **להשתמר**: כדי שישתמרו. / 80 **זיהרו**: הזהירו. **על תיקון** וכו׳: רומז למאמר חז״ל במשנה אבות ד:טז: התקן עצמך בפרוזדור כדי שתיכנס לטרקלין. ומלת ׳פרזדד׳ מנוקדת בכתב היד כנראה ׳פרזדד׳, בדל״ת צרויה. / 82 **חייבי עבירות**: נ״ל סמיכות הפוכה במקום: עבירות חייבי מיתה. **אחד ושבעים**: כך מנוי מספרם של חייבי מיתה גם בה״ג, וכך היה מספרם גם לפני רס״ג. / 83 **טמאוי**: טומאת. **הן הן**: אפשר שאחת מתיבות אלו מיותרת. **עונשים שבעה**: מכוון לשבעה סוגי עונשי מיתה הנמנים להלן: סקילה שריפה הרג חנק כרת מיתה בידי שמים ומיתה בכיפה (׳באכילת שעורין׳). אבל בפירוט אין באים להלן אלא ששה סוגי עונשי מיתה. שבעה סוגי מיתה נזכרים גם באזהרות רס״ג (עמ׳ קעד, ט׳ 178), אבל שם במקום מיתה בכיפה באה מיתה בידי קנאים. ובה״ג נמנים שבעה עונשים, ששה מיני מיתה כנ״ל ומלקות. / 84 **טרד סקילה**: יסורי עונש סקילה. **בשוחת שתי קומות**: בזריקת הנדון לשוחה שהיא עמוקה כדי שתי קומות אדם (משנה סנהדרין ו:ד). **ושריפה** וכו׳: השווה שם ז:ב. / 85 **ידי חובת** וכו׳: שם משנה ג. **וחנק**: שם ז:ב. / 86 **אכילת שעורים**: השווה משנה סנהדרין ט:ה. / 87 **שמונה עשרה**: י״ח הנסקלין נמנים במשנה סנהדרין ז:ד. / 88 **כובש** וכו׳: שוכב עם אמו. **ומקור דמיהן** וכו׳: הלשון על פי רי׳ כ:יח. / 89 **לובש יצר**: נדחף על ידי יצרו. **במקרה**: מלשון אשר קרך בדרך; בהתנפלות, באונס. / 90 **לוהט**: מלשון להטים; מעשי כישוף. / 91 **בפירושו**: בהגייתו המפורשת. / 94 **ועצם ידוע**: הידעוני, ששם עצם ידוע תחת לשונו

נוֹתֵן מְזַרְעוֹ לַמּוֹלֵךְ, וְאִשָּׁה נִרְבַּעַת לְקַלְלָה
נֶפֶשׁ בַּעֲלֵי אוֹב, וְעֶצֶם יִדּוּעַ, וּמַדִּיחַ, וּמֵסִית בְּמִילָה כְּוֻלָּם בְּסִקִילָה

95 שׁוֹרְפִין וּפוֹתְחִין פִּיו בְּצָבַת בּוֹעֵל אִשָּׁה וּבִתָּהּ לְנָאפָה
סוֹחֵב חֲמוֹתוֹ, וְאִמָּהּ, וְאֵם חָמִיו בְּהִתְגַּיְּפָה,
וְעוֹבֵר עֲבֵרָה בְּבַת בִּתּוֹ, וּבַת בְּנוֹ לְחָטְפָה
עַל בַּת אִשְׁתּוֹ, וּבַת בְּנָהּ, וּבַת בִּתָּהּ, וּבַת כֹּהֵן מְזַנָּה וּמְנָאֲפָה
חֲרֵי תֵּשַׁע שֶׁהֵן בִּשְׂרֵיפָה

100 פְּרִיקֵי צַוָּאר נֶהֱרָגִין בְּסַיִף שְׁנַיִם
פּוֹגֵשׁ בְּרֵיעַ וּמְרַצְּחוֹ בְּבַרְזֶל וְאֶבֶן יָדַיִם
צְמִיתוּת עִיר הַנִּדַּחַת וְשׁוֹטַחַת לְאֵל זָר כַּפַּיִם
צִיגַּת תֵּל עוֹלָם לְצִיָּנָהּ כְּאַשָּׁפָה וּשְׁפָתַיִם

קוֹבְיוֹסְטוֹס הַגּוֹנֵב אָח וּמְתְעַמֵּר וּמוֹכְרוֹ לְקוֹנֶה
105 קוֹ[צֵ]ף עַל יוֹלְדָיו וּמַכָּם בְּחַבָּבוּרָה לְעַנָּה
רוֹעַ מַמְרֵא, וּנְבִיא הַשֶּׁקֶר, וּמִתְנַבֵּא בְּשֵׁם אֱלִיל מְגֻנֶּה
רוֹבֵעַ בְּאֵשֶׁת אִישׁ, וְזוֹמְמֵי בַת כֹּהֵן, וּבוֹעֲלָהּ לְהִימָּנֶה

ומדבר (סנהדרין סה ע״ב). **במילה**: בדיבור. / 95 **שורפין** וכו׳: מספר הנשרפים אינו מבורר כאן. בה״ג נכלל מספר הנשרפים כמו לפנינו (׳אלו תשעה בשריפה׳) אבל ברשימה נמנים שם עשרה. והנמנים אצלנו הם הנמנים בה״ג מהד׳ הילדסהיימר, וחסר שם, וכן גם אצלנו, ׳בתו׳. ובשני המקומות עודף עניין ׳בת אשתו׳, שהוא בכלל ׳אשה ובתה׳. בין כך ובין כך נמנים אצלנו עשרה, נגד המובא בסך הכולל. ובאזהרות רס״ג נמנים עשרה וגם מספרם המובא שם בסיכום עשרה, וכך הגיה הרב א״ש טרויב בה״ג שהוציא לאור. אבל אי אפשר שכך כיוון ר׳ בנימן, כי אין מספר כלל הנהרגין אלא שבעים ואחד, ואי אפשר שיהו נשרפים יותר מתשעה. והגאון מנה בתו ולא מנה ׳אשה ובתה׳ (אלא בת אשתו בלבד) ויצאו לו עשרה. ואין לדעת איך השלים הרס״ג שבעים ואחד מומתים כי לא מנה באזהרות את החייבים מיתה בידי שמים (שאר המספרים תואמים את שלפנינו, מלבד מספר הנשרפים, כאמור). **ופותחין פיו בצבת**: עיין במשנה סנהדרין ז:ב. / 96 **סוחב**: בועל. **בהתגיפה**: בדרך זנות; על פי הארמית. / 97 **לחטפה**: לאנסן. / 100 **פריקי צואר**: אלה שראשם מותז. / 101 **פוגש** וכו׳: **רוצח. בברזל** וכו׳: על פי במ׳ לה:יז. / 102 **צמיתות**: כנראה מלשון שמד; כלומר: השמדת עיר הנדחת. **ושוטחת** וכו׳: ועובדת עבודה זרה. / 103 **ציגת** וכו׳: העמדת תל עולם להעמידה (הלשון על פי דב׳ יג:יז). **כאשפה**: כזבל. **ושפתים**: כנראה מלשון ולעפר מות תשפתני בתה׳ כב:טז. / 104 מספר הנחנקים בה״ג תשעה, אבל גם אצל רס״ג שמונה כמו אצלנו, וכן הוא גם אצל ר׳ אליהו הזקן. וההפרש הוא לפי שבעל ה״ג מונה ליד ׳הבא על אשת איש׳ גם ׳והיא עמו׳ בנפרד, וזה ליתא אצל בעלי האזהרות. **קוביוסטוס**: כינוי לחוטא. **ומתעמר** וכו׳: על פי דב׳ כד:ז. / 105 **בחבורה**: לפי שאין מכה אביו ואמו חייב מיתה עד שאין שם חבורה (סנהדרין פד ע״ב). **לענה**: להכאיב, במקום ׳לענות׳, כדרך הפייטנים הנוטים פעלי ל״ה לעתים כאילו הם ל״א ולהפך. / 106 **רוע**: חטאת. / 107 **רובע**: שוכב. **להמנה**: כמו להימנות, כדלעיל ט׳ 105. /

הֲרֵי בַחֲנִיקָה שְׁמוֹנֶה

שָׁלוֹשׁ וְעֶשְׂרִין עֲבֵרוֹת חֲרוּתוֹת בְּכָרֵת
שׁוֹחֵט, וּמַעֲלֶה חוּץ, הַסָּךְ, וּמְפַטֵּם שֶׁמֶן, וּקְטוֹרֶת,
תּוֹחֵב בְּפִיו אוֹכֶל חֵלֶב, נָדָם, וּפִיגּוּל, וְנוֹתֶרֶת,
תּוֹעֵב עֲשׂוֹת פֶּסַח, וְאוֹכֵל בּוֹ חָמֵץ, וְשֶׁלֹּא מָל בְּעָרְלָתוֹ עֲטֵרֶת

בָּא עַל אֵשֶׁת אֲחִי אָבִיו, וְאֵשֶׁת אָחִיו, וַאֲחוֹתוֹ
נָדָה, וַאֲחִיוֹת אָב, וָאֵם, וַאֲחוֹת אִשְׁתּוֹ
יוֹם כִּפּוּר אוֹכֵל, וְחִילּוּל מְלָאכָה בּוֹ בַּעֲשׂוֹתוֹ
מְטַמֵּא מִקְדָּשׁ, וְאוֹכֵל קוֹדֶשׁ בְּטֻמְאָתוֹ בְּכָרֵת מִיתָתוֹ

יְהִיר זִיד אוֹכֵל טֶבֶל, וְכֹהֵן טָמֵא, וְזָר אוֹכְלֵי תְרוּמָה טְהוֹרָה
נָכְרִי זָר, וְטָמֵא, וּטְבוּל יוֹם מְשַׁמְּשִׁין בַּעֲזָרָה
מְחַוֵּר בֶּגֶד, וְכִפּוּר, וְשֶׁלֹּא רָחַץ יָד וָרֶגֶל לְטַהֲרָה
פְּרוּעֵי רֹאשׁ, וּשְׁתוּיֵי יַיִן לְשָׁכָרָה
הֲרֵי אַחַת עֶשְׂרֵה בַּמִּיתָה הָאֲמוּרָה

יוֹשֶׁר עֲבֵרוֹת וּפֵירוּשָׁן
יְיַדַּעְתִּים וּפְרַסְמְתִּים לְפָרְשָׁן
טָהוֹר יְחַלְּצֵנוּ מֵעָוֹנָשָׁן
נָצַח בְּלִי לְהִיכָּווֹת בְּאִישָׁן

בַּאֲשֶׁר חָשַׁק יַדְבְּקֵנוּ
וּמִכָּל אִסּוּרִין יְרַחֲקֵינוּ
וּבְנָתִיב מִצְוָתָיו יַדְרִיכֵנוּ
וְאִמְרֵי דָתוֹתָיו לְקַיֵּים יְזַכֵּינוּ

תַּשְׁלוּם שְׁלוֹשׁ מֵאוֹת וּשְׁלֹשִׁים וְשֵׁשׁ מִצְווֹת חִישַׁבְתִּי וַאֲיַיְדָעָה

109 **שלוש ועשרין** וכו׳: כ״ג חייבי כרת נמנים גם בה״ג וגם אצל רס״ג. / 110 **שוחט** וכו׳: שוחט קדשים בחוץ ומעלה קדשים בחוץ. **הסך**: הסך שמן המשחה והמפטם שמן, והמפטם קטורת. / 111 **תוחב** וכו׳: אוכל. / 112 **תועב**: מסרב. / 117 **יהיר** וכו׳: י״א חייבי מיתה בידי שמים נמנים כך גם בה״ג. **יהיר זיד**: חוטא. **וכוהן טמא**: האוכל תרומה. וזר: וכן זר האוכל תרומה, שניהם במיתה בידי שמים. / 118 **נכרי** וכו׳: זר, טמא וטבול יום ששימשו. והן שלוש מיתות. / 119 **וכפור**: ומחוסר כפרה. / 122 **יושר**: אמיתות עניינם. ושיעור הטורים: ידעתי ופרסמתי לפרש נכונה את העבירות ואת פירושן. / 124 **טהור**: כינוי לקב״ה. / 130 **תשלום** וכו׳: עכשיו שמניתי של״ו מצוות, שהן מאתיים עשין, ששים וחמש פרשות וע״א חייבי מיתה.

תְּבִיעַת בַּקָּשָׁה וּרְשׁוּת אוֹסִיף לְתָבְעָה
תֵּת חֶשְׁבּוֹן חַיָּיבֵי לַוִּין מָאתַיִם וְשִׁבְעִים וְשִׁבְעָה
תּוֹרַת עוֹבֵר עֲלֵיהֶן סוֹפֵג אַרְבָּעִים לְבָעֵר וְלִדְחוֹת הָרָעָה

תּוֹשָׁב שָׂכִיר, וּבֶן נֵכָר, וְעָרֵל בְּפֶסַח,
תּוֹכַחַת יָלִין בָּשָׂר הַזָּבוּחַ עֶרֶב, וְחֵלֶב חַג, וְזֶבַח חַג הַפֶּסַח
שׁוֹחֵט עַל חָמֵץ, וּמוֹצִיא חוּצָה בְּשַׂר פֶּסַח,
שׁוֹבֵר עֶצֶם, וּמוֹתִיר עַד בֹּקֶר, וּרְאִיַּית שְׁאוֹר, וְחָמֵץ בְּפֶסַח

רָגִיל וְנָהוּג עֲשׂוֹת מְלָאכָה שְׁמוֹנָה יָמִים סְפוּרִים
רִאשׁוֹן, וּשְׁבִיעִי בְּמַצּוֹת, וְיוֹם זִכָּרוֹן, וְכִיפּוּרִים
קוֹדֶשׁ רִאשׁוֹן, וּשְׁמִינִי בְּחֶגֶג נְשִׂיאוּת תְּמָרִים,
קְבִיעַת עֲצֶרֶת, וְיוֹם נוֹפֶשׁ בַּעֲשִׂיַּית מְלָאכָה אֲסוּרִים
הֲרֵי כָּאן עֶשְׂרִים

צֶלֶם מַזְכִּיר בְּשֵׁם, וּמַשְׁמִיעַ בְּפֶה, וּמְקַלֵּל אֱלֹהִים, וְנָשִׂיא בְּעַמּוֹ
צַדִּיק וְנָקִי הוֹרֵג, וּמַצְדִּיק רָשָׁע, וּמְבַשֵּׁל גְּדִי בַּחֲלֵב אִמּוֹ
פְּאַת שָׂדֶה מְכַלֶּה, וְלֶקֶט קָצִיר מְלַקֵּט בְּתַלְמוֹ
פְּנֵי עִוֵּר נוֹתֵן מִכְשׁוֹל, וּפְעֻלַּת שָׂכִיר מֵלִין עִמּוֹ

עוֹשֶׂה עָוֶל בַּמִּשְׁפָּט, וְעוֹמֵד עַל דַּם רֵעִים,
עוֹנָה עַל רִיב לְנָטוֹת, וְהַבָּא לִרְאוֹת בְּעֵת קוֹדֶשׁ מְבַלְּעִים,
שֶׂרֶט לָנֶפֶשׁ בְּבָשָׂר, וּכְתֹבֶת קַעֲקָעִים,
שְׁדֵה כְלָאַיִם, וְשַׁעַטְנֵז, וְהַרְבָּעַת בְּהֵמָה בִּכְלְאֵי רְבָעִים
הֲרֵי כָּאן אַרְבָּעִים

ואיידעה: והודעתי. / 131 **תביעת בקשה**: סמיכות נרדפות, **מאתיים** וכו׳: להשלמת תרי״ג. / 133 **תורת** וכו׳: אשר דין העובר עליהם הוא לספוג את הארבעים. / 134 **תושב שכיר** וכו׳: שמ׳ יב:מה. **ובן נכר**: שם:מג. **וערל**: שם:מח. / 135 **תוכחת**: אזהרת. **ילין** וכו׳: דב׳ טז:ד. **וחלב חג**: שמ׳ כג:יח. **וזבח** וכו׳: שמ׳ לד:כה. / 136 **שוחט על חמץ**: שמ׳ כג:יח. **ומוציא חוצה**: שמ׳ יב:מו. / 137 **שובר עצם**: שמ׳ יב:מו. **ומותיר** וכו׳: שם יב:י. **וראיית** וכו׳: שמ׳ יג:ז. **וחמץ**: שם:שם. עד כאן יב לאוים, ומוסיף עליהם במחרוזת הבאה שמונה לאוין של איסור מלאכה בימים טובים. / 138 **רגיל** וכו׳: מי שרגיל במלאכה בימים דלהלן לוקה. / 140 **בחגג** וכו׳: בסוכות. / 141 **ויום נופש**: ושבת. / 143 **צלם מזכיר**: שמ׳ כג:יג. **ומשמיע בפה**: שם:שם. **ומקלל אלהים ונשיא**: שמ׳ כב:כז. / 144 **צדיק ונקי** וכו׳: שמ׳ כג:ז. **ומצדיק**: שם:שם. **ומבשל** וכו׳: שם כג:יט. / 145 **פאת שדה... ולקט קציר**: וי׳ כג:כב. / 146 **פני עור** וכו׳: וי׳ יט:יד. **ופעולת** וכו׳: שם שם: יג. / 147 **עושה** וכו׳: שם שם:טו. **ועומד**: שם שם:טז. / 148 **עונה** וכו׳: שמ׳ כג:ב. **והבא** וכו׳: במ׳ ד:כ. / 149 **שרט ... וכתובת** וכו׳, וי׳ יט:כח. / 150 **שדה**

נוֹשֵׂא פְּנֵי דַל בְּרִיב, וּמַטֶּה מִשְׁפַּט אֶבְיוֹנוֹ,
נוֹחֵשׁ, וְעוֹנֵן, וּמַקִּיף פְּאַת רֹאשׁ, וּמַשְׁחִית פְּאַת זְקָנוֹ
מַרְבִּית אוֹכֶל, וְנֶשֶׁךְ כֶּסֶף, וּמַבְעִיר אֵשׁ בְּמוֹשְׁבוֹת מְלוֹנוֹ
155 מ[...] נֶפֶשׁ, וּמְטַמֵּא בְּשֶׂרֶץ, וְשׁוֹחֵט אוֹתוֹ וְאֶת בְּנוֹ

לוֹבֵשׁ שִׂמְלַת אִשָּׁה, וּמַלְבִּישׁ כְּלִי גֶּבֶר לְנָשִׁים
לוֹחֵץ גֶּר, וּמְאֻנֶּהוּ בְּאוֹנָאָה לְכָובְשׁוֹ בְּכִיבּוּשִׁים
כֵּילָיו נוֹתֵן עֵינָבֵי רֵיעַ, וּמֵנִיף עַל קָמָה חֲרְמֵשִׁים
כְּלְאֵי כֶרֶם זוֹרֵעַ, וּמְקַלֵּל חֵרְשִׁים
160 הֲרֵי כָאן שִׁישִּׁים

יַעֲשֶׂה כְמַעֲשֵׂה גוֹיִים, וְהוֹלֵךְ בְּחֻקּוֹתֵיהֶם
יְחַיֶּה כָּל נְשָׁמָה, וּמִתְחַתֵּן בָּהֶם
טֹפֵל בָּנִים לְבָנוֹת, וּבָנוֹת לְבָנִים מְטַפֵּל עִמָּהֶם
טְ[יַ]ת אַרְצָם מוֹשִׁיב, וּמְחָנֵם, וְכוֹרֵת בְּרִית לָהֶם

165 חוֹמֵד, וּמִתְאַוֶּה, וּמְנָאֵף בְּסֵתֶר פָּנִים
חוֹבֵל בְּרֵצַח, וְנוֹשֵׂא לַשָּׁוְא שֵׁם מְפוֹצֵץ אֲבָנִים
זוֹמֵם בְּרֵיעַ לַעֲנוֹתוֹ שֶׁקֶר, וְגוֹנֵב, וּבוֹנֶה גָּזִית בְּבִנְיָנִים
זַד עוֹלֶה בְּמַעֲלוֹת, וּבוֹחֵן, וְרָכִיל מְשַׁלֵּחַ מְדָנִים
הֲרֵי כָאן שְׁמוֹנִים

170 וְלֶחֶם, וְקָלִי, וְכַרְמֶל, וְגִיד הַנָּשֶׁה

כלאים: וי׳ יט:יט. **ושעטנז**: שם. **והרבעת** וכו׳: שם. / 152 **נושא** וכו׳: וי׳ יט:טו. **ומטה** וכו׳: שמ׳ כג:ו. / 153 **נוחש ועונן**: וי׳ יט:כו. **ומקיף**: שם שם:כז. / 154 **מרבית** וכו׳: וי׳ כה:לז. **ומבעיר** וכו׳: שמ׳ לה:ג. / 155 [...] **נפש**: איני יודע להשלים. **ומטמא בשרץ**: וי׳ יא:מג. **ושוחט** וכו׳: שם כב:כח. / 156 **לובש** וכו׳: דב׳ כב:ה. **ומלביש כלי גבר** וכו׳: דב׳ שם: שם / 157 **לוחץ** וכו׳: שמ׳ כב:כ. **לכובשו**: לשעבדו. / 158 **כליו נותן** וכו׳: כמו: בכליו; דב׳ כג:כה. **ומניף** וכו׳: שם שם:כו. / 159 **כלאי כרם** וכו׳: דב׳ כב:ט. **ומקלל** וכו׳: וי׳ יט:יד. / 161 **יעשה כמעשה גוים** וכו׳: וי׳ יח:ג. / 162 **יחיה** וכו׳: דב׳ כ:טז. **ומתחתן בהם**: דב׳ ז:ג. / 163 **טופל** וכו׳: דב׳ שם:שם. / 164 **טירת** וכו׳: וי׳ כג:לג. **ומחנם**: דב׳ ג:ב. **וכורת** וכו׳: דב׳ שם:שם. / 165 **חומד** וכו׳: שמ׳ כ:יד. **ומתאוה**: דב׳ ה:יח. **ומנאף**: שמ׳ כ:יג. / 166 **חובל ברצח**: שמ׳ שם: שם. **ונושא** וכו׳: שמ׳ שם:ז. **שם מפוצץ אבנים**: את השם המפורש (השווה יר׳ כג:כט). / 167 **זומם** וכו׳: שמ׳ כ:יד. **וגונב**: שם:יג. **ובונה** וכו׳: שמ׳ כ:כב. / 168 **זד עולה** וכו׳: שם:כג. **ובוחן**: הוא הלאו דלא תנסו את ה׳ אלהיכם בדברים ו:טז. **ורכיל** וכו׳: וי׳ יט:טז. / 170 **ולחם** וכו׳: וי׳ כג:כד. והוא נמנה כאן כשלושה לאוים; עיין בגוף המאמר. **וגיד הנשה**: בר׳

וְאַלְמָנָה, וְיָתוֹם מְעַנֶּה, וְיִהְיֶה לוֹ כְּנוֹשֶׁה,
הֲגַם מִישׁוֹם עָלָיו נָשֶׁךְ, וּמְנַגְּשׁוֹ בְּשָׁמוֹט כָּל בַּעַל מַשֶּׁה
הַמְשַׁלֵּחַ עִבְרֵי רֵיקָם, וְשִׁילוּחוֹ בְּעֵינָיו יְקָשֶׁה

דְּבַשׁ, וּשְׁאוֹר מַקְטִיר לְגָבוֹהּ, וְעַל אַרְבָּעִים יוֹסִיף הַכָּאָה
דָּמִים מֵשִׁים בְּבַיִת, וְאֶת פְּנֵי צוּר רֵיקָם נִרְאָה,
גְּבוּל רְאשׁוֹנִים מַשִּׂיג, וּמוֹסִיף רְאוֹת עוֹד מִצְרַיִם בְּמַרְאָה
גּוֹזֵז בְּכוֹר צֹאן, וּמְאַחֵר דְּמָעָה וּמְלֵאָה
הֲרֵי כָּאן מֵאָה

בְּתוֹ מְחַלֵּל לְהַזְנוֹתָהּ, וְהָאָרֶץ כִּי תִזְנֶה
בָּשָׂר בַּשָּׂדֶה טְרֵפָה, וּבַעַל קֶרִי בָּא לְתוֹךְ הַמַּחֲנֶה
אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ, וְאָחִיו בְּרוֹעַ יוֹנֶה
אֶבֶן מַשְׂכִּית נוֹתֵן לְהִשְׁתַּחֲוֹות, וְעִיר מֻרַחַת מְיַיסֵּד וּבוֹנֶה

אֱדוֹמִי, וּמְצָרִי מְתָעֵב, וּמַשֶּׁה מִשְׁפַּט יְתוֹמִים וְגֵרִים
אֶתְנַן זוֹנָה, וּמְחִיר כֶּלֶב, וּמְאַחֵר לְשַׁלֵּם נְדָרִים
בַּעַל הָרֹאשׁוֹן מְשַׁלֵּחַ גְּרוּשָׁתוֹ, וּקְדֵשָׁה, וְקָדֵשׁ מִבְּנֵי עִבְרִים,
בָּנִים עַל אָבוֹת, וְאָבוֹת עַל בָּנִים מֵמִית, וְעוֹשֵׂק שְׂכִירִים
הֲרֵי מֵאָה וְעֶשְׂרִים

גּוֹרֵעַ, וּמוֹסִיף, וּמִתְגּוֹדֵד, וּמֵשִׂים קָרְחָה
גּוֹר יָגוּר מִפְּנֵי אִישׁ, וּמֵקִים מַצֵּבֶת זְבִיחָה

לב:לג. / 171 **ואלמנה ויתום**: שמ׳ כב:כא, והם נמנים כאן כשני לאוין, שלא כבה״ג. וכן מנאם ר׳ אליהו הזקן (מהד׳ סלוצקי, עמ׳ 46), וכן מנאם הרמב״ן, לאוין רנו. **ויהיה** וכו׳: שם שם:כד. / 172 **הגם מישום**: שלא לשום, והוא במקרא הנזכר בשמ׳ כב:כד. **ומנגשו**: הוא הלאו דלא יגוש את רעהו; דב׳ טו:ב. וכתוב לפני כן: שמוט כל בעל משה ידו. / 173 **המשלח** וכו׳: דב׳ טו:יז. **ושילוחו**: שם:יח. / 174 **דבש ושאור** וכו׳: וי׳ ב:יא. והם אצלנו שני לאוין בהכרח, וכך הוא אצל ר׳ אליהו (עמ׳ 51), וכך מנאם הרמב״ן ל״ת צח, שלא כבעל ה״ג והרמב״ם. ועיין בגוף המאמר סעיף [ח]. **ועל ארבעים** וכו׳: דב׳ כה:ג. / 175 **דמים** וכו׳: דב׳ כב:ח. **ואת פני צור**: דב׳ טז:טז. / 176 **גבול** וכו׳: דב׳ יט:יד. **ומוסיף** וכו׳: שמ׳ יד:יג. / 177 **גוזז** וכו׳: דב׳ טו:יט. **ומאחר** וכו׳: שמ׳ כב:כח. / 179 **בתו** וכו׳: וי׳ יט:כט. **והארץ** וכו׳: שם:שם. / 180 **בשר** וכו׳: שמ׳ כב:ג. **ובעל קרי** וכו׳: דב׳ כג:יא. / 181 **איש את עמיתו**: וי׳ כה:טז. **ואחיו**: שם שם:כד. / 182 **אבן משכית** וכו׳: וי׳ כו:א. **ועיר מודחת** וכו׳: דב׳ יג:יז. / 183 **אדומי ומצרי** וכו׳: דב׳ כט:ח. **ומטה** וכו׳: דב׳ כד:יז. / 184 **אתנן זונה** וכו׳: דב׳ כג:יט, והם נמנים כאן כשני לאוים. **ומאחר לשלם**: שם שם:כב. / 185 **בעל הראשון**: שם כד:ד. **וקדשה וקדש**: שם כג:יח; והם שני לאוים. / 186 **בנים על אבות**: שם כד:טז, ועל כרחנו הם שני לאוים. **ועושק שכירים**: דב׳ כד:יד. / 188 **גורע ומוסיף**: דב׳ ד:ב. **ומתגודד**: שם יד:א. **ומשים קרחה**: שם:שם. / 189 **גור** וכו׳: דב׳

דּוֹבֵר בְּלֵב צִדְקָתוֹ הוּבָא, וּמַשְׁחִית עֵץ עִיר גַּרְזֶן לְנִדּוֹחָה
דּוֹבֵק בְּיָדוֹ מְאוּם חֵרֶם, וְהַשָּׁב לִיקַח עוֹמֶר שְׂכִיחָה

הוֹמֵס לְבַב אֶחָיו, וּמַבְדִּיל עוֹפוֹת שְׁסוּעִים
הַכָּרַת פָּנִים, וּמִקַּח שׁוֹחַד, וְנוֹטֵעַ אֲשֵׁירַת נְטָעִים
וּמַקְשֶׁה עוֹרֶף, וְיָתוּר אַחַר הִרְהוּר מְרֵעִים
וּמֵזִיחַ חֹשֶׁן וּמֵסִיר בַּדֵּי טַבַּעַת, וּמִתְאַשׁ בִּנְגָעִים
הֲרֵי מֵאָה וְאַרְבָּעִים

זוֹרֵעַ שְׂדוֹתָיו בַּשְּׁבִיעִית, וּבוֹצֵר עִנְּבֵי נְזִירִים,
זוֹמֵר וּמְעַדֵּר כֶּרֶם, וְקוֹצֵר סְפִיחֵי קְצִירִים,
חוֹבֵט זֵית מְפָאֵר אַחֲרָיו, וְסָר מִכָּל הַדְּבָרִים
חוֹבֵל רֵחַיִם, וָרֶכֶב, וּבֶגֶד אַלְמָנָה גִּיוְיָהּ לְהַעֲרִים

טָהֲרַת נָזִיר שׁוֹתֶה יַיִן, וּמִשְׁרַת, לַחִים, וְיִבֵּשִׁים
טְפוּלֵי תַעַר מַעֲבִיר עַל רֹאשׁ, וְיָבֹא עַל מֵיתֵי נְפָשִׁים
יָקוּם עֵד אֶחָד חָמָס, וְנִמְצָא מַעֲבִיר בְּנוֹ, וּבְתּוֹ בְּאֵשִׁים
יְבָמָה יוֹצֵאת חוּץ, וְחוֹסֵם שׁוֹר בְּדִישׁוֹ גְּדִישִׁים
הֲרֵי מֵאָה וְשִׁשִּׁים

כִּיס בָּאֲבָנִים, וּבַיִת בְּאֵיפוֹת, וְחָס עַיִן לָקוּץ שׁוֹלַחַת יָד

א:יז. **ומקים** וכו׳: דב׳ טז:כב. / 190 **דובר** וכו׳: הוא לאו דאל תאמר בצדקתי הביאני; דב׳ ט:ד. **ומשחית** וכו׳: דב׳ כ:יט. / 191 **דובק** וכו׳: דב׳ יג:יח. **והשב** וכו׳: שם כד:יט. / 192 **הומס** וכו׳: דב׳ כ:ח. **ומבדיל** וכו׳: וי׳ א:יז. והוא נמנה כלאו בה״ג. ועיין דברי הרמב״ם בספר המצוות, שורש שמיני. / 193 **הכרת פנים**: דב׳ טז:יט. **ומקח שוחד**: שם. **ונוטע** וכו׳: שם:כא. / 194 **ומקשה עורף**: הוא לאו דוערפכם לא תקשו עוד; דב׳ י:טז. **ויתור** וכו׳: במ׳ טו:לט. / 195 **ומזיח חשן**: לאו דולא יזח החושן; שמ׳ כח:כח. **ומסיר** וכו׳: שמ׳ כה:טו. **ומתיאש בנגעים**: הוא לאו דהשמר בנגע הצרעת; דב׳ כד:ח. ואינו בה״ג, אבל ישנו אצל רס״ג, עמ׳ קסט, ט׳ 126. ונראה שאינו נזכר באזהרות ר׳ אליהו. / 197 בפיסקה זו אין המנין עולה יפה אלא אם נמנה חובל ריחים וחובל רכב שני לאוים (ונראה שכך מנאם גם ר׳ אליהו, עמ׳ 50, וכן בעל הסמ״ג), משרת, לחים, ויבשים, כשלושה לאוים, ומעביר בנו ומעביר בתו כשנים. **זורע** וכו׳: וי׳ כה:ד. **ובוצר** וכו׳: שם פסוק ה. / 198 **זומר** וכו׳: שם:ד. **וקוצר ספיחי** וכו׳: שם:ה. / 199 **חובט זית**: דב׳ כד:כ. **וסר** וכו׳: דב׳ כח:יד. / 200 **חובל** וכו׳: דב׳ כד:ו. **ובגד אלמנה** וכו׳: שם כד:יז. **גיויה להערים**: לערטל גופה. / 201 **נזיר שותה יין**: במ׳ ו:ג. **ומשרת לחים ויבשים**: שם:שם. / 202 **טפולי תער**: הצירוף מחזר. ורומז לבמ׳ ו:ד. **ויבוא** וכו׳: במ׳ שם:ו. / 203 **יקום עד אחד**: דב׳ יט:טו. **ונמצא** וכו׳: דב׳ יח:י. / 204 **יבמה** וכו׳: דב׳ כה:ה. **וחוסם** וכו׳: שם שם:ד. / 206 **כיס באבנים**: דב׳

כּוֹחֵשׁ, וּמְשַׁקֵּר, וּמְאַמֵּץ לֵב, וְיֵרַע לְבָבוֹ, וְיִקְפּוֹץ יָד
לִיקַּח חֲדָשָׁה מַעֲבִיר עָלָיו כָּל דָּבָר, וְיוֹצֵא לִצְבוֹא צָבָא בְּיָד
לוֹעֵט נֶפֶשׁ עִם בָּשָׂר, וְנוֹשֵׂא שֵׁמַע שָׁוְא, וְעִם רָשָׁע יָשֶׁת יָד

מַסְגִּיר עֶבֶד אֶל אֲדוֹנָיו, וְיוֹנְנוּ בְקִשְׁיוֹנִים
מוֹצִיא שֵׁם הַמְשֻׁוָּלָח בְּכָל חַיֵּי שָׁנִים
נִבְלַת תְּלוּי עֵץ יָלִין, וְאֵם רוֹבֶצֶת עַל בָּנִים
נִשְׁבַּע לַשֶּׁקֶר בְּשֵׁם, וְאוֹכֵל בִּשְׁעָרָיו מַעֲשְׂרוֹת דְּגָנִים
הֲרֵי מֵאָה וּשְׁמוֹנִים

שׁוֹנֵא אָח, וְנוֹשֵׂא עָלָיו חֵטְא, וּמוֹכֵר לְעַם נָכְרִי אָמָה
סוֹכֵת לְדַבְּרֵי נְבִיא שֶׁקֶר, מֶנּוּ יָגוּר לְהִתְאַיְּמָה
עוֹשִׂים כָּכָל אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ, וְאֹרֶב נְקִימָה, וּנְטִירָה
עוֹזֵב לְוִוֵּי שַׂעַר, וְעוֹבֵד בִּבְכוֹר שׁוֹר, וְשִׁיכְחַת יִרְאַת רוּמָה

פּוֹרְעִים רֹאשׁ, וּפוֹרְמִים בֶּגֶד, וּמְחַלֵּל שֵׁם שָׁמַיִם
פֶּסַח זוֹבֵחַ בְּאַחַד שְׁעָרָיו, וְנָא וּבָשֵׁל בַּמַּיִם
צוֹפֶה נוֹפְלִים, וְנִידָּחִים, וּמַעֲלִים עֵינַיִם
צִיפּוּי כֶּסֶף וְזָהָב עֲלֵיהֶם מְחַמֶּד וּפוֹשֵׁט בָּם יָדַיִם
הֲרֵי כָּאן מָאתַיִם

קָרַחַת רֹאשׁ, וְטֻמְאַת בַּעַל, נֶפֶשׁ בְּכֹהֲנִים הֲדְיוֹטִים

כה:יג. **ובית באיפות**: שם:שם. **וחס עין**: שם:יב. / 207 **כוחש ומשקר**: וי׳ יט:יא. **ומאמץ לב**: דב׳ טו:ז. ושם גם הלאו הנרמז ב׳ויקפץ יד׳. **וירע לבבו**: שם פסוק י׳. / 208 **ליקח חדשה**: כלומר אשה חדשה. **מעביר עליו** וכו׳: שני הלאוים בסדר הפוך בדב׳ כד:ה. / 209 **לועט**: אוכל. ומכוון ללאו שבדברים יב:כג. **ונושא** וכו׳: שמ׳ כג:א. **ועם רשע** וכו׳: שם:שם. / 210 **מסגיר עבד**: דב׳ כג:טז. **ויוננו** וכו׳: שם:יז. / 211 **מוציא שם** וכו׳: הוא הלאו דלא יוכל לשלחה כל ימיו, בדב׳ כב:כט. ומלת ׳המשולח׳ משונה, וראוי היה ׳מלשלח׳ או כדומה. / 212 **נבלת תלוי** וכו׳: דב׳ כא:כג. **ואם** וכו׳: דב׳ כב:ו. / 213 **נשבע לשקר בשם**: וי׳ יט:יב. **ואוכל** וכו׳: דב׳ יב:יז. / 215 **שונא אח**: וי׳ יט:יז. **ונושא** וכו׳: שם:שם. **ומוכר** וכו׳: שמ׳ כא:ח. / 216 **סוכת**: מקשיב. והוא הלאו שבדברים יג:ד. **מנו יגור**: דב׳ יח:כב. **להתאימה**: מלשון אימה ופחד. / 217 **עושים** וכו׳: דב׳ יב:ח. **ואורב נקימה ונטירה**: וי׳ יט:יח. / 218 **עוזב** וכו׳: דב׳ יד:כז. **ועובד** וכו׳: שם טו:יט. **ושיכחת** וכו׳: ושכחת יראת שמים (׳רומה׳). והוא הלאו של פן תשכח את ה׳ (דב׳ ו:יב). / 219 **פורעים ראש ופורמים** וכו׳: וי׳ י:ו. **ומחללים** וכו׳: הוא הלאו של ולא תחללו את שם קדשי (וי׳ כב:לב). / 220 **פסח** וכו׳: דב׳ טז:ה. **ונא ובשל במים**: שמ׳ יב:ט. / 221 **צופה נופלים**: דב׳ כב:ד. **ונידחים**: שם:א. **ומעלים עינים**: שם:ג. / 222 **ציפוי כסף** וכו׳: דב׳ ז:כה; והשווה תמורה כח ע״ב ואזהרות רס״ג, עמ׳ קסה, ט׳ 90. / 224 מצוות לא תעשה של כהנים הדיוטים. **קרחת ראש**: וי׳ כא:ה. **וטומאת בעל**: הוא הלאו של לא יטמא בעל בעמיו להחלו (שם:ד). **נפש**: הוא הלאו

225 קִיחוּי זוֹנָה, וַחֲלָלָה, וּגְרוּשָׁה בְּסֵפֶר כְּרִיתוּת גִּיטִּים
רְתֹת שֵׁם אֱלִים מְחַלְּלִים וּמְשָׁאֲטִים
רָוֹאי פְּאַת זָקֵן מְגַלְּחִים, וְשָׁרֶטֶת בִּבְשָׂרָם מְשָׂרְטִים

שִׁידּוּךְ כֹּהֵן גָּדוֹל כּוֹנֵס אַלְמָנָה, וּמְטַמֵּא בִּנְפָשׁוֹת, אָב וְאֵם הוֹרִים
שְׁכִינַת מִקְדָּשׁוֹ, וְזַרְעוֹ מְחֻלָּל, וְיוֹצֵא מֵינוּ לַעֲבָרִים
230 תִּקְרוֹבֶת מַקְרִיבִים עַוֶּרֶת, וּמָעוּךְ, מִיַּד בְּנֵי נָכְרִים
תּוֹעַ מַצִּיבָה עוֹשִׂים בְּאַרְצָם, [...]מוּם מְנַדְּבִים וּמְנַדְּרִים
הֲרֵי מָאתַיִם וְעֶשְׂרִים

תּוֹאַר דָּל, וְגָדוֹל מְהַדֵּר, וְעוֹבֵר עַל חֲמִשִּׁים שָׁנָה
תֵּבֶל חוֹרֵשׁ בְּשׁוֹר וַחֲמוֹר, וְיַשִּׁיךְ לְמִי מָנָה
235 שׁוֹכֵחַ דְּבָרִים רָאוּ עֵינָיו, וְרוֹדֶה בְּפֶרֶךְ בְּלִי חֲנִינָה
שְׁבוּיַת שַׂחַק וּמוֹכֵר בְּכֶסֶף, וּמִתְעַמֵּר בָּהּ תַּחַת אֲשֶׁר עִינָהּ

רָעוֹת אֲחֵרֵי רַבִּים, וְגוֹזֵל, וְעוֹשֵׁק רֵיעִים
רְאִיַּת עֶרְוַת דָּבָר, וְנַחַל עֲרוּפָה עוֹבְרִים, וְזוֹרְעִים
קַלּוּת זָר מַקְטִיר, — — —

— — — — — — — — — —

של לנפש לא יטמא בעמיו (שם:א). / 225 **זונה וחללה**: שם:ז. ומנאן הפייטן כשני לאוים. **וגרושה** וכו׳: שם:שם. / 226 **רתת**: מורא. **שם אלים** (=אלהים) וכו׳: הוא הלאו של ולא יחללו שם אלהיהם הנאמר בכהנים הדיוטות. וטור זה קצר, ואולי הוא חסר. **ומשאטים**: ומבזים; מלשון שאט נפש. / 227 **רואי**: אולי כמו: מראה. **פאת זקן** וכו׳: וי׳ כא:ה. **ושרטת**: שם:שם. / 228 מצוות לא תעשה של כהן גדול. **שידוך** וכו׳: ר״ל שידוכו אם הוא נושא אלמנה (וי׳ כא:יד). **ומטמא בנפשות**: וי׳ כא:יב: ועל כל נפשות מת לא יבוא. **אב ואם**: שם: לאביו ולאמו לא יטמא. ועל כרחנו הם נמנים כאן בנפרד, ואינו כן בה״ג. / 229 **שכינת מקדשו מחלל**: וי׳ כא:יב. **וזרעו**: שם:טו. **ויוצא מינו**: שם:יב. / 230 **תקרובת**: קרבן. **עורת**: וי׳ כב:כב. **ומעוך**: שם:כד. **מיד בני נכרים**: שם:כה. / 231 **תוע מציבה**: וי׳ כו:א. [...] **מום**: יש להשלים כנראה: ובעל מום. והוא הלאו שבויקרא כב:כא: לפלא נדר או לנדבה ... כל מום לא יהיה בו. / 233 **תואר דל** וכו׳: וי׳ יט:טו. **ועובר על** וכו׳: במ׳ ח:כה. / 234 **תבל**: את האדמה. **חורש** וכו׳: דב׳ כב:י. **וישיך** וכו׳: דב׳ כג:כ. **למי מנה**: לישראל (במ׳ כג:י). / 235 **שוכח** וכו׳: דב׳ ד:ט. **ורודה** וכו׳: וי׳ כה:מג. / 236 **שבוית שחק**: שבויה מדוכאה. על משמעות זו של תיבת ׳שחק׳ העמיד מ׳ זולאי, ידיעות המכון, ו, עמ׳ רלא. והפייטן מדבר באשת יפת תואר והלאוים של ומכור לא תמכרנה ולא תתעמר בה, בדברים כא:יד. ואולי צ״ל: שבויה שוחק, ור״ל: מענה. / 237 **רעות** וכו׳: שמ׳ כג:ב. **וגוזל ועושק**: וי׳ יט:יג. / 238 **ראיית** וכו׳: דב׳ כג:טו. **ונחל** וכו׳: דב׳ כא:ד. / 239 **קלות** וכו׳:

240 [...] כְּאִילוּ קִיַּמְנוּם בְּחִיבּוֹת

דְּלֵה מֵעוֹנֶשׁ חִיּוְבָן
גְּזַע קוֹדֶשׁ וְועוּדִים לְקֶשְׁבָן
בֶּטַח וְשֶׁקֶט תּוֹשִׁיבָם
אַמְּצֵם וְחַזְּקֵם כּוֹחַ לְשַׁגְּבָן

245 בָּיִת מְקֻדָּשְׁךָ הַשָּׁמֵם
נָתְיצַת אָשְׁיוֹתָיו וְהֵיכָלוֹ קוֹמֵם
יֶשַׁע חִישׁ לְעַם מְשְׁתּוֹמֵם
מְשְׁאֲלוֹתָם תְּמַלֵּא וְקַרְנָם תְּרוֹמֵם

נַהֲלֵינוּ לְנָאוְךָ שָׁשִׂים וְגָלִים
250 בְּקִיבּוּץ נִידּוּחֵי דְגָלִים
וְשָׁם נַעֲלֶה וְנֵרָאֶה רְגִילִים
בְּשִׁילוּשׁ פַּעֲמֵי רְגָלִים

ככ<תוב> שלוש פעמים בשנה וגו׳.

חטאו של זר המקטיר על המזבח. / 240 **בחיבות**: באהבה. / 241 **דלה**: הצל. **מעונש חיובן**: סמיכות הפוכה במקום: מחיוב עונשם. / 242 **גזע קודש**: ישראל. **וועודים**: נאספים. **לקשבן**: להקשיב לקריאת מניינם. / 244 **כוח לשגבן**: להגדיל כוחם. / 246 **נתיצת אשיותיו**: את בסיסיותיו הנתוצות. / 247 **משתומם**: שומם. **בשילוש** וכו׳: דב׳ טז:טז.

נספח א

הערות בדבר אזהרות ׳אמת יהגה חכי׳ לר׳ אליהו הזקן

צריכים אנו לומר מלים ספורות על האזהרות ׳אמת יהגה חכי׳ שהוזכרו במאמר ההולך לפנינו פעמים הרבה[1]. אזהרות אלו נהוגות היו, כאמור, בצרפת, ומחברן, אליהו הזקן בר מנחם, נזכר גם במקורות לא פייטניים[2]. לבד מן האזהרות שלו, אין בידנו פיוטים שייחוסם־לו ודאי[3]. לפי ידיעה המובאת עליו באחת התעודות נשא ר׳ אליהו הזקן לאשה את אחותו של רב האיי גאון, ונמנה עם תלמידי רבנו גרשם מאור הגולה[4]. יש בידנו עדות שמוצאו היה מעיר מנש (Le Mans) שבצפון צרפת[5], וש׳נחלק׳ עם ר׳ יוסף טוב עלם אם מותר או לא לשלב קרובות בתפילה, והסכימו שניהם שמותר[6].

1 ביבליוגראפיה על החיבור עיין באוצרו של דוידסון, א. 6022, ושם גם רשימת המקומות שבהם נזכרות אזהרות אלו בספרות הקדומה. בפירוט מודגש כותב על אזהרות ר׳ אליהו גם צונץ בליט., עמ׳ 126 ואילך. החיבור טרם יצא לאור במהדורה מדעית מתוקנת. השתמשתי, כאמור לעיל, בהוצאתו של ר׳ מרדכי סלוצקי, אזהרות לחג השבועות לרבינו אליהו הזקן זצ״ל, עם פירוש הידור זקן, ורשה 1900. מהדורת צילום של הוצאה זו יצאה לאור בישראל, תש״ל.

2 החומר הנוגע לר׳ אליהו בתעודות הקדומות נדון בזהירות ובדיוק על ידי א׳ גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשמ״א. עיין לפי המפתח.

3 עיין צונץ, ליט., עמ׳ 127 ואילך. בכתבי יד קדומים מיוחס לר׳ אליהו הזקן ׳סדר׳ (נקרא גם ׳סדר מערכה׳) המכיל קטעי אמירה מן המקרא ומן התלמודים לכל אחד מימות השבוע, וסביר לומר שיש לייחוס הזה על מה לסמוך. בקצת מקורות בא בראש (או בתוך) הסדר הפיוט ׳אתה מבין תעלומות לב׳ (א. 8820) שחדר גם לתפילות יום הכיפורים של קהילות אשכנז. זה פיוט אלפביתי לא-חתום, קדום מאוד, בלתי מחורז, כתוב במרובעים נוסח יוסי בן יוסי, ואין שום סיבה לחשוב שהוא לר׳ אליהו, ובטעות מציין את הייחוס כך י׳ דוידסון כנ״ל, ובעקבותיו גם ד׳ גולדשמידט במחזור שלו לימים הנוראים, ב, ירושלים תש״ל, עמ׳ 48, 292, 579, 711. אפשר שניתן לייחס לו את היוצר ׳אגורה באהלך׳ (א. 427) הבא בסידורי אשכנז השכיחים, אלא שפיוט זה חתום בגופו ובמחרוזות הקדוש שלו שמונה פעמים ׳אליה׳, בעוד בעל האזהרות חותם לעולם ׳אליהו׳. יוצר זה עשוי לפי הדגם מרכז־אירופי שעיצב אמתי בן שפטיה (׳אשיחה דברי נפלאותיך׳, מהד׳ י׳ דויד, ירושלים תשל״ה, עמ׳ 25), וכמוהו עשה ר׳ שלמה הבבלי (׳אומץ דר חזקים׳, מהד׳ פליישר, ירושלים תשל״ג, עמ׳ 224; ועיין שם במבוא עמ׳ 63), ויש כמוהו גם לר׳ יוסף טוב עלם (׳ארנן חסדך לבוקר׳; א. 7657). בליט., עמ׳ 243, צונץ מייחס לר׳ אליהו הזקן חמש סליחות, שתים מהן בעלות מבנה ספרדי מובהק. אבל לא הצלחתי להעלותן.

4 כך הוא בתשובות מהרש״ל, סימן כט (למברג 1859, דף כג ע״א): ׳ומסרה (רבינו גרשם מאור הגולה) לרבינו אליהו הזקן שיסד האזהרות, בעל אחותו של רב האי גאון׳. אבל הלשון שם אינו מבורר כל צרכו. ועיין בזה עוד להלן, בסוף הנספח.

5 כך ציין צונץ בליט., עמ׳ 126, הערה 2, על פי כ״י H.h.182 und Uff. 38a׳ שהוא כ״י המבורג 92. שם, בעמ׳ 62 ע״ב, אחרי העתקת סדר ר׳ אליהו בשלמותו, כתוב כך: ׳נשלמה סדר מערכה של רבינו אליהו הזקן בר׳ מנחם ממדינת מנש. וההוגה בה בכל יום משכורתו שלמה מעם ה׳ אלהי ישראל׳. עיין גם גרוס, *Gallia Judaica*, פאריס 1897, עמ׳ 363.

6 עיין לעיל בגוף המאמר, הערה 136.

אזהרות ר׳ אליהו מקיפות מאוד. הן עשויות 176 מחרוזות מרובעות, בעלות טורים קצרים יחסית, המביאות בסופן סיומות מקראיות. המחרוזות מסודרות בסדרים אלפביתיים; אותיות הא״ב עומדות בכל מחרוזת בראש טורים א׳ וג׳. טורים ב׳ משוחררים מעול האקרוסטיכון, ואילו טורים ד׳, כאמור, פסוקים הם, ואינם חייבים חובת אקרוסטיכון. האלפביתים ישרים על פי הרוב; כבר צויין לעיל כי רק פעמיים שילב ר׳ אליהו באזהרות שלו תשר״קים. לעתים קרובות יותר שיבץ מטבעות חיתום, בנוסחים שונים, עתים קצרים ועתים מסולסלים. גם אותיות החתימות באות כנ״ל אחת לשתי שורות.

סדר החיבור כך הוא: בראשו עומדת רשות קצרה, חתומה ׳אליהו חזק׳[7]; אחר כך בא אלפבית ראשון, לאחריו תשר״ק, לאחריו א״ב, אחר כך חתימה: ׳הזקן בר (׳בר׳ — כל אות פעמיים) מנחם חזק (׳חזק׳ כל אות פעמיים) אבמ״ש׳, אחר כך שוב א״ב (אותיות ש׳ ות׳ ארבע פעמים), אחר כך חתימה: ׳אליהו חזק אמש״ת׳, עוד א״ב אחד (שִׁ״ת כפולות), אחר כך חתימה: ׳הזקן חזק (ק׳ שתי פעמים), ועוד א״ב (ש״ת כפולות), ותשר״ק (אותיות ב״א פעמיים), ואלפבית (ש״ת כפולות), אחר כך חתימה: ׳אליהו הזקן חזק׳ ועוד א״ב, וחתימה ארוכה של הפייטן: ׳אליהו הזקן חזק (׳חזק׳ כל אות פעמיים) בתורה ובמעשים טובים בלבי אמן אמן (אות נ׳ שתי פעמים) וכן יהי רצון, רוכב שמים בעזרי׳ (אות ר׳ בראש טור ג׳)׳. אחרי כל זה בא שיר סיום[8], פתיחתו ׳אז שש מאות ושלוש עשרה מצות לכלה נועדים׳, שראשי טורים א׳ וג׳ של מחרוזותיו מעמידים את האותיות אפללופמכל״ל. כפי שאנו רואים האזהרות מסודרות מצד האלפביתים שלהן למשעי, מלבד סופי הסדרים וקצת מקומות בחתימות, שבהם יש חריגים מעטים.

הרבה נתקשו חכמים בפירוש האותיות המסתוריות הבאות אחרי חתימות ר׳ אליהו בשלושת המקומות הנזכרים: אבמ״ש, אמש״ת ואפללופמכל״ל. וכבר בתיאור הראשוז של החיבור בידי שד״ל, בבית האוצר, א, לבוב תר״ז (1847), דף נה ע״ב, הוצבו סִימני שאלה אחריהן. כל מי שדן לאחר מיכן בחיבור הזה ציין בתמיהה את הסימנים הבלתי מובנים הנ״ל; רובם שיערו שאין הם אלא ראשי תיבות של איזה מלים שהמחבר ביקש לרמוז להן בסוף חתימת שמו[9]. הרימוז היה סתום כל כך שאיש

7 במהדורת ר״מ סלוצקי הנ״ל חסר הטור השני של המחרוזת האחרונה של הרשות. והוא ישנו בהוצאת י׳ רוזנברג, קובץ מעשי ידי גאונים קדמונים, ברלין תרט״ז, ח״ב, עמ׳ 55. לשון הטור החסר: ״יעלת חן ללוקחה זבודים׳.

8 בקטע הזה מעבד הפייטן את פיסקת הסיום הקדומה ׳אז שש מאות ושלש עשרה מצות׳ שסונף אל האזהרות במחזורים; עיין גם סידור רס״ג עמ׳ קפג. י״מ גוטמן כבר הראה בספרו הנ״ל בהערה 146 כי פיוט זה כבר היה לפני מסדר הרשימה שבספר ה״ג. רמז לפיוט הזה בא גם בשיר הסיום שצירף רס״ג לאזהרות ׳אנכי אש אוכלת׳ שלו (׳ספן שש מאות ושלש עשרה מצוות האגודים׳) שהועתק בסדר חיבור ברכות האיטלקי ונדפס משם על ידי א׳ שכטר, בספרו *Studies in Jewish Liturgy*, פילדלפיה 1930, עמ׳ 124, ונדפס שנית בידי מ׳ זולאי, האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ״ד, עמ׳ פג.

9 כך כבר י׳ פירסט (Fürst) בהדפסה הראשונה של ׳אמת יהגה חכי׳ על פי כ״י של שד״ל, ב־

לא הציע — עד כמה שידוע לי — שום הצעה לפענוחו. אופיניים בזה דבריו היפים של ר׳ מרדכי סלוצקי, שהוציא לאור, בווארשה 1900, את אזהרות ר׳ אליהו בקונטרס מיוחד עם פירוש מאיר עינים בשם ׳הידור זקן׳, וכך לשונו:

> כאשר נלאיתי למצוא הכוונה בראשי תיבות מן החרוזים האלה המצויינים בסימן השאלה אבמ״ש אמש״ת אפל לוף מכלל, היה בדעתי לספק בעיקר הדבר אם כוון רבנו לרמוז דבר־מה בראשי אלה החרוזים. וכי לא נוכל לומר שאחרי שהיה לרבינו עוד למנות המצות שלא הכניסן למנין, וכבר כלה הא״ב או התשר״ק או חתימת שמו, הוכרח עוד להוסיף חרוזים בלי לרמוז מה בראשי החרוזים? אך בראותי במניין הפרשיות בחרוז ׳את שבועות והעלם דבר׳ שהוסיף הזקן תיבת ׳את׳, אף שהוא ללא צורך, כמו שהעירותיו בביאורי שם אות ל״ו, וע״כ משום החרוז כתבו ולסימנא נקטיה, רואה אני שהאמת דכוון־מה רבינו בהם. וראיתי להחכם לאנדסהוטה שם שכתב וז״ל: ומי יודע אם לא אותיות אפל לוף מכלל וכן אבמ״ש אמש״ת הם ראשי תיבות ממלות שלמות שרמז בם הפייטן דבר אחר וכו׳ ועיי״ש. ויש לי לשער מה בזה, אבל אניח הדבר להעוסקים במקצוע זה.[10]

והנה העוסקים במקצוע זה לא חידשו דבר, אבל באמת כבר חידש בזה חידוש עשרים שנה קודם לר׳ מרדכי סלוצקי ר׳ יצחק אייזיק בן יעקב באוצר הספרים שלו (וילנא תר״ם), עמ׳ 33, ששם כתב כדברים האלה:

> נראה לי שבראשי תיבות אבמ״ש ואמש״ת רמז המחבר על זמן חבור אזהרותיו למנין שטרות, ר״ת אבמ״ש ר״ל אלף שמ״ב לשטרות. אם תוסיף ג״א תמ״ח יעלו ד״א תש״ץ (1030). ובחרוזי אמש״ת נ״ל שנשמטה אות ה׳ או ח׳ בחרוז ׳תמו פרשיות׳ וכו׳, וצ״ל ׳התמו׳ (כמו וכן התמו [ש״ב ב:יח]) או ׳חתמו פרשיות׳ וכו׳ בחי״ת, יעלה אלף שמ״ה או שמ״ח לשטרות, דהיינו ד״א תשצ״ג (1033) או תשצ״ו (1036) לב״ע. ויצא לנו מזה שלא חבר אזהרותיו בפעם אחת ובזמן קצר, כי אם מעט מעט, במשך כמה שנים.

אבל לאותיות אפללופמכל״ל כנראה לא מצא פתרון.

כארבעים שנים מאוחר יותר המשיך בעניין הזה ר׳ ישראל דוידסון. בכרך הראשון

Literaturblatt des Orients, כרך יא, עמ׳ 71: אבמ״ש scheint die Abreviatur einer Formel zu sein, die ich aber anzugeben nicht im Stande bin. וכן גם שם, לגבי אמש״ת, עמ׳ 110 ו-238. י״מ זק״ש העתיק את דברי שד״ל המובאים בפנים כלשונם, בהערות שהעיר לפרסום האזהרות בקובץ מעשי ידי גאונים קדמונים הנ״ל, ח״ב, עמ׳ 98, יחד עם סימני השאלה, ולא העיר כלום בזה. א״ל לאנדסהוטה, עמודי העבודה, עמ׳ 14 שיער שהאותיות ׳הם ראשי תיבות ממלות שלמות שרמז בם הפייטן דבר אחר׳. ועיין עוד להלן.

10 במבוא למהדורתו, עמ׳ 7 הערת ח. ועיין בהערתו גם בפנים הספר, עמ׳ 34, הערה לו.

של 'אוצר השירה והפיוט', שיצא בניו יורק בשנת 1924, בערך שכתב על 'אמת יהגה חכי' (א. 6022), לאחר שציין שרי"א בן־יעקב 'קלע אל השערה בנוגע לשני ר"ת הראשונים' הוסיף בלשון זה:

> נשען על השערה זו הנני משער כי עשרת האותיות האחרונות של הסי', כלומר אותיות אפללופמכלל רומזות לזמן חתימת הפיוט. ואם נחשב מספרם נמצא כי עולים לתאריך אלף שמ"ו לשטרות (האות האל"ף רומזת לאלף) שהוא ד"א תשצ"ד לבריאת העולם (1034). לפי זה יצא לנו שר' אליהו הזקן החל לכתוב אזהרותיו סביב שנת 1030 וגמרן בשנת 1034. אם השערה זו נכונה אז מוכרחים אנו לומר שאי אפשר לנסח 'חתמו פרשיות' כי לפי זה חבר אמצעיותו של הפיוט בשנת 1036, ואנו רואים שבשנת 1034 כבר גמר את כולו. והתקון 'התמו פרשיות' הוא הנכון.

דברים שניתן היה לומר במאה שעברה ובשנות העשרים של המאה שלנו אי אפשר לומר עכשיו, והשערתם החריפה של רי"א בן־יעקב ושל ר"י דוידסון כמעט אין צורך להפריכן. הרי מעולם לא מצאנו שיהא פייטן רושם שנת כתיבת פיוטו בגמטריה, קל וחומר בסתם, בלי להקדים לזה מלת הסבר, כגון 'בשנת' או כיו"ב. אבל עצם ציון הצירופים הנ"ל צריך בדיקה, כי כפי שהוא מובא על ידי החכמים, איש מפי איש, הוא תוצאה של קריאה מיכאנית בפיוט, ויסודתו בהנחה שר' אליהו הזקן אכן דקדק בסידור מחרוזות שירו עד הסוף, וכלל באקרוסטיכונים שלו בהכרח כל פתיחת טור ראשון ושלישי בכל מחרוזת, ושלעולם לא שייר מחרוזת בלא לכלול פתיחות טורי א' וג' שלה באקרוסטיכון. אבל שתי ההנחות אינן הכרח כלל, וכבר בקטעים ה'גלויים' של 'אמת יהגה חכי' ראינו שהפייטן כפל לעתים, ואף ריבע, אותיות של אלפביתים ושל מטבעות חיתום. קריאה מדוייקת בשתי הסטרופות המעמידות כביכול את הצירוף אבמ"ש מראה בעליל שאין שם, לאחר חתימת שם הפייטן בסטרופות שלפני כן 'הזקן בר מנחם חזק', אלא לשון ברכה פשוטה וקצרה: 'אמן'. כך לשון המחרוזות:

* אֲבִיוֹן לְהַלְוות בָּהֶן תַּלְמוּד סְדָרֶיךָ
עֲשֵׂה צְדָקָה בְּמִנְיַן עֲדָרֶיךָ
בַּקֵּשׁ שָׁלוֹם וְהַעֲלוֹת נִדְבוֹת הֲדָרֶיךָ
וְשַׁלֵּם לְעֶלְיוֹן נְדָרֶיךָ

* ביאור: 1 **בהן**: כנראה: במצוות הלוואת אביונים יש פרטים בסדרי התלמוד, לקיים את המצוות בדקדוקן. ולפי זה 'תלמוד סדריך' סמיכות הפוכה. / 2 **במנין**: כנראה ר"ל בשעה שאתה מונה רכושך. ובנדפס על ידי סלוצקי: כמנין. / 3 **נדבות הדריך**: כנראה סמיכות הפוכה במקום 'הדר נדבותיך'. ואפשר שיש לנקד נדבות בנפרד, ולגרוס 'הדריך' כמו: להדריך, כלומר לבית המקדש. / 4 **ושלם** וכו': תה' נ:יד. / 5 **מחסה**: כנראה כינוי פנייה אל ה': רבש"ע. / 6 **נתלונן** וכו': על פי תה' צא:א, נז:ב וכד'. / 8 **כל** וכו': שמ' יט:ח.

5 מָלֵא לִבֵּנוּ לְיִרְאָתֶךָ מַחֲסֶה
נָתְלוֹנֵן בְּצִלְךָ וּבִכְנָפֶיךָ נֶחֱסֶה
שָׁלְמוּ כָּולָּם מִצְווֹת עֲשֵׂה
כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר יְיָ נַעֲשֶׂה

ומלת ׳אמן׳ מצטרפת לחתימת שם הפייטן גם בסוף החיבור (׳אמן אמן וכן יהי רצון׳ וכו׳), כנזכר לעיל.

וכך הוא גם בשתי המחרוזות המעמידות את הצירוף אמש״ת, שגם שם אין אחרי חתימת שם הפייטן ׳אליהו חזק׳ אלא ׳אמן סלה׳:

* אֶת שְׁבוּעוֹת וְהֶעֱלֵם דָּבָר בְּכָלַל קָרְבָּנַי
נְחָלוֹת וְנוֹחֲנֵי מוּמִין בְּמִדְרַשׁ דְּרִבּוֹנַי
מְוּסָפִים נִקְרָבִים בְּסִידּוּר עִנְיָנַי
לַשַּׁבָּתוֹת וְלֶחָדָשִׁים וּלְמוֹעֲדֵי יְיָ

5 שָׂמַח לִבִּי לְגַרְגְּרוֹת עֲנָקֶיךָ
הֵן לִי מַה יָּקְרוּ הֲמוֹן מְחוֹקְקֶיךָ
תַּמּוּ פָּרָשִׁיוֹת חֻקֵּי צִיבּוּר דְּבֵקֶיךָ
יְהִי לִבִּי תָּמִים בְּחֻקֶּיךָ

את ׳סודם׳ הכמוס של שני הסימנים האלה, אגב, גילה י״ל צונץ כבר בשנת 1865, והעיר על כך ב־*Die Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, עמ׳ 27, הערה 3:

S. 59 unten[11] חזק אמן סלה. S. 61 ff. אליהו חזק אמן.
sind ein Irrthum. אמש״ת und אבמ״ש

כלומר: עמ׳ 59 למטה: חזק אמן; עמ׳ 61 ואילך: אליהו חזק אמן סלה; אבמ״ש ואמש״ת הם טעות.

קריאה מדוייקת בכתבי חוקרים קדמונים חוסכת לעתים עמל.

אבל מה בדבר אפללופמכל״ל שבסוף החיבור? בתיאור ׳אמת יהגה חכי׳ ב־*Literaturgeschichte* עמ׳ 127 הנ״ל מציין צונץ את הקטע כנטול אקרוסטיכון

* ביאור: הקטע מסיים את פיסקת ס״ה הפרשיות. 1 **את שבועות**: עיין לעיל בגוף המאמר, סעיף [ח]. / 2 **במדרש דרבוני**: בתורתי. ׳דרבוני׳ כינוי לתורה על פי קה׳ יב:יא. ו׳מדרש דרבוני׳ סמיכות של נרדפות. / 3 **בסידור ענייני**: כסדרם. / 4 **לשבתות** וכו׳: דהי״ב ב:ג. / 5 **לגרגרות ענקיך**: סמיכות הפוכה במקום ׳לענקי גרגרותיך׳. על פי מש׳ א:ט. / 6 **מחוקקיך**: כמו: חוקיך. או: חכמיך. / 7 **חוקי ציבור**: נרדף ל׳פרשיות׳. **צבור דבקיך**: ישראל. / 8 **יהי** וכו׳: תה׳ קיט:פ.

11 מספרי העמודים הללו מתייחסים לפרסום הנ״ל של האזהרות בקובץ מעשי ידי גאונים קדמונים הנ״ל, חלק ב.

(ohne Akrostichon), ואפשר היה לקבל את דעתו, אלמלא העקרון שכבר העלה אותו כנ״ל ר״מ סלוצקי בקשר לצירוף אמש״ת: המחרוזת השלישית של הקטע החתום כנ״ל פותחת במלים ׳ותיקי אמרי מאירי עיניים׳, ומלת ׳ותיקי׳ אין פייטן משתמש בה, קל וחומר בראש סטרופה, אלא אם כן נצרך הוא לאות וי״ו, בין לאלפבית ובין לחתימה. והרגיש בזה ר״מ סלוצקי בפתיחת המחרוזת השנייה של הקטע, ועל מה שנאמר שם ׳לי אני חכמה יושת לב ויתן׳ העיר: לפי מהלך הלשון טוב יותר להגיה ׳אני חכמה, לי יושת׳ וכו׳, אולם מי יודע אולי כוון הזקן בפה לחרוז ולסמן מה בראשי החרוזים. באמת יש כאן המשך לחתימה הארוכה המסיימת את החיבור, ומה שמצטרף מראשי הטורים היא המלה הפשוטה ׳אלוף׳:

* אָז שֵׁשׁ מֵאוֹת וּשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מִצְוֹת לְכַלָּה נוֹעָדִים
שָׁמַיִם וְאֶרֶץ נֶאֱמָנִים עֵדִים
פֵּירוּשׁ עוֹנֶשׁ וְשָׂכָר שָׁשִׂים חֲדִים
קִימוּ וְקִבְּלוּ הַיְּהוּדִים

לִי אֲנִי חָכְמָה יוּשַׁת לֵב וְיִתַּן
מְזִמּוֹת רוֹעַ שְׁאוֹר מִדְרָשִׁי יְחִתַּן
לָזֶה וְלַבָּא שְׁכָרִי רַב יְמִתַּן
הַרְבּוּ עָלַי מְאֹד מֹהַר וּמַתָּן

וָתִיקֵי אֲמָרַי מְאִירֵי עֵינַיִם
מָה רַב טוּבוֹ לְמַטֵּי אָזְנַיִם
פּוֹעֲלַי עֲצָלִים לְלִבּוּן שִׁנַּיִם
וְהַמְּלָאכָה לֹא לְיוֹם אֶחָד וְלֹא לִשְׁנַיִם

מֶשֶׁךְ מִפְנִינִים מַה יָּקָר לְהוֹרוֹת
דִּינֵי מָמוֹן נֶנֶפֶשׁ הַטְּמֵאוֹת וְהַטְּהֵרוֹת
כָּלוּ צוּפֵי מֶתֶק אַזְהָרוֹת
אִמְרוֹת יְיָ אֲמָרוֹת טְהוֹרוֹת

* 1 **לכלה**: לישראל. / 2 **נאמנים עדים**: במקום: עדים נאמנים. / 3 **חדים**: שמחים. / 4 **קימו** וכו׳: אס׳ ט:כז. / 5 **לי** וכו׳: שיעור הטור: אני חכמה לי (=אלי) יושת ויותן לב. / 6 **מזמות רוע**: מחשבות רעות. **שאור מדרשי**: העיקר שבלימודי. ואולי צ״ל: מאור מדרשי. **יחתן**: מלשון ושד בהמות יחיתן בחבקוק ב:יט. ור״ל: יכניען. / 7 **יומתן**: מלשון המתנה. / 8 **הרבו** וכו׳: בר׳ לד:יב. / 9 **ותיקי אמרי**: סמיכות הפוכה במקום אמרי הותיקים. **מאירי עינים**: על פי תה׳ יט:ט. / 10 **למטי אזנים**: למצייתים לו. / 11 **פועלי עצלים**: במקום: הפועלים העצלים; המתרפים במצוות. **ללבון שנים**: כנראה כמו: נקיון שינים בעמוס ד:ו; כל׳ ללא שכר. / 12 **והמלאכה** וכו׳: עזרא י:יג. / 13 **משך מפנינים**: על פי איוב כח:יח: ומשך חכמה מפנינים. / 15 **צופי מתק**: סמיכות נרדפות. / 16 **אמרות ה׳** וכו׳: תה׳ יב:ז. / 18 **מדי** וכו׳: שנהיה שואלים פנים מדי חודש ושבת. / 19 **לאמר** וכו׳: שיהו העולים לרגל אומרים כבראשונה מה יפו וכו׳. / 20 **מה יפו** וכו׳: שה״ש ז:ב.

לְהַר נַחֲלָתְךָ נְחֵנוּ גְאוּלִים
מְהֵי חֹדֶשׁ וְשַׁבָּת פָּנֶיךָ שׁוֹאֲלִים
לֵאמֹר כְּבָרִאשׁוֹנָה שָׁלֹשׁ רְגָלִים עוֹלִים
מַה יָּפוּ פְעָמַיִךָ בַּנְּעָלִים

ככתוב בתורתך שלש פעמים בשנה יראה וכו׳ (דב׳ טז:טז)

ולא יפלא בעינינו יותר מדי שהמשורר השאיר שתי מחרוזות בלי אותיות חתימה, כי סוף סוף שתי המחרוזות הללו סיום החיבור הן, ולשם מעבר אל חתימת ברכת קדושת היום הן באות. וגם בקטעים שלפני כן ראינו את הפייטן מצופף סיומי חתימותיו כדי להשאיר טורים אחרונים של הקטעים בלא אקרוסטיכון, וגם ר׳ בנימן שייר סופי קטעי חיבורו פנויים מחתימותיו (ט׳ 126–129 ; 250–252). לא נתמה הרבה גם על מי שלא עלתה על דעתו לצרף את החתימה ׳אלוף׳ מן הקטע הנ״ל, כי התואר אינו שכיח בחתימות, ובמה שנודע מזה בימי חכמים ראשונים לא היה כדי לעורר את הלב לאפשרות הזאת. אבל עכשיו אנו יודעים כמה פייטנים שהוסיפו את התואר ׳אלוף׳ לחתימות שמם, ובתוך זה הגאון רב סעדיה, רב סהלאן בר אברהם איש פסטאט ובן המחצית הראשונה של המאה הי״א, וכן גם ר׳ אברהם בן יצחק מבארי שבדרום איטליה[12]. אין ספק כלל שר׳ אליהו בעל האזהרות קיבל את התואר מישיבות בבל[13], ובכך עומדת לפנינו עדות חד־משמעית לזיקת ר׳ אליהו אל ישיבות המזרח. אין מוכרחים לומר, כמובן, שר׳ אליהו היה בעצמו בבבל, וכבר ידועים לנו אנשים שקיבלו את התואר משום כבוד אף על פי שלא שימשו בישיבות בבל כלל, ובתוך זה חסדאי בן שפרוט הספרדי[14], ובוודאי גם סהלאן בר אברהם. אבל הלא יש

12 רב סעדיה גאון חתם ׳סעיד אלוף׳ בתשובותיו להשגות חיוי הבלכי, עיין י׳ דוידסון, *Saadia's Polemic Against Hiwi al-Balkhi*, ניו יורק 1915, עמ׳ 34 ואילך. ׳סעיד בן יוסף אלוף׳ חתם גם בסוף האזהרות שלו ׳את יי אלהיך תירא׳, עיין סידור רס״ג, עמ׳ קפב ואילך. סהלאן בר אברהם חותם ׳אלוף׳ ו׳ראש כלא׳ (שני התארים זהים, כמפורסם) בכמה מפיוטיו שטרם ראו אור: ׳סוטני איומה על מה׳, כ״י קמבריג׳ Or. 1080 1/8 (׳סהלאן אלוף וראש כלא׳); ׳סרבה שרתי ובצרות סובכה׳ כ״י ט״ש H 15/60 (׳סהלאן אלוף׳); ׳שק שם שב במתניו׳, כ״י אוכספורד 2738/11, ט״ש ס״ח 243.155 וקמבריג׳ Or. 1080 1/8 הנ״ל (׳סהלאן בר אברהם אלוף והחבר׳ — ׳חבר׳ הוא תואר ארץ ישראלי), ו׳סטים שנאוני גם גינוני׳, כ״י ט״ש ס״ח 275.194a ; 234.155 ; קמבריג׳ Or. 1080 1/8 הנ״ל (׳סהלאן אלוף ברבי אברהם החבר׳). על אברהם ביריבי יצחק אלוף ממדינת בארי עיין ח׳ שירמן, ׳פיוט ארמי לפייטן איטלקי קדמון׳, לשוננו, כא (תשי״ז), עמ׳ סד ואילך. ׳אהרן אלוף חזק׳ ו׳אהרן החבר אלוף׳ חתום בפיוטים שפרסם ש׳ אברמסון, ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ז, ירושלים תשי״ח, עמ׳ 179–180, והם לר׳ אהרן אלעמאני. אחד ׳סמחה [=שמחה] אלוף חזק׳ חותם רהט (׳סברי ותוחלתי לטובה קיימי׳) בכ״י ט״ש ס״ח 108.67, 108.90, ו־234.51.

13 התארים ׳אלוף׳ ו׳ראש כלא׳ היו תארים בבליים, ולא היו בשימוש בישיבת ארץ ישראל. עיין על כך ש״א פוזנאנסקי, ענינים שונים הנוגעים לתקופת הגאונים, א, ורשה תרס״ט, עמ׳ 45 ואילך.

14 עיין פוזנאנסקי בחיבורו הנ״ל, עמ׳ 59 ואילך. מבין הפייטנים זכה בתואר הזה (׳ראש כלה׳) ר׳ שבתי (עיין צונץ, ליט., עמ׳ 224), שהוא כנראה ר׳ שבתי בר משה מרומי; עיין ח׳ שירמן, מבחר השירה העברית באיטליה, ברלין תרצ״ד, עמ׳ לט.

בידנו מסורת הרואה בר׳ אליהו גיס לגאון רב האיי, ואם כן אפשר שר׳ אליהו אכן היה בבבל, אולי בשביל ללמוד תורה, ושב משם לצרפת ונשתקע שם[15].

אמנם עניין שידוכו של ר׳ אליהו לאחות רב האיי גאון אינו פשוט מן הבחינה הכרונולוגית: כפי שנראה להלן קשה מאוד להקדים את כתיבת ׳אמת יהגה חכי׳ לשנת 1050, ואפילו נאמר שאחותו של רבי האיי היתה צעירה ממנו ב־40 שנה, דבר שהוא בוודאי מופלג, הרי היתה ב־1050 למעלה מבת שבעים, ור״א עצמו, בדרך הטבע, גדול ממנה בשנים. בכל אופן אין הדבר בלתי אפשרי לחלוטין[16]. חבל שאין לפנינו פיוטים אחרים של ר׳ אליהו הזקן, מלבד האזהרות, כדי שנעמוד על טיבם ועל מידת השפעת הפייטנות המזרחית עליהם.

[ב]

חכמים ראשונים ציינו בהתפעלות גדולה ומוצדקת את אמנות ר׳ אליהו בשימוש במקראות בסיומי מחרוזותיו[17]. כל 176 מחרוזות ׳אמת יהגה חכי׳ מביאות סיומות מקראיות, אבל דבר זה כשלעצמו, גם אם נוסיף עליו את העובדה שהסיומות משתלבות כמעט תמיד יפה במחרוזות, ולעתים הן משלימות משפטים משל הפייטן שמתחילים לפניהן, אינו בכדי שיפליא. מופלאה היא תעוזתו של ר׳ אליהו בדרכים החדשות שבהן הלך בעניין הזה, במשמעויות המפתיעות שהקנה לפעמים לפסוקים בהקשרם החדש, ובווירטואוזיות שבה הפקיע בהם לעתים מלים וצירופים ממשמעם המקובל במקרא כדי להשתמש בהם, במפתיע, במשמעויות־משנה בלתי שגרתיות שלהם. אין צריך לומר שר׳ אליהו הכיר את שיטת הארגון התימאטי של הסיומות המקראיות[18]. כבר בהתחלת החיבור, בארבע מחרוזות הרשות שהציב לפני התחלת

15 על זיקת רבי אליהו למסורת הבבלית מעידה אולי גם התשובה המספרת בו ש׳נחלק׳ עם ר׳ יוסף טוב עלם אם מותר לומר קרובות בעמידה, ועלתה בידם דמותר (עיין לעיל, בגוף המאמר, הערה 136). בדורם של ר׳ אליהו ור׳ יוסף טוב עלם לא היה בדין ששני חכמים צרפתים יתווכחו בזה. ודאי שמבין השניים ר׳ אליהו הוא שהתנגד להכללת קרובות בעמידה; אכן אין לנו מידיו פיוטים כלל (לאזהרות בוודאי לא התנגדו גם חכמי בבל), בעוד מידי ר׳ יוסף טוב עלם יש בידנו יצירה פייטנית שופעת מכל הסוגים, כולל קרובות.

16 השידוך עם אחותו של רב האיי מיוחס במקור אשכנזי לרבינו גרשם מאור הגולה דוקא; עיין א׳ גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, עמ׳ 114. בשידוכו של ר׳ אליהו עם אחות רב האיי גאון מפקפק גם צונץ פקפוק גדול (ליט., עמ׳ 126). אבל צריך לומר שמסורות מסוג זה אינן נוצרות בדרך כלל מאין.

17 כך כבר מיכל זק״ש בהערותיו לאזהרות ר׳ אליהו בקובץ מעשי ידי גאונים קדמונים הנ״ל, עמ׳ 98. בהתפעלות גדולה מציין צונץ את מיומנותו של המשורר בעניין זה בספרו *Die synagogale Poesie*, etc., עמ׳ 97, ובליט., עמ׳ 127.

18 על דרכי השימוש בסיומות מקראיות עיין גם בספרי שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל״ה, עמ׳ 131 ואילך.

האלפבית הראשון, העמיד ר״א סיומות שבכל אחת מהן באה מלה משרש למ״ד. בקטע המדבר בחייבי סקילה (מהד׳ סלוצקי עמ׳ 35 ואילך) מסתיימות המחרוזות בפסוקים שמדברים באבנים וברגימה (6 מחרוזות)[19]; בקטע המדבר בחייבי שריפה (4 מחרוזות) באות סיומות שיש בהן עניין אש או שריפה; בקטע שמדבר בחייבי הרג מסתיימות המחרוזות בפסוקים שיש בהן מלת ׳חרב׳ (2 מחרוזות), והסטרופות המדברות בחייבי חנק מסתיימות אחת מהן בפסוק ׳משכו וקחו לכם׳ (שמ׳ יב: כא), לפי שחייבי חנק היו מומתים במשיכת סודר כרוך על צווארם[20], והשנייה בפסוק ׳ותבחר מחנק נפשי׳ (איוב ז:טו). שש הסטרופות המעמידות את רשימת חייבי כרת מביאות מלים משורש כרת, ובתוך זה פסוקים משונים כגון ׳גוי כרתים דבר יי׳ (צפ׳ ב:ד: ׳הוי יושבי חבל הים גוי כרתים, דבר יי עליכם׳), או ״יכרת משיח ואין לו׳ (על פי דנ׳ ב:ד: ׳ואחרי השבועים ששים ושנים יכרת משיח ואין לו, והעיר והקודש ישחית׳) עם ציון עונשו של הסך בשמן המשחה, שהוא בכרת. כך גם חמש המחרוזות המונות את החייבים מיתה בידי שמים, שכולן מסתיימות בפסוקים עם מלת ׳מות׳.

מפתיעים יותר הפסוקים המובאים בקיטוע בלתי צפוי, כגון כשהפייטן משבח את ישראל על שקיבלו את התורה והוא אומר: ׳חמדתם (את דברי התורה) רעיתך בשלישי לחפשה / למוד מדבר, באות נפשה׳ (על פי יר׳ ב:כד: ׳פרא למוד מדבר, באות נפשה שאפה רוח׳), או כגון כשהוא מדבר במצות שיעבוד עבד כנעני ואומר: ׳כסף אחוזה לעולם מעבידים / כנען עבד עבדים׳ (על פי בר׳ ט:כה: ׳ארור כנען, עבד עבדים יהיה לאחיו׳), או כגון כשהוא מדבר בפרשת נזיקין ורוצה לרמוז למה שאמרו חז״ל (ב״ב קעח ע״ב) הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות (= נזיקין) והוא אומר: ׳בִּין בנזיקין, אין מקצוע להתחכם ולילך / שוה בנזק המלך׳, על פי אס׳ ז:ה: ׳כי אין הצר שוה בנזק המלך׳[21]. או כגון כשהוא מדבר באיסור הקרבת בעלי מומים, ואומר: ׳דינך לפסול זבחי טפש / העורים והפיסחים שנואי נפש׳, על פי ש״ב ה:ח: ׳ואת הפסחים ואת העורים שנואי נפש דויד׳. או כגון כשהוא מדבר בלאו של לא יחבול רחים ורכב, ואומר: ׳ולא יחבול רחים שכב / עמו גם רכב׳, על פי בר׳ נ:ט: ׳ויעל עמו גם רכב גם פרשים׳. או כשהוא מדבר בלאו דלא תסגיר עבד אל אדוניו ואומר: ״יוצל עבד במבטחך לסגור / לא יֻתן סגור׳, על פי איוב כח:טו: ׳לא יותן סגור [= זהב] תחתיה׳. וכבר בדוגמאות הללו מצאנו שימושים חריפים ביותר במעתקי הוראה ממה שבא במקרא אל מה שנצרך למשורר לענייניו, כגון מה שציטטנו לעיל לעניין חייבי

19 בחלק מהם מופיעות מלים משורש ׳רגם׳. אחדים מן הפסוקים הללו מופקעים לגמרי מהקשרם וממשמעם המקורי, כגון הפסוק ׳שרי יהודה רגמתם׳ (על פי תה׳ סח:כח), או ׳על זה ועל זה הסכים בענשיו/ ר ג ם מלך ואנשיו׳; הפסוק בא בזכ׳ ז:ב, ו׳רגם׳ שם הוא שם עצם פרטי. ועיין עוד להלן.

20 משנה סנהדרין ז:ב: נותנים סודר קשה לתוך הרכה וכורך על צואריו, זה מושך אצלו וזה מושך אצלו.

21 מלת ׳מלך׳ בהקשר החדש כינוי לקב״ה. והכוונה: בדיני הנזיקין שחקק הקב״ה. במהד׳ סלוצקי עמ׳ 27, בטעות: ׳ולהתחכם׳.

כרת 'גוי כרתים דבר ה'', ש'כרתים' במקרא שֵם של עם ובפיוט חייבי כרת, או כגון הבאת הפסוק 'יכרת משיח ואין לו' לעניין הסך בשמן המשחה, או כגון בהבאת הפסוק 'עמו גם רכב' לעניין חבול ריחים ורכב, או בהבאת הפסוק 'לא יותן סגור' לעניין הסגרת עבד. פסוקים כאלה באים בשפע רב אצל ר' אליהו: כשהוא מדבר למשל במצוַת מילה הוא מסיים בפסוק 'קדוש יהיה גדל פרע', והוא מקרא שנאמר בנזירים: קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו (במ' ו:ה), וכאן 'פרע' מלשון מל ופרע; או כגון כשהוא מדבר בלאו דלא יזח החושן ואומר: 'דבוק חושן באפוד לסעוד / אין מזח עוד', שהוא פסוק ביש' כג:יד, ושם 'מזח' לשון חוזקה. או כשהוא מדבר בלאו דלא תבוא אל ביתו לעבוט עבוטו (דב' כד:י) ומסיים בפסוק 'לא יעבטון ארחותם' (יואל ב:ז) ושם 'יעבטון' לשון עכוב ועיקול. מופלא מזה בחריפות יתירה מה שהוא מביא בשביל הלאו דלא יראה בך ערות דבר: 'ובמקום גדולים אל תעמוד' (מש' כה:ו), ברמזו במלת 'גדולים' ל'ושבת וכסית את צאתך'. וכן עוד הרבה מאוד.

השימוש בסיומות מקראיות טכניקה קדומה היא בפיוט המחורז לדורותיו; היא היתה אהובה ביותר על הפייטנים המזרחיים המאוחרים ונשתכללה בידיהם שכלול רב. רבים מהם פייטו, כידוע, קטעי מקרא שלמים, מלה במלה או פסוק בפסוק, בסופי מחרוזותיהם, ויש מהם שסידרו את המקראות לפי איזה עקרון צורני או תימאטי, כגון שהביאו בסופי המחרוזות רק פסוקים שתחילתם או סופם במלה מסויימת, או רק מקראות שמצאו בהם מלה משורש מסויים. אבל שום פייטן קדום לא העלה על הדעת שאפשר להשתמש בקטעי הפסוקים שלא במשמעותם הפשוטה והמקובלת, המתחייבת מהקשרם המקורי. אין צריך לומר שמעולם לא עלה על דעתם לכפות על מלות הפסוקים, מכוח הקשרם הפייטני החדש, משמעויות משנה שלהן, לגיטימיות מצד הלשון אבל שונות ממה שניתן להן במקרא.

תופעה זו היא, כמובן, פועל יוצא הגיוני מדרך לימודם של קדמונינו את המקרא, ליתר דיוק מדרך התייחסותם אל המקרא. דרך זו לא השאירה רווח בין מלות המקרא לבין פירושן המסורתי, ולא הניחה לפסוק לנוע, מצד משמעו, אלא במעגל צר. רק למן ימיו של רב סעדיה גאון, וכנראה בהשפעת כתביו, נשתנו בזה פני הדברים בפיוט. רב סעדיה הורה לראשונה היתר לגשת אל המקרא לא רק בשביל ללמוד תורה, אלא גם בשביל ללמוד לשון עברי, גם בשביל ליטול דוגמאות של דקדוק ושל מליצה, וגם בשביל להתפעל מצחות הסגנון. בשירתו גם עולות לראשונה דוגמאות, עדיין מעטות ומהוססות, של שיבוצים וסיומות מקראיות מתואמות[22]. דרכו של רב סעדיה גאון בזה פותחה בתנופה גדולה בספרד, לאחר שהגישה החדשה אל ספרי המקרא נתפשטה שם ונעשתה נחלת הרבים. סייעה בזה גם התמעטות העניין בספרות

22 העלה אותם לראשונה י' טובי, בדיסרטאציה שלו 'פיוטי רב סעדיה גאון', ירושלים תש"מ, עמ' 263 ואילך. ד"ר טובי ציין שם, מכל יצירות הגאון, שלוש דוגמאות. גם בהן מועט השינוי מן המשמע המקורי של הכתובים.

חז״ל בספרד, והנסיון הספרדי לפרש את המקרא כמות שהוא, בפשטות כוונותיו הגלויות, ובמנותק מפרשנות חז״ל.

אבל השימוש בשיבוצים ובסיומות מקרא מתואמים ושוני הוראה[23] אינו נפוץ בין פייטני ספרד הראשונים. ר׳ יוסף אבן אביתור למשל, במאות הפיוטים שלו שישנם בידנו ושברוב רובם יש שימוש בסיומות מקראיות, אינו שולח יד בטכניקה הזאת. גם בחיבוריהם המעטים של בני הדור שלאחר יוסף אבן אביתור אין עדיין שימוש באמצעי הזה[24], ונראה שגם בעניין הזה פרץ את הדרך ר׳ שלמה אבן גבירול, האיש שרוב חידושי האסכולה הספרדית, מצד הצורות והתכנים, תלויים בו. בשירי הקודש שלו יש שימוש חופשי בסיומות מסוג זה, ובכתר מלכות שלו הפליג בזה מאוד כמפורסם. פייטנים שלאחריו למדו תורה זו ממנו והגיעו בזה אל קצה גבול האפשר, ולפעמים אל מעבר לגבול הזה, אל תחום הקומי. שירת החול, ובפרט ספרות המקאמות ראתה בשיבוצים המתואמים מקור לא אכזב של חידוד ובדיחות דעת, עד שניתן לומר שעיקר ההומור המאפיין ספרות זו מן המקור הזה הוא בא.

פייטני מרכז אירופה הקדומים, ממשיכי דרכם של פייטנינו הקלאסיים בני ארץ ישראל, מיעטו בשימוש בסיומות מקראיות בכלל. דבר זה כבר צויין במחקר והיא עובדה המתאשרת מן העיון ביצירות שהגיעו אלינו מידיהם. גם ביצירות הפייטניות המאוחרות שלהם מועט באופן יחסי השימוש בסיומות מקראיות, ואין שום דמיון כלל בין תפוצת הנוהג בספרד ובנותיה לבין תפוצתו במרכזי היצירה של איטליה, ביזנץ, צרפת ואשכנז. כמעט שאין צריך לומר שבשימוש בסיומות המקראיות הלכו פייטני מרכז אירופה הראשונים בעקבות הקדמונים, ולא הוציאו מעולם פסוקים ממשמע הקשרם ומפשוטם. אבל מאוחר יותר השתכלל גם שימושם שלהם בזה,

23 אני מבדיל בין שני שימושים אלה בכוונה. בשיבוץ המתואם (או הסיומת המתואמת) באות המלים שלפסוק במשמעות שבה הן באות גם במקרא, אלא שמכוח ההקשר החדש יוצא עניין הפסוק, במפתיע, לעניין אחר. לסוג הזה אני משייך גם את המקרים שבהם מעביר הפייטן את מלות המקרא מן הפשט אל לשון של השאלה או להפך, או מלשון פשט אל כינוי (כגון בדוגמה המובאת בהערה 21). בשיבוץ שונה ההוראה מעביר המשורר מלה (או מלים) מן הפסוק המשובץ ממשמעה שבמקרא למשמע אחר, אף הוא לגיטימי מצד הלשון.

24 לענייננו חשובות מאוד האזהרות של ר׳ יצחק אבן ג׳יקטיליה שפרסם מ׳ זולאי בתרביץ, כ (תש״ט), עמ׳ 163 ואילך. אזהרות אלו מביאות סיומות מקראיות לרוב, אבל אף אחת מהן אינה יוצאת מפשוטה. ר׳ יצחק אבן ג׳יקטיליה נמנה, כידוע, עם תלמידי מנחם בן סרוק ופעל לקראת סוף המאה העשירית. חשובה לעניין הזה גם יצירתו של ר׳ יצחק אבן מר שאול, שאף בה יש לנו מי כמה ארוך ותוכחה ארוכה עם סיומות מקראיות, אבל כולן כמעט בנוסח מסורתי. עיין ח׳ שירמן, ׳יצחק בן מר שאול המשורר מלוסינה׳, ספר אסף, ירושלים תשי״ג, עמ׳ 507, 511. גם הסיומות הבאות בסופי המחרוזות באזהרות ר׳ יוסף אבן אביתור כאלה הן, עיין א׳ נויבאור, *JQR*, סדרה ישנה, כרך VI (1893/94), עמ׳ 708 ואילך. וכן הוא, למרבה הפלא, גם באזהרות רשב״ג למצוות עשה, ׳אלהיך אש אוכלה׳. השערה קדומה (מפי ר׳ משה אבן תיבון) היא שרשב״ג כתב אזהרות אלו בנעוריו (עיין קובץ על יד, ט [קראקא תרנ״ד] עמ׳ 29).

כנראה בהשפעת אמנות השיר הספרדית. ר׳ אפרים מרגנשבורק למשל כבר משחק בטכניקה הזאת משחקים מדהימים, כאחד הספרדים ממש[25].

בכל אופן, בימיו של ר׳ אליהו הזקן אין האסכולה הפייטנית המרכז־אירופית מכירה תחבולות מן הסוג הזה במקראות, וצריך לראות את המתרחש ב׳אמת יהגה חכי׳ מן הצד הזה בהתפעלות גדולה, לא רק מצד השכלול הטכני, אלא גם, ובעיקר, מן הצד הכרונולוגי. אי אפשר להעלות על הדעת כלל שר׳ אליהו גילה את האמצעי הזה מעצמו, אלא ודאי הוא שראה לפניו דוגמאות לדרך זו אצל פייטנים קדומים ממנו. לפי מצב ידיעותינו כעת בהתפתחות הפיוט במאות הי׳–י״א מוכרחים אנו לומר שר׳ אליהו כבר ראה לפניו פיוטים משל ר׳ שלמה אבן גבירול, כגון את ׳כתר מלכות׳ או את המי כמכה המפואר שלו ליום כיפור[26], או פיוטים משלו מסוג הרהיטים או המסתג׳אב. קביעה זו, והיא נחרצת לדעתי, יש עמה השלכה כרונולוגית, כי לפי שרשב״ג נולד בערך ב־1023, קשה להניח שפיוטים משלו הגיעו לצרפת לפני שנת 1040–1045, ולפי זה קשה להניח ש׳אמת יהגה חכי׳ נכתב קודם לשנת 1050 לערך.

תאריך זה מתיישב עם מה שידוע לנו בר׳ אליהו הזקן, שהיה בן דורו של ר׳ יוסף טוב עלם, ועם מה שמתחייב לפי הנאמר בגוף המאמר הזה מזיקת יצירת שניהם אל יצירתו של ר׳ בנימין בר שמואל, וזיקת פייטנותו של ר׳ יוסף טוב עלם אל הפיוט ספרדי. אבל לפי זה אי אפשר שר׳ אליהו הזקן היה בימיו של ר׳ שמעון בר יצחק, קל וחומר בימיו של אביו זקנו ר׳ אבין, כפי שנמסר לנו באחת העדויות[27], אלא על כרחנו מאוחר ממנו בכשני דורות. ואף על פי שאין בידנו לקבוע מסמרות נטועים במספרי השנים, הנה סדר הדורות גלוי לפנינו כעת בהחלט: ר׳ שמעון בר יצחק קדם לר׳ בנימין בר שמואל, ר׳ בנימין קדם לר׳ יוסף טוב עלם, ר׳ שלמה אבן גבירול קדם לר׳ אליהו הזקן, ור״א הזקן ור׳ יוסף טוב עלם בני דור אחד היו. בעניין אחרון זה תואמת

25 עיין באסופתו של א״מ הברמן, ׳פיוטי ר׳ אפרים ב״ר יצחק מרגנשפורק׳, ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ד, ברלין—ירושלים תחר״ץ, עמ׳ קכז ואילך. שלבי הופעתו של השימוש בפייטנות האשכנזית צריכים עיון ושחזור.

26 עיין פיוטי ר׳ שלמה אבן גבירול, מהד׳ דב ירדן, א, ירושלים תשל״א, עמ׳ 37 ואילך, 98 ואילך.

27 גם ידיעה זו נמסרת בתשובתו הנ״ל של מהרש״ל, סימן כט. עיין הקטע וניתוחו אצל א׳ גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים הנ״ל, עמ׳ 87 ואילך. בפיסקה שתחילתה ׳שוב מצאתי׳ נאמר שר׳ שמעון, או אבי אביו ר׳ אבין, יסד אזהרות ׳אתה הנחלת׳, והיה ׳בר סגולתו׳ של ׳רבנו אליהו הזקן שיסד אזהרות אמת יהגא חכי׳. יחוס האזהרות הקדומות ׳אתה הנחלת׳ לר׳ שמעון או לאביו זקנו ודאי מוטעה, ומשמע הצירוף ׳בר סגולתו׳ אינו ברור. אפשר שאין הוא בא כאן לציין את זמנם של שני הפייטנים או את היחס האישי שביניהם, אלא את העובדה ששניהם נחונו באותה ׳סגולה׳, כלומר ששניהם חיברו אזהרות. בכל אופן העדות המצרפת את ר׳ אליהו אל ר׳ יוסף טוב עלם קדומה בהרבה והיא גם משיחה לפי תומה. בין שתי המסורות היא עדיפה בלי ספק. עיין גם לעיל, בגוף המאמר, הערה 136.

העדות ההיסטורית הבאה במקורות קדומים את העולה לפנינו במוחלט מניתוח יצירתם של שני המשוררים. ר׳ אליהו הזקן ור׳ יוסף טוב עלם פעלו אפוא שניהם באמצע המאה הי״א[28].

28 סביר לומר שאזהרות ר׳ אליהו היו לפני ר׳ יצחק בר ראובן אלברגלוני בשעה שחיבר את אזהרות ׳אי זה מקום בינה׳ שלו. חיבור זה, אף על פי שנכתב בקטלוניה, חורג מן המסורת של האזהרות הספרדיות בכך שברובו המכריע אינו משורשר. חלוקת המצוות אצל אלברגלוני היא בדיוק כחלוקתן אצל ר׳ בנימן בר שמואל ור׳ אליהו, והמחרוזות מביאות סיומות מקראיות מתואמות ושונות הוראה בסך עצום ובמהלך וירטואוזי. ר׳ יצחק בר ראובן נולד בשנת 1043, ומצד הזמן יכול היה לראות את אזהרות ר׳ אליהו בלא ספק.

נספח ב

השלמה לקדושתא 'ארוכה מארץ מדה'
לר' בנימין בר שמואל

קדושת יום מתן תורה של ר' בנימן בר שמואל, אחת מיצירותיו המקיפות ביותר, פורסמה, כפי שהוער לעיל בגוף המאמר, פעמיים בידי י"ל וינברגר; בשתי הפעמים נשמט מן הקומפוזיציה קטע אחד, ואני מביא אותו בזה כדי להעמיד את היצירה על מליאותה[1]. הקטע, תחילתו 'אחות קטנה אשר לך כספת', הוא פיוט ז של הקרובה[2], ומקומו, על פי הנדפס ע"י וינברגר כנ"ל, אחרי הקטע 'אראלים חמשה עמדו על אביגדור', שהוא פיוט ו שלקרובה[3]. בקטע שלנו שימשו שתי מחרוזות הקדוש 'כהגבלתנו סביב הר' ו'כהשמעת דברות עשר' שהובאו בפרסומים הנ"ל תלושות מן הפיוט ותלויות באויר[4]; על שתי מחרוזות אלו בא דיון לעיל, בגוף המאמר[5].

לשון פתיחת הפיוט 'אחות קטנה אשר לך כספת' (בכתב היד בשיבוש: קצפת) הוא בלא ספק חיקוי של פתיחת הקדושתא המפורסמת של הקילירי לשמיני עצרת 'אחות אשר לך כספת'[6]. עניין זה ראוי שנבליטנו, לא רק מפני שיש בו עדות חדה

1 בפרסום הראשון של הקדושתא, ב־*HUCA*, כרך 43 (1972), עמ' 308 ואילך, הושמט גם פיוט ה של הקומפוזיציה ('אנכי אל מעוזך'). קטע זה הושלם בפרסום השני, באנתולוגיה של פיוטי יוון אנאטוליה והבלקנים, סינסינאטי תשל"ו, עמ' 41 ואילך.

2 הקדושתא תוכננה להיות בעלת ממדים גדולים מן הרגיל. קרובות שבועות סטאנדארדיות אין בהן בדרך כלל קטעי שירה אלא עד פיוט ה, ומיד אחר כך בא סדר העולם ואחר כך הדיברין. על מבנה קדושתאות השבועות עיין במאמרי 'לקדמוניות הקדושתא, קדושתא קדם-ינאית ליום מתן תורה', הספרות, ב (תשל"א), עמ' 396 ואילך, ובספרי שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 179 ואילך. אבל הרחבת היריעה הקומפוזיציונית, נוסח מה שמצאנו אצל ר' בנימן, אינה תופעה חריגה. בעצם אין כאן אלא תוספת של שני קטעים מקהלתיים. פיוט ה שלקרובה הוא שיר בעל סטרופות מרובעות (שלא כמקובל בקדושתאות המאוחרות בדרך כלל, שבהן בנוי פיוט ה בתבנית הקיקלר, שהיא תבנית תלת-טורית מקהלתית). שני הקטעים המקהלתיים הנוספים באים כמעין פיצוי למה ש'הוחמץ', מצד שיתוף המקהלה בביצוע הקטעים, בפיוט ה. יש תופעות כאלו בפייטנות לדורותיה.

3 כנזכר לעיל, גם מן הקטע הזה הושמט, בשני הפרסומים, מחרוזת הביניים הבאה בכתב היד בראשו והמכוון לחזור בו אחרי כל מחרוזת: 'עיר גבורים חכם עלה' וכו'. על מחרוזת זו ידובר להלן, בסוף הנספח.

4 עיין *HUCA* הנ"ל, עמ' 294: האנתולוגיה, עמ' 43. בשני הפרסומים מועתקת אחרי מחרוזות אלו הפורמולה 'חי וקיים נורא מרום וקדוש'. אבל זו אין מקומה כאן, ואין היא כאן גם בכתבי היד, אלא אחרי פיוט ד, שתחילתו 'אהלים וקורקוסיהם' (עמ' 41/296).

5 עיין לעיל, סעיף [1].

6 עיין דוידסון א. 2446. הקרובה נדפסה, על פי כתב יד מן הגניזה, על ידי י' מרקוס, גנזי שירה ופיוט, ניו-יורק תרצ"ג, עמ' 32 ואילך, וכעת, על פי כתבי יד אירופיים, בידי ד' גולדשמידט, מחזור לסוכות, ירושלים תשמ"א, עמ' 376 ואילך.

להשפעת הקילירי על ר׳ בנימן וגם לתוקף עוצמתו של דחף החיקוי ביצירה הפייטנית בכלל, אלא גם מפני שיש ממנו עדות נוספת להשתייכות ר׳ בנימן לאזורי הצפון. כי קרובת הקילירי הנ״ל היתה נהוגה בימי הביניים הקדומים באשכנז ובצרפת, והיא נזכרת כמה פעמים בספרי דבי רש״י[7]. היא לא היתה ידועה באיטליה, ונתגלגלה לאזורים הרומאניים מאוחר, בהשפעת מנהג צרפת[8].

ראוי לומר מלה גם על סיומו של ה׳פזמון׳ הראשון, ׳כהגבלתנו סביב הר׳, ׳מרום וקדוש׳. מעין הצירוף הזה בא בקדושתא הזאת גם בסוף מחרוזת הביניים של פיוט ו: ׳עיר גבורים חכם עלה / ויורד מרגלית מעולה / נ ו ר א ו ק ד ו ש ׳. צירופים מטיפוס זה אינם מקובלים בסופי מחרוזות הקדוש בקדושתאות החג הקלאסיות, והן טיפוסיות למחרוזות הביניים של העסתריוטות המשמשות ברגיל כפיוטי ו (או ז) בקדושתאות של ימים נוראים[9]. העובדה שר׳ בנימן שאל את הנוהג כדי להשתמש בו בקרובה של שבועות מעידה על התרופפות מסויימת של הלכות הפייטנות בידיו. היא נראית לי מאששת גם את ההשערה שהקדושתא לשבועות נתחברה בידי ר׳ בנימן אחרי שחיבר את קרובת אגן הסהר שלו לראש השנה. בקרובה זו אכן סיים ר׳ בנימן, בדין, את מחרוזות הקדוש של העסתריוטה בצירופים ׳האל הקדוש׳ ו׳נורא וקדוש׳[10], וקרוב לומר שכסבור היה שכך צריך לנהוג בכל קרובה. מעניין הוא שדבר זה למדו ממנו ר׳ יוסף טוב עלם, ואף הוא צירף את הפורמולה ׳האל הקדוש׳ (נ״א: ׳נורא וקדוש׳) לסוף מחרוזת ביניים שהעמיד לפיוט ו של הקדושתא שלו לשבועות: ׳תורת יי תמימה/משיבת רוח ונשמה/ ה א ל ק ד ו ש ׳[11].

בהקשר זה שמא ראוי להסב את תשומת הלב גם למילה ׳בריונים׳ המסיימת את הקטע הנדפס להלן. בתיבה זו, שיש לה משמעות עמוסה במלון העברי, משתמש ר׳ בנימן שימוש לא מקובל, במשמע ניאוטראלי, במקום ׳בריות׳. המלה חוזרת גם בסדר של הקדושתא הזאת, באותה המשמעות (בפרסומי י״ל וינברגר ט׳ 270/250): ׳טוֹסֶה בכנפי נשרים הממונים / ידע קצי כל בריונים׳. והנה באותה משמעות משמשת התיבה גם אצל ר׳ יוסף טוב עלם בפיוט ד של קדושת השבועות שלו: ׳ואז קראת לכל בריונים/וימאנו שמוע כבני עוננים׳[12]. נתוספו לנו אפוא שתי ראיות לזיקה ההדוקה

7 עיין א״ל לאנדסהוטה, עמודי העבודה, עמ׳ 43 ואילך. הקדושתא נזכרת על ידי רש״י ורבנו תם, והיתה נהוגה במערבה של אשכנז ובכל קהילות צרפת. קצת קהילות אמרו אותה בשמחת תורה ור״ת מסביר במובא ממנו במחזור ויטרי עמ׳ 363 שאף על פי כן לא נוסדה אלא ליום ראשון של שמיני עצרת, כמוכח מהזכרת הטל בברכת המחיה.

8 עיין ד׳ גולדשמידט, מחקרי תפילה ופיוט, ירושלים תשל״ט, עמ׳ 151. מבין המקורות שתוארו בידי גולדשמידט אין הקרובה מועתקת אלא בשני כתבי יד (בני אותה משפחה) ששניהם מושפעים השפעה עזה ביותר מן המחזור הצרפתי, כפי שמדגיש גולדשמידט שם, עמ׳ 123, סימנים 3 ו-4.

9 על העסתריוטות עיין בספרי הנ״ל שירת הקודש וכו׳, עמ׳ 166. על מקור המונח עיין במאמרי ׳ביורים בדבר מקורם של מונחים אחדים בפייטנות ובשירה׳, תרביץ, מז (תשל״ח), עמ׳ 193.

10 עיין במחזור לימים הנוראים, מהד׳ גולדשמידט, א, עמ׳ 192.

11 עיין לעיל, סוף סעיף [ו].

12 השימוש נדיר גם בפייטנות המאוחרת יותר, ע״ע במלון בן-יהודה.

שבין יצירות ר׳ בנימן ור׳ יוסף טוב עלם; ושאר ראיות כבר הובאו לעיל, בגוף המאמר.

הקטע ניתן להלן על פי כ״י ששון 493, עמ׳ 36 ואילך:

כְּהִגְבַּלְתָּנוּ סְבִיב הַר
לְעֵין כֹּל בְּצֹהַר
כֵּן תִּשְׁמַע לַמָּרוֹם אַגַּן הַסַּהַר מָרוֹם וְקָדוֹשׁ

כְּהִשְׁמַעְתָּ דִּבְּרוֹת עֶשֶׂר
לְעַם תְּרוּמִם כְּמַעֲשֵׂר
כֵּן תַּשְׁמִיעַ רַגְלֵי מְבַשֵּׂר
יְשׁוּעוֹת וְנֶחָמוֹת לְבַשֵּׂר קָדוֹשׁ

אָחוֹת קְטַנָּה אֲשֶׁר לָךְ קצפת
בְּאַדְמַת פּוּטִים עִנּוּיָהּ הִבַּטְתָּ
גָּרַרְתָּ בְּחַבְלֵי אָדָם וְרָצוֹן לָהּ עִטַּרְתָּ
דְּרוֹר כְּמֵאָז תָּחִישׁ לָהּ עַתָּה

הִסְבַּבְתָּם הַר חוֹרֵב קְדוּמָה לְהַנְחִילָם
וְהִרְכַּבְתָּ עַל גַּבּוֹ שָׁמֶיךָ בְּשֶׁלָם
זִקַּקְתָּם סוֹדֶיךָ צַדֵּק מַעְגָּלָם
חַיִּים לְפוֹעֲלָם, וּמָוֶת לְגוֹעֲלָם

טוּב טַעַם וָדַעַת הוֹרֵיתָ לַחֲשׁוּקִים
יְקָרִים מִפַּז רָב וּמִצּוּף דְּבַשׁ מְתוּקִים
כֶּתֶר כָּבוֹד לָכֶם מַחֲזִיקִים
לְוִיַּת חֵן לָרֹאשׁ וּלְגַרְגְּרֹת עֲנָקִים

1 **כהגבלתנו** וכו׳: על פי שמ׳ יט:יב. / 2 **בצהר**: לאור היום. / 3 **למרום**: כמו: במרום, בשמים. אבל הלשון מגומגמת, ואולי הנוסח משובש. **אגן הסהר**: כינוי לישראל, על פי שה״ש ז:ג: שררך אגן הסהר. וכן גם בפתיחת קרובת ראש השנה של ר׳ בנימן: אגן הסהר נוקשת שער. ואין הכינוי שגור, אבל הוא בא בפיוט המזרחי שנדפס בגנזי שכטר, ג, עמ׳ 168: אגן הסהר קומי לאורך. / 5 **תרומם כמעשר**: צ״ל תרומים כמעשר; עיין לעיל בגוף המאמר, סעיף [ב]. / 8 **אחות קטנה**: הצירוף על פי שה״ש ח:ח. **קצפת**: טעות; במקום: כספת. / 9 **באדמת פוטים**: בארץ מצרים (בר׳ י:ו). / **גררת**: משכת; והוא על פי הוש׳ יא:ד: בחבלי אדם אמשכם. וראוי היה: גררתה. **ורצון** וכו׳: על פי תה׳ ה:יג. / 12 **קדומה**: כינוי לתורה שקדמה לבריאת העולם (בר״ר ח:ב וכד׳). / 13 **על גבו**: על הר חורב. **בשלם**: למענם. / 14 **זקקתם**: כנראה כמו בלשון חז״ל: הזקקת אותם אל סודותיך. **מעגלם**: נתיבותם. / 15 **חיים**: שב אל ׳סודיך׳. **לפועלם**: למקיימים אותם. **לגועלם**: למואסים בהם. / 13 **טוב** וכו׳: על פי תה׳ קיט:סו. **לחשוקים**: לישראל. / 17 **מפז** וכו׳: על פי תה׳ יט:יא. / 18 **לבם מחזיקים**: למחזיקים בם. / 19 **לויית חן** וכו׳: על פי מש׳ א:ט.

מָסַךְ עַנְנֵי הוֹד פֵּירַשְׁתָּ עֲלֵיהֶם
נִיצוֹץ אֵשׁ יוֹקֶדֶת הִגְלַלְתָּ לִפְנֵיהֶם
שָׂרָף וְנָחָשׁ לְשַׁלְהֵב לְסַקֵּל שִׁבִּילֵיהֶם
עַד בּוֹאָם נַחֲלַת צְבִי מְקוֹם מַאֲוַיֵּיהֶם

פַּלְגוֹת נַהֲרֵי נַחֲלֵי דְבַשׁ וְחֶמְאָה
צַקְתָּ והרמות לְצוֹלֵעָה וְנַהֲלָאָה
קָמֵיהָ כְּקֶן יָדָהּ מָצְאָה
רִשְׁפֵּי קַשְׁתוֹתָם שָׁבְרָה כְמַשּׁוֹאָה

שָׂרִים קָדְמוּ אַחַר נוֹגְנִים
שַׁי לַמּוֹרָא יְבִילוּ עַם אֱמוּנִים
תָּשִׁיב כְּמֵאָז שְׁבִיתָם מֵאַרְבַּע פִּנּוֹת
תְּנֵם לְשֵׁם וְלִתְהִלָּה עַל כָּל בְּרִיּוֹנִים

כְּהִגְבַּלְתָּנוּ סְבִיב הַר
לְעֵין כֹּל בְּצֹהַר
כֵּן תִּשְׁמַע לַמָּרוֹם אַגַּן הַסַּהַר
מָרוֹם וְקָדוֹשׁ.

׳גרגרותיכם אענק׳ גם באזהרות דלעיל, ט׳ 73. / 21 **ניצוץ** וכו׳: עמוד האש. / 22 **לשלהב**: לשרוף. **לסקל**: לישר מאבן. הטור מיוסד על האגדה שלפיה שרף עמוד האש נחשים ועקרבים ויישר את הדרך לישראל (מכילתא, מסכתא דויהי, עמ׳ 81). / 24 **פלגות**: פלגים. / 25 **צקת**: יצקת. **והרמות**: אפשר לפרש מלשון הרמה, אבל יותר נראה שהנוסח משובש וצ״ל והרווית או כיו״ב. ובכה״י מנוקד ׳וְהָרַמְוָתָ׳. **לצולעה ונהלאה**: לישראל (מיכה ד:ז). / 26 **כקן** וכו׳: על פי יש׳ י:יד. / 27 **רשפי קשתותם**: כמו: קשתותיהם הדולקות. והצירוף על פי תה׳ עו:ד. **כמשואה**: השווה איוב ל:ג וכד׳. / 28 **שרים** וכו׳: תה׳ סח:כו. / 29 **שי**: קרבן; על פי תה׳ עו:יב. / 31 **תנם** וכו׳: על פי צפ׳ ג:כ. **בריונים**: בריות. עיין בגוף הנספח.